

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ»

Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції

Наукова доповідь

За редакцією канд. соціол. наук
О.М. Балакіревої

Київ – 2016

УДК[351.83:314.151.3](477)

ББК 60.54(4Укр)

В47

Автори:

Балакірева О.М. (вступ; розділи 1, 6; висновки); Близнюк В.В. (підрозділи 4.1, 4.2); Бородіна О.М. (підрозділ 2.3); Супрун Н.А. (підрозділ 2.2); Бельська Т.В. (підрозділ 2.1); Галустян Ю.М. (підрозділ 4.1); Дмитрук Д.А. (підрозділ 5.1); Левін Р.Я. (підрозділи 1.2, 1.3, додатки); Князев С.І. (підрозділи 1.2, 1.3); Серeda Ю.В. (підрозділ 5.3); Тітар І.О. (підрозділи 5.1); Білоус Є.В. (підрозділ 2.4); Локтева І.І. (розділ 3); Марушенко С.В. (підрозділ 1.1, розділ 6).

Рецензенти:

чл.-кор. НАН України **Гриценко А.А.** (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ);
д-р екон. наук **Небрат В.В.** (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ);
д-р екон. наук **Артьомова Т.І.** (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ);
д-р мед. наук, проф. **Омельянець М.І.** (Інститут радіаційної гігієни та епідеміології ННЦРМ – Київ).

Затверджено до друку Постановою Вченої ради ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» від 23 грудня 2015 р. № 106

Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції : наукова доповідь / за ред. канд. соціол. наук О.М. Балакіревої ;

В47 НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2016. – 140 с.

ISBN 978-966-02-7974-2

Узагальнено міжнародний досвід щодо формування державної політики стосовно ВПО та підходів до оцінки їх інтеграції й адаптації. Розглянуто функції й можливості державних органів влади, органів місцевого самоврядування, приватного та громадського секторів, сільських громад у цих процесах в Україні. Визначено прояви та чинники соціального відторгнення серед переселенців. Проаналізовано співвідношення різних форм соціального капіталу ВПО в Україні та обґрунтовано детермінанти їх успішної локальної інтеграції. Встановлено очікування представників приймаючих громад стосовно переселенців, проаналізовано основні ціннісні розбіжності ВПО та представників приймаючих громад. Запропоновано комплекс практичних рекомендацій щодо доцільних напрямів державної політики з адаптації та інтеграції ВПО в Україні.

Матеріали доповіді будуть корисними для працівників державних органів управління, науковців і тих, хто формує політику, спрямовану на облаштування ВПО в Україні, цікавиться оцінками результатів їх адаптації й інтеграції у приймаючих громадах.

УДК [351.83:314.151.3](477)

ББК 60.54(4Укр)

ISBN 978-966-02-7974-2

© Національна академія наук України, 2016

© ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2016

Вступ.....	4
Розділ 1. Взаємодія держави, бізнесу та громадянського суспільства щодо адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні.....	7
1.1. Міжнародна правова база та керівні принципи діяльності щодо ВПО	7
1.2. Державна політика стосовно ВПО в Україні	10
1.3. Експертні оцінки прийняття ВПО в українських громадах.....	16
Висновки до розділу 1	22
Розділ 2. Оцінка потенціалу приймаючих громад.....	25
2.1. Можливості місцевої влади у процесах адаптації ВПО у приймаючих громадах	25
2.2. Роль громадського та приватного секторів у вирішенні проблем ВПО	30
2.3. Можливості сільських громад у процесах адаптації та інтеграції ВПО.....	41
2.4. Соціальні настрої приймаючих громад і прояви соціальних конфліктів ...	56
Висновки до розділу 2	68
Розділ 3. Соціальне відторгнення серед внутрішньо переміщених осіб.....	70
3.1. Структурно-економічні та реляційні прояви соціального відторгнення серед ВПО	70
3.2. Детермінанти соціального відторгнення ВПО	78
Висновки до розділу 3	81
Розділ 4. Внутрішньо переміщені особи на ринку праці України	82
4.1. Оцінка бар'єрів працевлаштування ВПО в Україні	82
4.2. Трудова адаптація ВПО та кон'юнктура приймаючих ринків праці	86
Висновки до розділу 4	92
Розділ 5. Соціальний капітал внутрішньо переміщених осіб і способи його зміцнення	93
5.1. Ціннісні розбіжності у взаємовідносинах приймаючих громад і ВПО	93
5.2. Стратегії формування соціального капіталу ВПО у приймаючих громадах.....	97
Висновки до розділу 5	107
Розділ 6. Рекомендації щодо напрямів оптимізації політики адаптації й інтеграції ВПО	108
ЛІТЕРАТУРА	115
ДОДАТКИ	120

ВСТУП

У 2014 р. внаслідок воєнного конфлікту на Сході України розпочалося переселення жителів Донецької та Луганської областей до інших територій країни. Масштабність явища зумовила необхідність розроблення та впровадження окремого Закону, нормативно-правових документів, спрямованих на захист і підтримку прав та свобод внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО або переселенці).

За оцінками Міністерства соціальної політики України та УВКБ ООН, на середину грудня 2015 р. в Україні було зареєстровано понад 1,6 млн переселенців. Основними за чисельністю групами серед ВПО є пенсіонери (947 тис. осіб). Чисельність працездатного населення сягнуло майже 397 тис. осіб, серед яких переважають жінки. Серед зареєстрованих ВПО 207,2 тис. дітей та 68 тис. інвалідів.

У зв'язку з переміщенням з територій, де проходять бойові дії, більшість представників ВПО втратили джерела існування та роботу, тому можна говорити про виникнення феномену раптової бідності серед представників цієї групи. Водночас досвід інших країн свідчить, що для ВПО характерним є високий рівень довготривалого безробіття, бідність, соціальне відторгнення та орієнтованість на використання державної фінансової допомоги як основного джерела існування. Отже, визначення проблем і потреб ВПО, окреслення гострих питань, що є невирішеними для представників цієї групи, є нагальним повсякденним завданням для влади та громадського сектору.

Держава та суспільство виявились не готовими до масштабної внутрішньої міграції, але формування відповідної політики відбувалось досить оперативно. Значну допомогу надали та продовжують надавати міжнародні організації, громадський сектор, потужний волонтерський рух. Наразі результати емпіричних соціологічних досліджень демонструють широкий спектр невирішених проблем щодо процесів облаштування переселенців у нових місцях проживання та інтеграції до місцевих громад.

Із самого початку процесу внутрішньої міграції нагальними для ВПО були проблеми, пов'язані із задоволенням гуманітарних потреб (їжею, одягом, медикаментами), пошуком житла та стабільної роботи, що приносить дохід. Результати досліджень, проведених серед жінок і людей похилого віку серед ВПО на початку 2015 р., виявили значну частку тих, хто повідомляв про нездатність забезпечити для себе найнеобхідніше. Так, про фінансову неспроможність купити необхідні продукти харчування зазначили 70% опитаних, а 30% – повідомили про те, що не могли забезпечити своїм дітям повноцінне здорове харчування. Експертне опитування у серпні 2015 р. показало, що більшість із зазначених проблем не втратили актуальності. Зокрема, у деяких інтерв'ю зазначалося, що прибулі до нових місць проживання іноді не могли задовольнити навіть мінімальні потреби в їжі та купити хліб.

Актуальною проблемою залишається забезпеченість сімей переміщених осіб житлом. Зокрема, в Україні дотепер не існує комплексної політики щодо житла для переселенців, яка б діяла на національному, обласному та місцевому рівнях. Результати досліджень відображають наслідки відсутності такої політики. Так, за результатами опитування, проведеного на початку року, 67% респондентів повідомили про те, що їм важко знайти житло, яке вони можуть самостійно оплатити. Про проблеми, пов'язані зі сплатою комунальних рахунків і орендною платою за житло, повідомили, відповідно, 52% і 58% опитаних. Важливість вирішення житлової проблеми підкреслюють експертні оцінки, отримані в ході глибинних інтерв'ю влітку 2015 р.

Одним з основних бар'єрів соціальної інтеграції ВПО у нових місцях проживання залишається обмеженість їхніх можливостей працевлаштування, як наслідок, відсутність стабільного заробітку та доступу до мереж підтримки. За результатами опитування, більшість представників ВПО зазначали, що їм важко знайти роботу, яка відповідає досвіду, знанням і кваліфікації (80,5%). На думку опитаних експертів, оскільки значна частка серед представників групи ВПО – працездатні люди економічно активного віку, місцеві громади могли б використовувати потенціал переселенців для свого розвитку, залучаючи їх до місцевих ринків праці.

Ураховуючи важливість проблем ВПО, пов'язаних з працевлаштуванням, відсутністю джерел до існування, пошуком житла, надзвичайно важливим аспектом соціальної інтеграції переселенців залишається їх взаємодія з представниками приймаючих громад на рівні міжособистісного спілкування, що являє собою безцінний ресурс соціальної підтримки. Водночас фахівці, які працюють з ВПО, зазначають факти соціальної ізоляції представників ВПО у новому середовищі влаштування та наголошують на необхідності соціальної інтеграції.

Головною особливістю вимушеної внутрішньої міграції є її невизначений термін. Тому актуальною є не тільки оцінка умов облаштування та соціальної адаптації переміщених осіб. Важливим завданням стає визначення бажаних індивідуальних стратегій подальшого життєвого шляху, а також розробка стратегій соціально-економічної політики, спрямованих на адаптацію, інтеграцію та соціальне залучення цієї групи.

Мета цієї роботи – визначення заходів щодо розбудови соціальної згуртованості, зміцнення соціально-економічної безпеки, стійкості громади та ВПО; обґрунтування шляхів мінімізації негативних наслідків адаптації ВПО, зокрема, зменшення напруженості в приймаючих громадах, а також визначення доцільних заходів щодо суспільної інтеграції в Україні з урахуванням потенціалу окремих регіонів і уроків міжнародного досвіду.

Науковий пошук під час реалізації дослідження був орієнтований на вирішення таких завдань: узагальнення міжнародного досвіду впровадження заходів щодо соціальної підтримки й адаптації ВПО у місцевих громадах, визначення стратегій зменшення напруженості ВПО з приймаючими громадами; характеристика ролі та потенціалу місцевих органів самоврядування, бізнес структур, громадського сектору та благодійних організацій у процесах інтеграції ВПО; аналіз можливостей сільських громад щодо інтеграції ВПО; дослідження соціальних настроїв і проявів соціальних конфліктів як можливих перешкод для соціальної адаптації ВПО у новому місці проживання; вивчення проявів соціального відторгнення серед ВПО: проблем безробіття, матеріальної депривації, суб'єктивних оцінок відторгнення та доступу до інституцій, які розподіляють ресурси; аналіз регіональних відмінностей можливості інтеграції до ринку праці серед ВПО; характеристика ціннісних розбіжностей у взаємовідносинах ВПО та місцевих громад, регіональних особливостей шляхів зміцнення соціальної згуртованості місцевих громад та ВПО; визначення потенціалу соціальних зв'язків ВПО та їх стратегій формування соціального капіталу; обґрунтування способів зміцнення соціального капіталу ВПО, посилення соціальної згуртованості громад.

Емпіричну базу наукового аналізу становили матеріали державної статистики, а також публікацій у ЗМІ та соціальних мережах, ініціативно проведених співробітниками відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» фокусованих групових та глибинних індивідуальних інтерв'ю з вимушеними переміщеними особами з Донбасу та АР Крим (липень, вересень 2014 р.); матеріали опитувань, проведених: компанією GfK (вересень 2014 р.); колективом відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.

Долішнього НАН України» у Львівській області (жовтень 2014 р.); ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» (кількісних і якісних) на замовлення UNFPA (грудень 2014 р. – січень 2015 р.).

Крім того, у рамках НДР проведено глибинні інтерв'ю з експертами, які представляють інституції, що опікуються проблемами ВПО та мають відношення до процесів їхньої інтеграції й адаптації у нових місцях проживання. Основною вимогою участі експерта у глибинному інтерв'ю була наявність досвіду роботи з ВПО, що забезпечило достатній рівень обізнаності та компетентності щодо питань, пов'язаних з проблемами переселенців. До цільової групи експертів було включено представників місцевого самоврядування (представників міських державних адміністрацій та міських, селищних і сільських рад), спеціалістів державної служби зайнятості та керівників приватних підприємств/бізнес-організацій (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії відбору потенційних респондентів серед експертів для участі у глибинних інтерв'ю

Цільова група	Критерій відбору		Кількість
I. Представники органів місцевого самоврядування в регіонах представлення ВПО	Керівник департаменту (відділу) або його заступник, який координує роботу з питань підтримки ВПО та облаштування їхнього побуту	1. Представники міських, селищних і сільських рад	8
		2. Представники місцевих державних адміністрацій	6
II. Представники приватного сектору (бізнес-структур)	1. Керівники приватних компаній, організацій, які працевлаштовували ВПО (обов'язково) та допомагали переселенцям або представникам організацій, які вирішують їхні проблеми		7
	2. Керівники приватних компаній, які НЕ працевлаштовували ВПО, АЛЕ мають досвід звернень самих ВПО або представників організацій, які вирішують їхні проблеми та допомагають облаштувати побут		5
III. Працівники державної служби зайнятості	Спеціалісти відділів Державної служби зайнятості України, які мають досвід роботи з ВПО		7
РАЗОМ			33

Результати дослідницького проекту дозволили запропонувати заходи, орієнтовані на розбудову соціальної згуртованості, зміцнення соціально-економічної безпеки та стійкості громад і ВПО; подати до Міністерства соціальної політики України серії аналітичних матеріалів щодо напрямів оптимізації політики реінтеграції та адаптації ВПО. Постановою Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1094 затверджено «Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року».

Здійснений аналіз та висновки будуть корисними для вдосконалення та коригування державної політики щодо ВПО; формування інформаційної політики, політики громадянської ідентичності, соціальної згуртованості, протидії дискримінації, поширенню негативних стереотипів; розробки інформаційно-методичних та інформаційно-освітніх матеріалів щодо підвищення ефективності вирішення проблем ВПО та приймаючих громад; для підтримки процесів формування громадянського суспільства.

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВИ, БІЗНЕСУ ТА ГРОМАДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЩОДО АДАПТАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

1.1. Міжнародна правова база та керівні принципи діяльності щодо ВПО

Правова база міжнародної діяльності щодо ВПО

На сьогодні напрацьовано міжнародні принципи, стратегії, правила та процедури прийняття ВПО в приймаючих громадах. Накопичений міжнародний досвід охоплює практично всі основні напрями діяльності щодо взаємовідносин ВПО з мешканцями й повноважними представниками місцевих громад. Ідеологія цієї діяльності в тому, щоб розробляти практичні заходи відповідно до потреб захисту прав обох сторін – як ВПО, так і приймаючих громад.

Важливий для України ключовий принцип напрацьованого досвіду полягає в тому, щоб уряд країни та місцева влада поселень, які приймають ВПО, докладали зусилля й ресурси для досягнення здебільшого другої з двох цілей УВКБ ООН (перша – визнання поселень законними місцями життя та реалізації природних прав ВПО не піддається сумніву в українській практиці): максимізації захищеного простору (protection space)¹.

Поняття захищеного простору (доступного для ВПО та гуманітарних організацій, які їх підтримують) виникло з розуміння того, що між ВПО та постійним населенням відповідних територій можуть створюватися напружені стосунки, які мають не тільки суб'єктивні (нетолерантність до новоприбульців, психологічне неприйняття їхніх культурних відмінностей від місцевих норм і традицій тощо), але й об'єктивні передумови, зокрема обмеженість місцевих ресурсів, не розрахованих на збільшення чисельності населення за рахунок ВПО.

Для якісного виміру меж захищеного простору (кількісному виміру вони важко піддаються) розроблено відповідні *індикатори* та відпрацьовано *способи*, завдяки яким цей простір можна розширювати, водночас мінімізуючи напруженість стосунків між ВПО та постійним населенням. До переліку основних індикаторів якісного виміру захищеного простору входять такі:

- чи перебувають вони під загрозою виселення, довільного затримання, депортації в місця, з яких переселилися, переслідування, вимагання з боку безпекових та інших установ;
- чи користуються свободою пересування, асоціацій, самовираження, захистом єдності сімей;
- чи мають доступ до засобів існування, ринку праці; чи захищені від експлуатації з боку роботодавців і домовласників/орендодавців;

¹ Позиція УВКБ ООН в отношении защиты беженцев и решений в городских районах [Електронний ресурс] / The UN Refugee Agency. – 2009. – 23 с. – Доступний з : www.unhcr.ru/24.03.2013/Общие документы и руководства УВКБ ООН/Защита беженцев в городских районах.htm

- чи мають адекватні житло та умови проживання, можливість отримати законні гарантовані права на проживання, чи забезпечені відповідними документами;
- чи мають доступ до державних/приватних послуг з охорони здоров'я та освіти;
- чи мають гармонійні стосунки з населенням громад;
- чи мають можливість добровільно приймати рішення щодо свого повернення або місцевої інтеграції.

Основні способи влаштування захищеного простору стосуються дев'яти сфер діяльності щодо ВПО, забезпечення: 1) їхніх прав; 2) відповідальності держави; 3) партнерства; 4) оцінки потреб; 5) врахування вікових, гендерних та інших соціально-демографічних відмінностей ВПО; 6) справедливості; 7) орієнтації на місцеву громаду; 8) взаємодії з ВПО; 9) умов для їхнього самозабезпечення. Принципові підходи до застосування названих способів повинні включати таке:

1. У сфері діяльності щодо *забезпечення прав* ВПО мають застосовуватися способи, спрямовані на влаштування можливостей реалізації прав ВПО на захист, вільні рішення, здійснення прав людини згідно з Конвенцією ООН про біженців 1951 р. та інших документів міжнародного права щодо прав людини. Ці способи наразі є менш актуальними для України, приєднаної до більшості названих документів, значною мірою імplementованих у національне законодавство. Найактуальнішими є способи практичного забезпечення безперешкодного доступу до системи правосуддя, рівності перед законом, відсутності будь-яких форм дискримінації з боку органів правозастосування та інших органів (окремих представників) держави.

2. У сфері *відповідальності держави* мають застосовуватися всі законні способи, спрямовані на досягнення головної мети – влаштування безперешкодного доступу ВПО до систем соціального забезпечення, якими користуються інші громадяни. Головна роль у цьому процесі належить національним і, насамперед, місцевим органам влади, які на обмежений період (допоки будуть цілком інституційно спроможні виконувати основні функції відносно ВПО самостійно) користуватимуться підтримкою УВКБ ООН щодо зміцнення їхнього потенціалу та вдосконалення оперативної діяльності (процедур надання статусу, послуг і допомоги).

3. У сфері *партнерства* ключовими є способи налагодження ефективних робочих взаємин між національними, муніципальними органами влади (мерами, радами, адміністраціями – їхня роль є провідною у влаштуванні захищеного простору для ВПО), правоохоронними, судовими органами, приватним сектором, громадськими об'єднаннями, неурядовими, правовими та іншими організаціями, громадянського суспільства, міжнародними агенціями розвитку та УВКБ ООН, яке залучатиме до партнерства заради влаштування захищеного простору, зокрема агенції ООН для вирішення проблем ВПО в межах таких ініціатив як, Загальні оцінки країн, Спільні процеси апеляцій, Стратегія Світового банку із скорочення бідності та ПРООН.

4. У сфері *оцінки потреб* доцільно використовувати процес Комплексної оцінки потреб (Comprehensive Needs Assessment) – ініційований УВКБ ООН інструмент, який є невід'ємною стандартною частиною планування діяльності щодо біженців у всьому світі. CNA націлений на визначення реальних потреб ВПО, вартості задоволення цих потреб і можливих наслідків дефіциту фінансування. Необхідно забезпечити включення ВПО в діяльність з оцінки потреб (визнаючи водночас, що брак фінансування може перешкоджати задоволенню цих потреб належною мірою) та відстеження й відображення місцевих ситуацій спеціальним програмним забезпеченням організації *Focus*, яке сприяє приведенню у відповідність потреб ВПО, цілей допомоги й бюджетів.

5. У сфері *вікових, гендерних та інших відмінностей* доцільно дотримуватися рекомендованого УВКБ ООН підходу Age, Gender and Diversity Mainstreaming (AGDM), який визнає, що різні групи ВПО мають різні інтереси, потреби, здібності й уразливості, згідно з якими має будуватися програма допомоги. Відповідно слід виявляти специфіку груп та адекватно реагувати на ситуації жінок, дітей, осіб похилого віку, неповнолітніх без супроводження та етнічних меншин.

6. У сфері *справедливості* потрібно забезпечити рівне ставлення до всіх ВПО, але слід уникати стандартного до всіх підходу, **приспосовуючи стратегії рішень, захисту й допомоги до конкретних життєвих обставин переселенців**, здібностей і уразливостей різних груп, родин та індивідів.

7. У сфері *орієнтації на місцеву громаду* найефективнішим є той принцип, що рівень громади є основним. Відповідно до цього необхідно: готувати самих ВПО (мобілізувати до діяльності, підтримувати їхню самоповагу, гідність, виробничий і творчий потенціал) через регулярні спільні оцінки ситуації; сприяти розвитку гармонійних відносин різних груп ВПО, які перебувають у конкретному місці; сприяти позитивній взаємодії ВПО з місцевим населенням через боротьбу з дискримінацією та забезпечення того, щоб послуги для ВПО водночас були корисними для місцевої громади, особливо найбільш нужденним її членам і тим, хто живе по сусідству з ВПО.

8. У сфері *взаємодії з ВПО* основна відповідальність усіх агентів захисту серед працівників державних і місцевих адміністративних органів і служб, неурядових та громадських організацій, волонтерів тощо у співпраці з УВКБ ООН, іншими агенціями ООН полягає, як мінімум, у: 1) встановленні регулярної та безпосередньої взаємодії з ВПО; 2) створенні механізмів підтримки зв'язку й забезпечення ВПО вичерпної інформації про їхні права та обов'язки, доступні можливості та послуги.

9. У сфері створення умов для *самозабезпечення ВПО* агенти захисту мають взяти на себе зобов'язання щодо підтримки соціально-економічного положення ВПО, зокрема, через надання доступу до освіти, професійного навчання, засобів до існування та сприяння самозабезпеченню. Виконання таких зобов'язань особливо ускладнене в умовах обмеженості місцевих ринків праці, як це є нині в Україні, але варто докладати можливих зусиль у співпраці з місцевою владою, щоб ВПО отримували хоча б тимчасовий доступ до таких можливостей, який відіграє життєво важливу роль у підготовці ВПО до довгострокових рішень.

Реалізація зазначених принципових підходів до застосування названих способів розширення захищеного простору відбуватиметься ефективніше, якщо застосовуватиметься *комплексна стратегія захисту*, яка конкретизує дані способи за 11 складовими: 1) організація приймальних пунктів; 2) реєстрація та збір даних; 3) забезпечення ВПО документами; 4) визначення статусу ВПО; 5) підтримка зв'язку з громадою; 6) взаємодія з ВПО; 6) підтримка безпеки; 7) сприяння забезпеченню засобами для життя та самозабезпеченню; 8) забезпечення доступу до охорони здоров'я, освіти та інших послуг; 9) задоволення матеріальних потреб; 10) сприяння довгостроковим рішенням; 11) переміщення. Відпрацьовані міжнародним досвідом деталі практичної роботи по кожній із зазначених складових докладніше описані в окремому документі УВКБ ООН², який також містить додаток «Важливі керівні матеріали» з посиланнями на розміщені у відкритому доступі 38 регламентуючих

² Позиция УВКБ ООН в отношении и защиты беженцев и поиска решений в контексте городов [Електронний ресурс] / Refworld УВКБ ООН. – 2009. – 52 с. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4ab8e7f2.html>

документів, якими доцільно керуватися при розробці комплексної стратегії захисту ВПО (додаток Р).

Важливе місце у формуванні політики щодо ВПО займає поняття «довгострокових рішень» (англ. «durable solution»)³, що передбачає зникнення потреб і загрози, пов'язаних із переміщенням. Одним з принципів довгострокових рішень вирішення проблем ВПО є їхня можливість вільно обирати місце свого проживання та свобода пересування. Ключовими умовами формування довгострокових рішень проблем ВПО є безпека та відсутність дискримінації.

1.2. Державна політика стосовно ВПО в Україні

Держава взяла на себе зобов'язання захистити та гарантувати права й свободи ВПО, надати їм підтримку. За два роки від появи перших ВПО в Україні, з одного боку, напрацьовано певне нормативно-правове поле та досвід РО, а з іншого – бракує стратегічного бачення вирішення проблем та єдиного координуючого центру. Все це призводить до фрагментарності політичних рішень і кроків, довготривалого невирішення деяких проблемних моментів, як то систематизація даних щодо кількості та базових потреб ВПО. На кінець 2015 р. координація по роботі з ВПО покладена на Державну службу України з надзвичайних ситуацій, але де-факто цю роль відіграє Міністерство соціальної політики України.

Згідно з керівними принципами Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН)⁴ з питання про переміщення осіб усередині країни, ВПО визначаються як люди або групи людей, які були змушені рятуватися втечею або покинути свої будинки, місця проживання, через або для того, щоб уникнути наслідків воєнного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини або стихійних лих/техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон країни.

Системне вирішення проблем ВПО означає, що політика щодо ВПО має бути достатньо ефективною і досягнути кінцевої мети: зникнення потреби в додатковому захисті для ВПО. Це питання потребує комплексності дій та координації різних інституцій. На сьогодні повноцінно стверджувати про системність вирішення проблем неможливо через: а) відсутність комплексної політики щодо ВПО, яка лежить в основі повноцінної інтеграції цих осіб; б) активний воєнний конфлікт, що не дає змоги повноцінно забезпечити умови для безпечного повернення та реінтеграції; в) відсутність підрахунків щодо фінансового аспекту інтеграції.

Проте законодавство України щодо ВПО активно формується. Протягом останніх двох років затверджено: Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII {Зі змінами, внесеними згідно із Законами України від 28.12.2014 р. № 77-VIII, ВВР, 2015, № 11, ст. 75 № 245-VIII від 05.03.2015 р., ВВР, 2015, № 21, ст. 140}; Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (Редакція від 09.10.2015 р.); Закон України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» від 12.08.2014 р. № 1636-VII; Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України» від 02.03.2015 р. 211-VIII; Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо деяких питань

³ Zetter R. Unlocking the Protracted Displacement of Refugees and Internally Displaced Persons // Refugee Survey Quarterly. – 2011. – Vol. 30. – No. 4. – pp. 1–13.

⁴ Правові документи [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenti-m>

оподаткування благодійної допомоги» від 02.09.2014 р. 1668-VII; Закон України від 05.03.2015 р. № 245-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб»; Постанова Верховної Ради України від 17.03.2015 р. № 254-VIII «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями»; Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 509 «Про облік осіб, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції»; Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг»; Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 535 «Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції»; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.11.2014 р. № 1085-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження».

Питання фінансового забезпечення є найбільш проблемним. Державним бюджетом на 2015 р. закладено 3,36 млрд грн для «надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг». Цих коштів достатньо для виплат відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 505, але не достатньо для впровадження комплексних заходів щодо інтеграції переселенців у місцевих громадах. Тому вирішення решти проблем лягає безпосередньо на місцеві бюджети, що створює значний фінансовий тиск, особливо в регіонах з великою кількістю переселенців. Місцевій владі доводиться напрацьовувати рішення в межах бюджетів, які не передбачали масштабної внутрішньої міграції. Напруженість відчувають насамперед соціальні інституції, які й до появи ВПО мали певні структурні проблеми, пов'язані з дошкільною освітою, медичним забезпеченням, системою соціального захисту та системою надання адміністративних послуг. Основні виклики, пов'язані з вимушеним переміщенням громадян проявляються у зростанні навантаження на локальних ринках праці, появі проблем, пов'язаних з розміщенням, працевлаштуванням, медичним обслуговуванням, психологічною реабілітацією, доступом до освіти, культурної та соціальної інтеграції тощо.

Крім державних органів влади на формування політики суттєво впливають міжнародні та громадські організації, волонтерські ініціативи та наукова спільнота. Уряд України вживає окремих заходів щодо вирішення проблем переселенців, багато зусиль докладають міжнародні організації, волонтери, благодійні організації, бізнес, окремі громадяни та самі ВПО (рис. 1.1). Проте цей процес відбувається без необхідної координації, в форматі окремих, іноді спорадичних кроків, без спільного бачення принципів і кінцевих результатів державної політики.

Проте реалізація термінових заходів і приватних ініціатив не має необхідного потенціалу для комплексної підтримки у середньостроковій перспективі внутрішньої міграції населення з тимчасово неконтрольованих Україною територій Донецької та Луганської областей і АР Крим. Водночас масштабна вимушена внутрішня міграція населення може мати значний позитивний потенціал соціально-економічного та гуманітарного розвитку України у середньо- і довгостроковій перспективі; пов'язаний

зі структурними зрушеннями в економіці, зміною схем розселення та розвитком інфраструктури, формуванням якісно нового людського потенціалу, соціальною, культурною та національною інтеграцією українського суспільства. Досягнення цих цілей загалом відповідає обраній траєкторії європейської інтеграції, що визначена Угодою про асоціацію між Україною та ЄС.

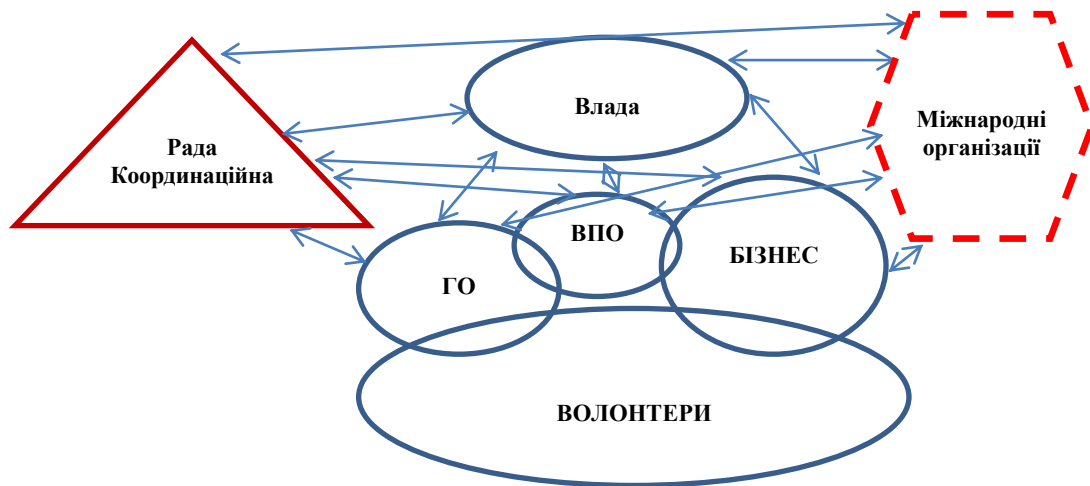

Рис. 1.1. Взаємодія влади, громадянського суспільства та бізнесу

Важливим результатом дворічного процесу розбудови державної політики по відношенню до ВПО можна вважати те, що відбулося усвідомлення та розуміння довгостроковості цієї проблеми, оскільки інфраструктура місць виїзду зруйнована, конфлікт ще не завершився і відсутні підстави для прогнозування строків і сценаріїв його вирішення. Частина людей повертається та може повернутися у найближчому майбутньому в зв'язку з тим, що не змогли себе реалізувати, знайти житло, роботу, якимось чином адаптуватися до нових місць проживання (так звана ретроградна міграція). Вони можуть повернутися до місць, де конфлікт зменшився. Проте глобально питання інтеграції та адаптації ВПО будуть актуальними ще досить тривалий час.

Для забезпечення соціального захисту ВПО створений міжвідомчий координаційний штаб, до складу якого входять представники 15 міністерств і відомств, що забезпечують організацією соціального захисту ВПО, кожен у межах своїх повноважень. Великим є навантаження на Міністерство соціальної політики України, оскільки структурні підрозділи державних адміністрацій на місцях здійснюють облік, а також призначення грошової допомоги на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг. Крім того, Міністерством відкрито благодійний рахунок для зарахування коштів від фізичних та юридичних осіб, що можуть бути використані для надання одноразової грошової допомоги ВПО та особам, які знаходяться у складних життєвих обставинах.

Комплексна державна програма підтримки та соціальної адаптації ВПО передбачає об'єднання зусиль органів державної влади всіх рівнів, органів місцевого самоврядування, громадських і міжнародних організацій, закладів соціальної інфраструктури всіх форм власності стосовно захисту прав і вирішення проблем ВПО, формування механізмів компенсації завданих переселенням морально-фінансових збитків внаслідок бойових дій і тимчасової окупації частки території України. Програма спрямована на забезпечення реалізації Конституції України, Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та інших національних і міжнародних нормативно-правових актів, які стосуються захисту прав і свобод людини.

Створення комплексної програми було обґрунтовано висновками аналізу щодо життєвої ситуації ВПО, який включив у себе вивчення наявної законодавчо-нормативної

бази, ознайомлення з оцінками профільних експертів, посадовців, представників громадськості, у тому числі волонтерських організацій, які свідчать про наявність цілого комплексу проблем, що потребують першочергового вирішення:

- відсутність у більшості ВПО достатніх фінансових ресурсів для забезпечення життєдіяльності, невирішеність їхньої житлової проблеми та питання працевлаштування;
- нерозробленість чіткого механізму та критеріїв відбору для надання соціальної підтримки внутрішньо переміщеним особам залежно від їхнього матеріального стану, соціального статусу;
- відсутність інформації щодо визначення потреб ВПО у тимчасовому та постійному житлі, їхньої спроможності вирішення житлової проблеми власними зусиллями;
- нерозробленість механізмів забезпечення ВПО робочими місцями, відсутність інформації щодо можливостей працевлаштування;
- відсутність повної інформації щодо наявних вільних місць у спеціалізованих закладах для тимчасового розміщення ВПО, у дошкільних та шкільних закладах для влаштування дітей переселенців;
- відсутність повної інформації щодо наявних бюджетних місць у вищих навчальних закладах для продовження навчання студентів, вимушено переміщених з окупованих територій;
- наявність у багатьох переміщених осіб психофізіологічних травм і відсутність програми надання відповідної медико-соціальної допомоги ВПО;
- має місце недосконалість організаційно-координаційного та інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної політики у зазначеній сфері (недостатність державних і місцевих соціальних програм, соціальних послуг бюджетних і позабюджетних закладів);
- спостерігається нескоординованість і неузгодженість дій інститутів громадянського суспільства, відсутність узагальнення та аналітики таких дій;
- відсутність державної політики стосовно добровільного повернення вимушених біженців із-за кордону в Україну;
- відсутність повної інформації щодо розміру збитків (майнової шкоди), завданих внутрішньо переміщеним особам в ході воєнних дій;
- відсутність компенсаційних механізмів стосовно можливого відшкодування та виплати компенсації ВПО завданих морально-фінансових збитків, а також витрат на утримання переселенців залежно від їхнього матеріального стану;
- мають місце проблеми законодавчо-нормативного характеру, які стосуються відновлення внутрішньо переміщеними особами після добровільного повернення на постійне місце проживання своїх майнових прав, повернення на роботу, отримання (неотримання) зарплати, відновлення інших прав у зв'язку з форс-мажорними обставинами, в тому числі у підприємницькій діяльності (сплата податків тощо).

Метою Програми визначено забезпечення захисту прав і реалізації потенціалу ВПО, зокрема щодо: захисту життя й надання допомоги у створенні належних умов життєдіяльності; забезпечення соціальної, матеріальної, медичної, психологічної та іншої підтримки; компенсації завданих моральних і фінансових збитків; вирішення проблем інтеграції та соціальної адаптації за новим місцем проживання; сприяння добровільному поверненню до місць постійного мешкання за умови повного фактичного припинення бойових дій та відновлення контролю України над тимчасово непідконтрольними територіями.

Серед ключових завдань адаптації ВПО на перших позиціях перебувають, безумовно, соціально-економічні, які сформулюють позитивний мотив як до участі в суспільно-політичному житті, так і до повернення на місця постійного проживання.

Тому пріоритетними напрямками адаптації ВПО є відновлення соціального статусу і формування установок щодо пристосування до нових умов, повернення до нормальної життєдіяльності, подолання психофізіологічних травм, стресового стану, соціальної апатії, втрати віри у майбутнє та позитивне сприйняття дійсності й формування активної життєвої позиції. Також важливим завданням програми є поєднання інтересів ВПО та інтересів розвитку громад, до яких вони інтегруються або повертаються.

Досягнення поставленої мети і завдань, відображених у програмі, можливе на засадах: дотримання принципів субсидіарності, соціальної справедливості, прозорості та неупередженості, взаємної відповідальності, взаємоповаги та взаєморозуміння; соціального захисту та соціального супроводу ВПО, насамперед, найменш захищених категорій населення (людей похилого віку, інвалідів, багатодітних сімей, одиноких матерів (батьків) з дітьми тощо); максимального залучення самих ВПО до організації заходів з вирішення їх проблем на всіх рівнях; дотримання прав громадян, у тому числі на працю та сприяння раціональному використанню трудового потенціалу ВПО; дотримання конституційних прав і гарантій громадян на житло та земельну ділянку; розробки організаційно-правових механізмів стосовно вирішення проблем вимушено переміщених осіб і захисту їх прав на компенсацію завданих морально-фінансових збитків; забезпечення консолідації зусиль органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, благодійних організацій та інших інститутів громадянського суспільства для вирішення проблем ВПО; сприяння створенню системи та механізмів взаємної допомоги та самоорганізації переселенців; залучення до заходів громадського сектору, благодійних, волонтерських та релігійних організацій, соціальних партнерів, приватного сектору економіки, зарубіжних і міжнародних організацій тощо; вдосконалення нормативно-правової бази з питань соціального захисту ВПО та ліквідації ситуацій ризику (воєнних конфліктів, надзвичайних гуманітарних ситуацій); створення сприятливих умов для добровільного повернення ВПО до покинутого ними місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання.

Необхідною умовою реалізації Програми є підтримка ініціатив з установами миру, а також активної державної політики сприяння соціальній, фізичній, медичній, психофізіологічній та матеріальній підтримці ВПО. Досягнення основної мети здійснюється шляхом правового, соціально-економічного, медичного, транспортного, побутового, організаційно-інформаційного, культурного та патріотично-виховного забезпечення потреб ВПО:

правове забезпечення – надання правової допомоги, підвищення рівня правової грамотності серед ВПО, удосконалення законів і розроблення чітких інструкцій щодо їхньої реалізації, напрацювання механізмів захисту прав і компенсацій внутрішньо переміщеним особам завданих морально-фінансових збитків;

соціально-економічне забезпечення – збереження гарантій державного соціального забезпечення та захисту ВПО; надання матеріальної підтримки внутрішньо переміщеним особам з метою підтримки їхнього рівня життя та недопущення злиденності; сприяння створенню робочих місць, працевлаштуванню, самозайнятості ВПО; забезпечення доступності до послуг освіти, культури, охорони здоров'я; сприяння будівництву постійного, тимчасового та соціального житла; підтримка статутної діяльності громадських об'єднань ВПО;

медичне забезпечення – збереження гарантій державного медичного обслуговування, надання комплексного медичного забезпечення в місцях компактного проживання ВПО, надання психологічної допомоги особам, постраждалим внаслідок воєнних дій, створення умов для збереження здоров'я ВПО в нових умовах життєдіяльності;

транспортне забезпечення – надання необхідних транспортних послуг для евакуації цивільного населення із зони воєнних дій та для інших потреб ВПО;

побутове забезпечення – створення необхідних комунально-побутових умов для ВПО, забезпечення доступності питної води, каналізації, електроенергії, засобів опалення, зв'язку, закладів побутової соціальної інфраструктури;

культурне та патріотично-виховне забезпечення – сприяння збереженню традиційної для переміщених осіб культури, забезпечення її неконфліктної інтеграції з національною культурою та культурними традиціями населення територій переміщення ВПО; виховання та розвиток патріотичних почуттів, любові до України; сприяння духовному розвитку ВПО;

організаційно-методичне та інформаційно-аналітичне забезпечення – удосконалення діяльності органів державної влади, які опікуються проблемами ВПО, шляхом коригування їхніх функціональних обов'язків; створення системи збору інформації щодо стану та потреб ВПО, забезпечення її систематизації, аналізу та оприлюднення; підтримка статутної діяльності інститутів громадянського суспільства, які опікуються проблемами ВПО, залучення ІГС до проведення постійного незалежного моніторингу, узагальнення й аналізу та контролю реалізації заходів і результатів виконання Програми.

У Плані заходів до Програми визначено такі складові:

1) *організаційні завдання та заходи, які передбачають*: удосконалення механізмів міжвідомчої та міжсекторальної координації щодо здійснення заходів з інтеграції, соціальної адаптації та захисту ВПО; удосконалення законодавства та нормативно-правової бази з питань інтеграції, соціальної адаптації та захисту ВПО; забезпечення дієвості програм і заходів з інтеграції, соціальної адаптації та захисту ВПО; забезпечення прав ВПО на свободу пересування та вибір місця проживання, захисту ВПО від недобровільного повернення чи переселення в місця, де може виникнути загроза їхньому життю чи здоров'ю; запобігання проявам негативного ставлення до ВПО, забезпечення соціальної злагоди й соціальної згуртованості у місцевих громадах, які приймають ВПО; сприяння самоорганізації ВПО, створення умов для активізації їхнього людського капіталу, соціальних зв'язків, довіри та бажання працювати для поліпшення власного життя; створення системи моніторингу та оцінки ефективності заходів щодо інтеграції, соціальної адаптації та захисту ВПО на національному та регіональному рівнях;

2) *заходи щодо надання всебічної гуманітарної допомоги ВПО та допомоги у розміщенні й забезпеченні тимчасовим житлом*: забезпечення евакуації вимушених переселенців і надання допомоги для захисту життя; першочергових потреб ВПО; тимчасового розміщення сімей, які переміщуються з тимчасово окупованої території та/або зони АТО, та в складі яких є інваліди, зокрема діти-інваліди;

3) *заходи, пов'язані із забезпеченням ВПО житлом*: забезпечення права ВПО на житло шляхом створення можливостей для забезпечення, залежно від життєвих стратегій ВПО в умовах вимушеного переселення, тимчасовими або постійними житловими приміщеннями, земельними ділянками для вирішення житлової проблеми;

4) *заходи щодо створення робочих місць і забезпечення зайнятості ВПО*: створення можливостей для професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації ВПО з урахуванням актуальних потреб місцевих ринків праці; стимулювання економічної активності ВПО та створення нових робочих місць;

5) *заходи щодо соціальної адаптації та соціального захисту ВПО*: створення сприятливих умов для життєдіяльності ВПО; компенсація зростання навантаження на інфраструктуру місцевих громад із соціального обслуговування й соціального забезпечення ВПО; соціальний захист та соціальна допомога для членів сімей ВПО;

6) *заходи щодо культурної інтеграції ВПО*, які стосуються створення сприятливих умов і механізмів культурної інтеграції та забезпечення соціальної інклюзії ВПО;

7) *заходи із залучення міжнародної донорської допомоги для розв'язання проблем ВПО*, які стосуються посилення фінансової спроможності держави щодо розв'язання проблем ВПО шляхом залученням міжнародної донорської допомоги, розвитку транскордонного та міжрегіонального співробітництва;

8) *заходи щодо добровільного повернення та реінтеграції ВПО в місця попереднього проживання*, шляхом створення передумов (припинення збройного протистояння, відновлення контролю України над окупованими територіями) та можливостей (відновлення зруйнованого житла та соціальної інфраструктури, створення безпечних умов проживання, надання допомоги при поверненні) для добровільного повернення ВПО до покинутих місць проживання;

9) *заходи з оцінки збитків і компенсації втраченого майна ВПО* та земельних ділянок шляхом удосконалення законодавства стосовно оцінки матеріальної та моральної шкоди, надання компенсацій ВПО, з урахуванням особливостей завданої шкоди внаслідок бойових дій та тимчасової окупації частки території України.

Отже, відсутність комплексності у виробленні та впровадженні політики щодо ВПО є критичною проблемою. Наразі немає інституції, яка б мала спроможність акумулювати всі ресурси для роботи в цьому полі чи, принаймні, координувати таку роботу. Як варіант, це може бути спеціально створений центральний орган виконавчої влади (наприклад, Державний комітет з питань внутрішньо переміщених осіб – Держком ВПО), який забезпечить комплексний і системний підхід для вирішення всіх питань життєдіяльності ВПО та дотримання їхніх прав, з можливостями максимального включення інших органів центральної виконавчої влади, організацій громадянського суспільства та самих вимушено переміщених осіб. Цей підхід передбачає оперативний перегляд і вдосконалення законодавчої бази, створення необхідних реєстрів на підтримку ефективної інтеграції ВПО до нових умов життєдіяльності; створення механізмів консолідації фінансових і нефінансових ресурсів; поширення кращого досвіду з питань соціальної адаптації ВПО (вітчизняного та зарубіжного); запровадження системи моніторингу за процесом вирішення проблем ВПО у різних сферах життя.

Окрема увага серед стратегічних напрямів розбудови державної політики має бути приділена питанню «виходу» з групи ВПО. Якщо політика інтеграції орієнтована на включення осіб у всі сфери життя, в тому числі вирішення (допомоги у вирішенні) житлового питання, адаптації на ринку праці, соціальну підтримку дітям, сім'ям у складних життєвих обставинах тощо, то ми повинні розуміти та узгодити, які критерії мають означати успішну «інтеграцію», що людина адаптувалась до нових умов, на новому місці, що вона вже не є ВПО, а є мешканцем громади. Це означатиме, що держава припиняє підтримку цих осіб як ВПО, але вони зберігають всі інші права на соціальний захист відповідно до своїх потреб.

1.3. Експертні оцінки прийняття ВПО в українських громадах

Діяльність щодо прийняття ВПО у місцевих громадах України від самого початку її розгортання привертає увагу різних суб'єктів оцінювання (громадських організацій ВПО, органів державної влади, ЗМІ, міжнародних організацій). Далі представлено матеріали УВКБ ООН, ПРООН, *Центру дослідження суспільства (за підтримки Міжнародного фонду «Відродження»)*, інших відомих українських і

міжнародних громадських і волонтерських організацій, оприлюднених у 2015 р. у відповідних звітах^{5, 6, 7, 8} та/або всеукраїнських ЗМІ, оцінки яких не були спростовані фахівцями й громадськістю. Експертні оцінки диференційовано за основними сферами типових проблем влаштування захищеного простору й доступу ВПО до реалізації належних прав і свобод у місцевих громадах.

У сфері *свободи пересування* надзвичайно складним для ВПО – громадян України – є зв'язок між підконтрольною та непідконтрольною українському Уряду територією через практичну неможливість одержати офіційні дозволи (перепустки), які доводиться здобувати в неформальні способи з відчутними грошовими витратами й без гарантій позитивного результату; тривалим і некомфортним, часом принизливим і небезпечним подорожуванням («...з часу формування лінії зіткнення <...> почали відбуватися <...> неприпустимі речі <...> працівникам, які опинилися за лінією розмежування, доводиться долати українські блокпости. І щоразу тебе оглядають й принижують, радять «засунути куди подалі український паспорт і пред'явити перепустку». При цьому ідентифікувати, хто тебе оглядає й принижує, включити якісь свої права – неможливо <...> скільки статей Конституції при цьому порушується – не менше півтора десятка! Ті, хто стоять на блокпостах, не представляються. Вони ховаються за позивними або просто відмовчуються»⁹.) Наслідками труднощів відвідання місць постійного проживання, операцій з власним майном, допомоги близьким людям тощо стають негативні впливи на єдність сімей та соціально-економічні можливості ВПО. Крім того, «...пропускна система та економічна блокада порушують план дій і рекомендації стосовно безвізового режиму, в яких саме і йдеться про те, що кількість бюрократичних процедур необхідно скоротити, і громадяни повинні мати можливість переміститися на контрольовані території»¹⁰.

У сфері *гуманітарної допомоги* недоліки комунікації з ВПО спричиняють недовіру до гуманітарних заходів; допомога, що надається, часто не відповідає конкретним потребам. «І державна позиція, і ситуація з гуманітаркою, на жаль, як і раніше, залишаються невизначеними. Держава не тільки не сприяє, але й часто заважає наданню гуманітарної допомоги». Коли «Міжнародні та національні організації активно співпрацюють у розробленні механізмів надання гуманітарної допомоги населенню в період воєнних дій», серед законопроектів, поданих у Верховну Раду України, є такі, положення яких «...зробить неможливим надання такої допомоги. Тим часом пункт 3.7 порядку денного Угоди про асоціацію між Україною та ЄС закликає органи державної влади України, Уряд посилити

⁵ Спільна оцінка потреб ВПО. Звіт про спільну оцінку потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО). м. Київ та Київська область, Україна [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – 2015 р. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/publikatsiji/sotsialna-dopomoga/2-uncategorised>

⁶ Спільна оцінка. Луганська область, Україна [Електронний ресурс] / Офіс УВКБ ООН у Севе́родоне́цьку, квітень 2015 р. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/publikatsiji/sotsialna-dopomoga/2-uncategorised>

⁷ Проблеми ВПО: чого бракує уряду для створення чіткої політики? [Електронний ресурс] / Міжнародний фонд «Відродження». – 01.04.2015. – Доступний з : http://www.irf.ua/knowledgebase/news/problems_vnutrishno_peremishchenikh_osib_v_ukraini_chogo_brakue_uryadu_dlya_stvorenniya_chitkoi_politiki/

⁸ «Для вирішення проблем ВПО потрібно масштабувати кращі практики допомоги» – ПРООН [Електронний ресурс]. UNDP. – 30.04.2015. – Доступний з : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2015/04/30/-html>

⁹ Ведернікова І. Сіра зона. Про хазяїнів і людей // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 36–37. – 2 жовт.

¹⁰ Котляр А. Як не втратити людяність? // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 24. – 3 лип.

співпрацю з різними установами та організаціями у наданні допомоги населенню, яке страждає від конфлікту»¹¹.

У *сфері єдності сім'ї та прав дитини* проблемою є розділення сімей через переміщення, яке спричиняє численні наслідки для загального соціально-економічного добробуту ВПО. Діти без супроводу залишаються вкрай уразливими через бюрократичні перешкоди. Законодавством не врегульовано ряд питань дитинства щодо реєстрації в Україні дітей, народжених на непідконтрольних територіях; посвідчення фактів смерті батьків, померлих і похованих на цих територіях. Це спричиняє неможливість реєстрації переміщеної дитини, відсутність у неї статусу ВПО, громадянства, імені, батьків, невизнання статусу сироти, неможливість державного захисту й усиновлення, невнесення дітей-сиріт і тих, чії батьки позбавлені батьківських прав, у базу даних ВПО, втрату права на забезпечення таких дітей житлом після досягнення 18 років. Часто переміщених дітей супроводжують не батьки, а інші родичі, які, згідно із законодавством, не є законними представниками дитини, відтак, дідам/бабусям не дають виплат на дитину, пропонуючи віддавати її в інтернат. Не передбачено визнання дітьми, позбавленими батьківської опіки (хоча б тимчасово) тих переміщених дітей, про яких достеменно відомо, що батьки знаходяться на непідконтрольних територіях і з ними немає зв'язку (що створює ризик їхнього перетворення на «дітей вулиці»). Не передбачене повернення в родини дітей, позбавлених батьківської опіки та/або відданих в інтернати на непідконтрольних територіях і переміщених у складі закладів в Україну (батьки не можуть надати відповідні документи через їхню втрату або невизнання аналогів, виданих на непідконтрольних територіях). Не передбачене забезпечення житлом переміщених прийомних сімей та ДБСТ, тому, наприклад, «16 із 36 ДБСТ, які перемістилися тільки з Донецької області, повернулися жити в зону АТО, вважаючи за краще мати будинок у зоні воєнного конфлікту, ніж бути безхатченками у мирній Україні. Деякі переміщені сім'ї, які виховують по 10 дітей-сиріт, більше року живуть у монастирях, центрах соціальної реабілітації або в інтернатних установах. Абсолютна більшість таких родин житло орендує <...> запитання: звідки їм брати на це гроші?»¹².

Щодо доступу до освіти, то сім'ї з дітьми віком 3–6 років потерпають від нестачі місць у дошкільних закладах, недостатньої прозорості й додаткових витрат при прийомі. Водночас ВПО мають пріоритет перед місцевим населенням щодо влаштування дітей у дитячі садки, що створює напруженість у відносинах з приймаючими громадами. У віддалених районах доступ до дитячих садків і шкіл ускладнюється вартістю транспорту або його відсутністю. Близько 30% батьків відзначають погіршення успішності дітей в школі, наявність додаткових витрат на школу. Нерідко учні відчувають погане ставлення, дискримінацію з боку однокласників; студенти мають труднощі при переведенні з одного навчального закладу до іншого. Водночас у навчальних закладах, де керівники добре розуміють проблеми ВПО та віддано переймаються ними, ситуація зовсім інша: «У мене в школі 160 дітей-переселенців і 160 батьків. Зневірених, заплаканих, що втратили майно, роботу. Дітям легше, ніж дорослим, але ж все відбувається на їхніх очах: мама не може знайти роботу, сім'я переїжджає з квартири на квартиру. І я намагаюся допомогти цим дітям і батькам хоча б словом підтримки. Ми всіх приймаємо до

¹¹ Там само.

¹² Котляр А. Людмила Волинець: «Дитяча тема відступила на задній план» [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 36–37. – 2 жовт. – Доступний з : http://gazeta.dt.ua/socium/lyudmila-volinec-dityacha-tema-vidstupila-na-zadny-plan_.html

своїї школи. У деяких класах у мене по 40 осіб. Але я сказала колегам і учням: що ж, якщо треба – потіснимися. І у нас в колективі немає конфліктів з цього приводу. Дуже дружня атмосфера»¹³.

До *сфери медичного обслуговування й охорони здоров'я* доступ ВПО істотно обмежений через економічні проблеми. Нестача медикаментів і спеціалістів додають ризиків ВПО, багато з яких мають поганий стан здоров'я, значна частина – хронічні хвороби. Бракує державного планування й бюджетних коштів на лікування діабету (погано задоволена особлива потреба в інсуліні), ВІЛ/СНІДу, туберкульозу. Сполучаються високі ціни на медпрепарати з відсутністю пільгових цін для уразливих груп. Бракує регулярного обстеження мобільними групами медиків і безперервного лікування хронічних хвороб. Матерям дітей, які були свідками конфлікту або отримали психологічні травми внаслідок переселення, важко, а часом неможливо задовольнити потреби в психологічній підтримці та допомозі з питання психічного здоров'я. ВПО, які проживають у віддалених районах, часто не мають доступу до спеціалізованого лікування через велику відстань і транспортні витрати. Велика чисельність ВПО залишається без належної медичної допомоги внаслідок функціональної слабкості систем соціального захисту й охорони здоров'я, що зумовлює відсутність або обмеженість необхідних послуг для осіб похилого віку та з обмеженими можливостями. Немає перерозподілу за областями бюджету охорони здоров'я відповідно до кількості наявних ВПО, не забезпечено вакцинацію та щеплення¹⁴.

У *сфері забезпечення житлом* через відсутність відповідних політики і стратегій, недостатність допомоги та брак економічних можливостей ВПО мають постійні проблеми (значна частина фактично не має гідних умов проживання). Основна незадоволена потреба – відсутність постійного житла та перспектив його отримання. Більшість тимчасово орендує житло, проте умови часто не відповідають належним, а на оренду та комунальні послуги витрачається майже весь дохід (через що майже не залишається ресурсів на інші витрати). Порівняно невелика кількість досі проживає у непристосованих для цього і часто розташованих у віддалених районах місцях компактного проживання, де в більшості випадків немає доступу до основних побутових приміщень, відсутні предмети домашнього вжитку, не вирішено повсякденні проблеми облаштуванням побуту, цілі родини живуть в одній кімнаті¹⁵. ВПО, які орендують помешкання, стикаються з труднощами пошуку (небажання орендодавців здавати квартири ВПО), вимогами сплати оренди наперед за декілька місяців, відсутністю основних предметів побуту в орендованих квартирах. Згідно із законом, держава повинна надати житло ВПО, «Але житло давалося на папері <...> фондів <...> немає <...> не прописано ні механізму, ні відповідальних <...> Періодично <...> звітують перед Мінсоцполітики: «У нас є стільки-то місць для переселення». Це неправда. Волонтери обдзвонюють надані штабами телефони – там немає житла. Або є, але за повну вартість у санаторії: 100 грн на день. <...> Нещодавно моніторили Волинську область. З 420 місць актуальними виявилися два:

¹³ Онищенко О. Директорка школи з Криму: «Патологічно не виношу зради» [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 36–37. – 2 жовт. – Доступний з : <http://gazeta.dt.ua/personalities/direktorka-shkoli-z-krimu-patologichno-ne-vinoshu-zradi-.html>

¹⁴ Онищенко О. Не помічати – простіше. Влада перевірить переселенців [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 32. – 4 вер. – Доступний з : <http://gazeta.dt.ua/socium/ne-pomichati-prostishe-vlada-perevirir-pereselenciv-.html>

¹⁵ За даними звіту про спільну оцінку потреб внутрішньо переміщених осіб у м. Києві та Київській області [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://unhcr.org.ua/attachments/article/1527/2015_PA_Kyiv_Ukr.pdf

приватний сектор, дров'яне опалення. По Києву – жодного із заявлених 1200! І така ситуація скрізь. <...> Для звіту перед іноземними донорами створено проєкт vro.gov.ua. Але розміщені на ньому дані не відповідають дійсності»¹⁶. Багато ВПО змушені повертатися на попереднє місце проживання (навіть якщо тамтешнє житло зруйноване), і цей процес посилюватиметься, якщо найближчим часом не буде знайдено довготривалого рішення проблеми. Тим часом недостатньо використовуються можливості неурядових міжнародних організацій, які пропонують проєкти будівництва за 6–9 місяців поселень з малими підприємствами переважно аграрного профілю (вирощування овочів *на вертикальних грядках*, індиків, річкових креветок тощо) для ВПО, згодних займатися фермерством, на умовах викупу житла протягом наступних 10–15 років за рахунок здачі продукції компаніям – інвесторам будівництва¹⁷.

У *сфері працевлаштування* ускладнює проблему зайнятості ВПО обмеженість місткості українського ринку праці, відповідно незайнятість (та непрофільна зайнятість) негативно впливає на задоволення інших основних потреб. Більшість ВПО, які все ж таки працевлаштовуються, не можуть знайти роботу попереднього рівня, а більшість з тих, хто працює, не можуть забезпечити потреби сім'ї (орендна плата, одяг, харчування, освіта, здоров'я, розвиток дітей тощо). З огляду на пошук засобів для існування, особливо важкими є працевлаштування й умови праці одиноких матерів, неповних родин з дітьми дошкільного віку й таких, що проживають у віддалених місцях (через обмежену мобільність/активність внаслідок наявності утриманців, особливо в місцевостях, де дошкільні дитячі установи недоступні, та потребу далеко діставатися до потенційних місць роботи), що за умов низького заробітку та значних транспортних витрат обмежує доступ до можливостей самозабезпечення.

Питання соціального забезпечення ускладнені прив'язкою соціальних виплат до місць реєстрації ВПО; виникають суперечності між адміністративними вимогами та реаліями вимушеного переміщення (в тому числі й феномен «пенсійного туризму», коли жителі непідконтрольних територій вимушені для отримання виплат зареєструватися як ВПО на підконтрольній території та періодично відвідувати місця виплат). Не врегульовано ряд питань державної *соціальної допомоги* в екстраординарних випадках, не пов'язаних з регулярними соціальними виплатами. Наприклад, у разі смерті ВПО складно отримати допомогу на поховання; безкоштовне місце на цвинтарі передбачене лише по місцю постійного проживання, а купувати по місцю переселення – надто дорого (тому відомі випадки повернення тіл померлих на непідконтрольні території)¹⁸.

Щодо *доступу до інформації*, найбільше проблем виникає через вкрай забюрократизовані або недійсні способи (в тому числі електронні) інформування/консультування, особливо щодо осіб похилого віку, осіб з обмеженими можливостями та інших уразливих категорій населення, зокрема, коли йдеться про отримання соціальних пільг (крім спеціально призначених ВПО). У відкритому

¹⁶ Онищенко О. Не помічати – простіше. Влада перевірить переселенців // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 32. – 4 вер.

¹⁷ Седова Я. Георгій Тука о причине войны, черной дыре ЛНР-ДНР и страхе перед НАТО на Донбассе [Електронний ресурс] / Апостроф – 04.10.2015. – Доступний з : <http://apostrophe.com.ua/article/society/2015-10-04/georgiy-tuka-pervoprichina-voynyi---vse-eti-donb>

¹⁸ Онищенко О. Не помічати – простіше. Влада перевірить переселенців // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 32. – 4 вер.

доступі знаходиться велика кількість недостовірної, застарілої та суперечливої інформації, яка тривалий час не оновлюється й не спростовується.

Дискримінація не є загальним явищем, хоча її відчуває певна частина ВПО, зокрема, при пошуку житла (небажання орендодавців його здавати), роботи (упереджене ставлення роботодавців). У більшості місцевих громад переважає нейтральне та позитивне ставлення до ВПО, у ЗМІ щодо них переважають матеріали нейтрального та статистичного кшталту (негативні й дискримінуючі мають поодинокий характер (хоча провокують розвиток загальної негативної тенденції). Водночас існують ментальні стереотипи щодо ВПО, здатні стрімко змінити ставлення до них на негативне, якщо загостриться політична ситуація, посиляться воєнний конфлікт, поглибитися економічна криза, скорочуватимуться (або не надходитимуть взагалі) додаткові ресурси для ВПО, що знизить і так низький рівень життя більшості населення приймаючих громад¹⁹. Проте зменшення проблеми дискримінації найбільше залежить від настрою місцевої громади. Так, за даними соціологічного опитування ВПО на Львівщині, доброзичливе ставлення місцевих мешканців змінило уявлення трьох чвертей переселенців про жителів Заходу на краще²⁰.

Неврегульовані фінансові зобов'язання. Усі виплати переселенцям надходять винятково через «Ощадбанк», зокрема пенсіонери не можуть скористатися картковими рахунками інших банків²¹. ВПО не мають доступу до своїх банківських рахунків, майна або бізнесу за попереднім місцем проживання, не в змозі продати або перереєструвати майно, утім за втрачене (авто, іпотечні квартири, інші активи) потрібно платити податки й погашати кредит. Якщо формально виконувати вимоги законодавства, ВПО має приїхати на місце реєстрації майна (тобто в так звані ДНР, ЛНР) і сплатити податок у місцевий бюджет (несплата, наприклад, транспортного збору загрожувє пенєю в розмірі 120% облікової ставки НБУ). Неврегульованість цілого ряду питань фінансових зобов'язань щодо залишеного на непідконтрольних територіях майна, бізнесу, пов'язаних з цим кредитів формально залишає ВПО лише судовий шлях їхнього вирішення, недоступний, як правило, через багато причин (у тому числі велику вартість процедур і недосконалість судової системи)²².

Довгострокова перспектива. ВПО умовно можна поділити на такі групи:

- 1) бажаючі повернутися додому (або до населених пунктів, наближених до рідного) – оціночно, – близько половини;
- 2) ті, хто має намір залишитися в місці переселення;
- 3) бажаючі змінити місце тимчасового перебування, але не повертатися;
- 4) ті, хто коливаються/не визначилися, – близько 20%.

Друга та третя група разом становлять близько третини переселенців. Безперечно, бажаючі повернутися додому хотіли б зробити це після стабілізації тамтешньої ситуації, але на практиці «...дехто повертається назад в окупацію не від хорошого життя, а через безвихідь, не витримуючи боротьби з проблемами, які на них

¹⁹ Взаимоотношения между принимающими сообществами и внутренне перемещенными лицами в Украине [Електронний ресурс] // Крым SOS. – 04.06.2015. – Доступний з : <http://krymsos.com/ru/settlers/news/55ba32c536c9a/>

²⁰ Загайало О. Переселенці на Львівщині: хочемо жити // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 16–17. – 15 трав.

²¹ Онищенко О. Не помічати – простіше. Влада перевірить переселенців // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 32. – 4 вер.

²² Украина не помогает беженцам из зоны АТО, а зарабатывает на них – эксперт [Електронний ресурс] // РІА НовостиУкраина. – 05.04.2015. – Доступний з : <http://rian.com.ua/view/20150405/365803531.html>

звалилися»²³. Поповнюючи населення непідконтрольних територій, вони стикаються з усіма тамтешніми реаліями, зокрема й тими, щодо яких «...позиція України виглядає дуже дивно. З одного боку, ми ускладнюємо людям виїзд з непідконтрольних територій <...>, з іншого – кажемо, що всі, хто хотів, виїхали, а решту ми блокуємо <...> скидається, що ми намагаємося погіршити життя наших громадян там – не даємо їм виїхати, запроваджуючи дозвільні системи; і не даємо їм там достойно жити, забороняючи ввезення товарів <...>. Ці території потім буде важко повернути, – відбудеться розрив і ментальний, і в родинних зв'язках»²⁴. Бажаючи залишитися в місцевих громадах також потерпають від складностей вирішення базових потреб – невлаштованості житлового питання, проблем працевлаштування, складностей адаптації, бідності, недоступності ліків тощо. Отже, всі ці різні групи ВПО потребують урядових комплексних програм забезпечення довгострокової перспективи, передовсім щодо компенсації втраченого та пошкодженого майна, вирішення інших нагальних проблем, для чого найперше в результаті реєстрації переселенців необхідно було створити відповідну базу даних»²⁵.

Висновки до розділу 1

Протягом дворічного періоду державна політика щодо ВПО пройшла значний шлях і має конкретні здобутки. Узагальнено та визнано міжнародні принципи розв'язання проблем ВПО, вироблені та рекомендовані Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). Державними органами напрацьовано певне нормативно-правове поле та накопичений досвід. Для забезпечення соціального захисту ВПО створений міжвідомчий координаційний штаб, до складу якого входять представники 15 міністерств та відомств, які забезпечують організацією соціального захисту ВПО, кожен у межах своїх повноважень. Важливим результатом дворічного процесу розбудови державної політики по відношенню до ВПО можна вважати те, що відбулося усвідомлення та розуміння, що ця проблема довгострокова.

Проте бракує більш детального стратегічного бачення вирішення проблеми наділеного повноваженнями єдиного центру, створеного для координації діяльності, пов'язаної з вирішенням проблем ВПО. Серед основних причин цього можна назвати *невизначеність загальнодержавної стратегії, яка повинна передбачати системну довгострокову діяльність* з розв'язання проблем ВПО, яка б відповідала міжнародним стандартам. У тому числі щодо принципу першочергової відповідальності самої держави за надання допомоги переселенцям на своїй території; головної ролі уряду в ініціюванні, організації, координації, здійсненні допомоги та сприянні іншим суб'єктам, готовим її надавати; зобов'язань держави щодо відшкодування громадянам втрат у зв'язку з внутрішнім переміщенням і надання місцевим приймаючим громадам належних засобів та інструментів для ефективної роботи.

Така стратегія до цього часу перебуває в стані невизначеності та в процесі законодавчої дискусії. З одного боку, вивчення міжнародного досвіду показує, що ситуація не є унікальною та притаманною тільки Україні. Більшості відомих випадків реакція держави на ВПО властива повільна реакція, поступове та декларативне вироблення відповідної нормативно-правової бази, намагання перекласти вирішення проблем ВПО на них самих, міжнародні організації та волонтерські ініціативи,

²³ Онищенко О. Не помічати – простіше. Влада перевірить переселенців // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 32. – 4 вер.

²⁴ Котляр А. Як не втратити людяність? // Дзеркало тижня. Україна – 2015. – № 24. – 3 лип.

²⁵ Онищенко О. Не помічати – простіше. Влада перевірить переселенців // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 32. – 4 вер.

повільний перехід до вироблення стратегічного підходу до проблем ВПО. З іншого боку, вироблення необхідної державної стратегії є необхідним завданням, оскільки міжнародні організації не мають стимулів перманентно вирішувати проблеми ВПО, крім найактуальніших, а громадянське суспільство не має необхідних ресурсів.

Серед важливих *наслідків* відсутності зазначеної (відповідної міжнародним стандартам) стратегії слід підкреслити, що ряд дій державної влади оцінюються міжнародною спільнотою та громадянським суспільством усередині країни як несистемні, недостатньо ефективні, часом – помилкові, деякі можуть бути навіть успішно оскаржені в суді. Про це свідчать, зокрема, такі факти й експертні оцінки:

- адекватність дій урядів відносно ВПО міжнародні організації оцінюють згідно з Керівними принципами щодо міжнародного захисту²⁶ і з урахуванням цього поширена думка, що «Україна поки що взагалі нічого не робить для впровадження процедури компенсації вартості втраченого/пошкодженого майна»²⁷;

- 16.10.2015 р. Вищий адміністративний суд залишив у силі рішення судів попередніх інстанцій про визнання недійсним рішення Кабінету Міністрів України про здійснення соціальних виплат на Донбасі тільки на підконтрольних територіях²⁸;

- пропускна система та економічна блокада порушують план дій і рекомендації стосовно безвізового режиму щодо скорочення бюрократичних процедур і свободи пересування²⁹; порядок денний Угоди про асоціацію між Україною та ЄС закликає українську владу посилити співпрацю з організаціями щодо допомоги постраждалому населенню³⁰;

- не створено на центральному рівні єдиного органу роботи з ВПО, діючої автоматизованої бази даних (чинний реєстр працює в «ручному режимі» й не опрацьовується через брак кадрів); не реалізовано розроблену на замовлення ООН концепцію сучасної системи обліку (персональні дані ВПО, місця перебування, місцеві потенціали дитячих закладів, шкіл, донорів тощо)³¹;

- місцевим органам влади бракує цільового бюджетного фінансування пропорційно кількості прийнятих ВПО (в тому числі особливо уразливих категорій) для належних і не на збиток приймаючим громадам умов роботи із забезпечення охорони здоров'я³², єдності сім'ї та прав дитини³³, житла³⁴, зайнятості, надання потрібної соціальної допомоги³⁵ (водночас недостатньо використовуються можливості будівництва поселень з виробництвами як цілком за рахунок неурядових

²⁶ Правові документи [Електронний ресурс] / УВКБ ООНв Україні. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenti-m/kerivni-principi-mizhnarodnogo-zahistu-m>

²⁷ Котляр А. Як не втратити людяність? // Дзеркало тижня. Україна – 2015. – № 24. – 3 лип.

²⁸ Жители оккупированного Донбасса снова будут получать пенсии от Украины [Електронний ресурс] / Діло.Донбасс. – 16.10.2015. – Доступний з : <http://dn.depo.ua/rus/dn/meshkantsi-okupirovanogo-donbasu-znovu-otrimuvati-mut-pensiyi-16102015161200>

²⁹ Котляр А. Як не втратити людяність? // Дзеркало тижня. Україна – 2015. – № 24. – 3 лип.

³⁰ Там само.

³¹ Онищенко О. Не помічати – простіше. Влада перевірить переселенців // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 32. – 4 вер.

³² Там само.

³³ Котляр А. Людмила Волинець: «Дитяча тема відступила на задній план» // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 36–37. – 2 жовт.

³⁴ Онищенко О. Не помічати – простіше. Влада перевірить переселенців // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 32. – 4 вер.

³⁵ Там само.

міжнародних організацій на поворотній взаємовигідній ВПО та інвесторам основі ³⁶, так і на кшталт грузинського досвіду за рахунок бюджету в співробітництві з європейським співтовариством, чому перешкоджає, на думку експертів, корупція ³⁷);

– законодавчо неврегульовані питання фінансових зобов'язань ВПО щодо залишеного на непідконтрольних територіях майна, бізнесу та пов'язаних кредитів, що несправедливо погіршує без того складне становище істотної частини переселенців ³⁸;

– у довгостроковій перспективі частина ВПО змушена повертатися додому в окупацію через безвихідь розв'язання нагальних життєвих проблем у приймаючих громадах ³⁹ і ризикують там стати об'єктом маніпуляцій щодо посилення сепаратизму непідконтрольних територій. Водночас інша частина ВПО – переселенці в місцевих громадах – можуть стати потенційною загрозою соціальної стабільності через недотримання державою міжнародних стандартів допомоги (вони протягом тривалого часу змушені самотужки або за допомогою волонтерів ледве виживати, не маючи можливостей самозабезпечення й самореалізації ⁴⁰).

³⁶ Седова Я. Георгий Тука о причине войны, черной дыре ЛНР-ДНР и страхе перед НАТО на Донбассе [Електронний ресурс] // Апостроф – 04.10.2015. – Доступний з : <http://apostrophe.com.ua/article/society/2015-10-04/georgiy-tuka-pervoprishina-voyni---vse-eti-donb>

³⁷ Загайало О. Переселенці на Львівщині: хочемо жити // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 16–17. – 15 трав.

³⁸ Украина не помогает беженцам из зоны АТО, а зарабатывает на них – эксперт [Електронний ресурс] // РІА НовостиУкраина. – 05.04.2015. – Доступний з : <http://rian.com.ua/view/20150405/365803531.html>

³⁹ Онищенко О. Не помічати – простіше. Влада перевірить переселенців // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 32. – 4 вер.

⁴⁰ Загайало О. Переселенці на Львівщині: хочемо жити // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 16–17. – 15 трав.

ОЦІНКА ПОТЕНЦІАЛУ ПРИЙМАЮЧИХ ГРОМАД

2.1. Можливості місцевої влади у процесах адаптації ВПО у приймаючих громадах

Органи місцевого самоврядування (ОМС) як важливий елемент територіальної самоорганізації громадян, створений для самостійного вирішення питань місцевого життя в інтересах населення громади відповідно до повноважень, визначених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»⁴¹.

За час воєнного конфлікту на Сході України територіальні громади поповнилися новими мешканцями, що спонукало розширити повноваження ОМС відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»⁴², який визначає поняття ВПО й повноваження ОМС (їх функції) щодо забезпечення прав і свобод ВПО, що відображено в таких положеннях:

- інформують місцеві державні адміністрації про можливі місця і умови для тимчасового проживання/перебування внутрішньо переміщених осіб, про стан інфраструктури, довкілля у таких місцях;
- надають у тимчасове безоплатне користування ВПО з комунальної власності житлові приміщення, придатні для проживання (за умови оплати особою відповідно до законодавства вартості комунальних послуг);
- вирішують питання щодо набуття відповідно до законодавства ВПО за місцем їхнього фактичного перебування прав на земельну ділянку із земель комунальної власності;
- сприяють за клопотанням ВПО у переміщенні її рухомого майна для повернення на залишене місце проживання;
- забезпечують надання медичної допомоги в комунальних закладах охорони здоров'я з урахуванням відомостей про ВПО, які тимчасово проживають у відповідному населеному пункті;
- забезпечують влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади комунальної форми власності⁴³.

З огляду на важливу роль ОМС у процесах адаптації та інтеграції ВПО, метою розділу є оцінка діяльності органів місцевого самоврядування у процесах адаптації та інтеграції ВПО у приймаючих громадах. Для досягнення мети використано результати опитування експертів, які представляють інституції, що опікуються проблемами ВПО та мають відношення до процесів їхньої інтеграції та адаптації у нових місцях проживання.

Згідно з експертними оцінками представників ОМС⁴⁴, ВПО, як правило, зверталися з двома основними питаннями: по-перше, отримання довідки про взяття на

⁴¹ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

⁴² Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII. – Ст. 1 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

⁴³ Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII. – Ст. 11. – п. 8, 9 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

облік особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції та надання грошової допомоги на 6 місяців. У зв'язку з цим результати аналізу глибоких інтерв'ю з експертами демонструють, що наприкінці 2014 р. під час найбільшого потоку переселенців не вистачало обслуговуючого персоналу в управліннях соціального захисту. Документообіг здійснювався на низькому технічному рівні, який потребував модернізації та поліпшення організації праці, введення ротації виконання обов'язків співробітниками на робочих місцях.

Не вистачало людей, але ми організувались. Допомогу надавали працівники, на громадських засадах. Людям і записувати необхідно, і допомогти заяву написати, бо сам не напише старенький, адже бачить погано. Ми працювали до останнього відвідувача, безобіду.

(м. Балаклея, Харківська область, представник районної державної адміністрації)

Спочатку приїжджало дуже багато людей. Управління соціального захисту населення приймало близько 1000 людей на день. Відразу неможливо ні штат набрати, ні технікою забезпечити. І ми працювали без вихідних, до ночі, приймали людей тими штатними одиницями людей, які в нас є, з допомогою волонтерів, з часом, залучаючи і громадські організації, і організації місцевого підпорядкування.

(м. Красноармійськ, Донецька область, представник міської ради)

Головним завданням держави, на думку опитаних експертів серед ОМС, є законодавче оформлення статусу переселенців, організація роботи штабів, розроблення інструкцій щодо роботи з переселенцями.

Від держави надається: консультативна допомога, пенсійне забезпечення, буклети, брошури, тобто інформаційна підтримка, на яку спираємося в роботі з вимушеними переселенцями.

(м. Добропілля, Донецька область, представник районної державної адміністрації)

Експертні оцінки показали, що з боку представників ОМС трапляються прояви байдужості та нерозуміння глибини проблем ВПО.

А як конкретно Ви розумієте поняття «інтеграція у місцевій громаді»?

– Ці питання взагалі не для нас. Ми беремо на облік.

(м. Київ, представник районної державної адміністрації)

Ситуація потребує проведення психологічних тренінгів для формування толерантного ставлення як до ВПО, так і до працівників місцевої влади з метою уникнення можливих міжособистісних конфліктів і підвищення ефективності роботи ОМС.

Експертне опитування представників ОМС показало, що оскільки Закон не вимагає зняття ВПО з реєстрації, представники ОМС не володіють інформацією про

⁴⁴ Опитування експертів, які представляють інституції, що опікуються проблемами ВПО (представники міського самоврядування, спеціалісти Державної служби зайнятості України, представники бізнес структур), проведеного методом глибокого інтерв'ю у серпні – вересні 2015 р. в межах НДР «Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції», яка виконується відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» в рамках дослідницьких проектів установ НАН України у галузі соціогуманітарних наук та розпорядження Президії НАН України № 237 від 01.04.2015 р.

точну кількість переселенців, які на той момент перебувають на території територіальної громади. Значна кількість пенсіонерів прибуває для оформлення соціальних виплат, хоча в дійсності проживають в зоні проведення АТО. Така ситуація потребує законодавчого унормування, оскільки ускладнюється формування місцевих бюджетів і прогнозування соціально-економічного розвитку місцевих громад.

Люди повертаються додому і не ставлять нас до відома. Хитрують. Хочуть отримати тут допомогу, і виїжджають туди. Якщо ти хочеш адресну допомогу, то отримуй за місцем фактичного проживання.

(м. Балаклея, Харківська область, представник районної державної адміністрації)

Дуже багато з них сьогодні тут, а завтра вони в Росії, чи завтра десь в Донецькій, Луганській області.

(м. Київ, представник районної державної адміністрації)

Слід зазначити, що нормативна база формується рядом державних органів, міжнародних організацій і громадських ініціатив без належної координації. Законодавча база відзначається великою кількістю документів, які мають фрагментарний характер без спільного стратегічного бачення політики щодо ВПО. Тому існує необхідність узгодити та скомпонувати існуючі Закони за тематичними блоками. Інституцією, яка функціонально та потенційно спроможна виконати цю процедуру, є Міністерство соціальної політики України.

Хоча за понад півтора роки з моменту початку воєнного конфлікту напрацьована серйозна правова база, прийнято нові, удосконалено існуючі нормативно-правові документи, залишаються питання, що потребують врегулювання. На сьогодні не вирішене питання компенсації втраченого майна та невизначені способи його оцінки. Актуальність цієї проблеми демонструють результати глибоких інтерв'ю. Допомога на рівні прожиткового мінімуму для сім'ї, яка втратила практично все та приїхала в інше місце є замалою.

Ми розуміємо, що якщо людина втрачає власне житло, то це мінімум має бути якась сума, яка би дозволила людині тут вирішити питання із житлом самостійно. Нехай воно не буде адекватним тій втраті, один до одного. Але на перших порах. Нехай то буде невелике житло, однокімнатна квартира, чи будинок у сільській місцевості. Але це був би старт для людини. Вона розуміє, вона там все втратила. В нас є такі люди, що розказують: втратив дві квартири, дачу в центрі міста, власний будинок. Розумієте? Люди втратили, вони сюди приїжджають і це шок. Навіть якщо їм щось пропонують, це чуже житло. Тобто, компенсація за втрачене майно має бути.

(м. Львів, представник міської ради)

Експертні оцінки представників ОМС, визначають першочерговими потребами ВПО – житло та роботу. Сьогодні інформацію про наявність вільних місць для тимчасового переміщення переселенці можуть отримати на сайті Інформаційний ресурс для громадян (ВПО) ⁴⁵. В більшості випадків ВПО вимушені винаймати житло або жити в гуртожитках, у набагато гірших умовах, ніж вони жили до переїзду. Існують труднощі з пошуком житла для ВПО.

⁴⁵ Інформаційний ресурс для громадян (ВПО) [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.vpo.gov.ua/>

Немає житла, де ми можемо розташувати цих людей.

(м. Добропілля, Донецька область, представник районної державної адміністрації)

Має бути цільова програма допомоги в отриманні житла.

(м. Львів, представник міської ради)

Основная проблема, которая возникает сейчас – люди не имеют здесь постоянное жилье ... на законодательном уровне должны быть решены вопросы, связанные с жильем ... (тут і далі подається мовою оригіналу)

(м. Запоріжжя, представник міської ради)

...Фактично, всі ці люди живуть в нас в орендованому житлі. І для них питання оплати є дуже актуальним. Якщо місцева влада могла би якось їм допомагати в оплаті за житло...

(м. Львів, представник міської державної адміністрації)

Іншим проблемним місцем є отримання земельної ділянки із земель державної власності, яку мають право виділяти ОМС. Закон надає право цим органам, а також окремим банкам надавати довгостроковий пільговий кредит на придбання земельної ділянки. Однак, за свідченням громадських правозахисних організацій процедура отримання земельної ділянки є досить тривалою, тому є окремі випадки звернень за отриманням земельної ділянки, але дана процедура триває вже понад рік.

Згідно з експертними інтерв'ю, чиновники на місцях у вирішенні проблем ВПО чекають рішень і розпоряджень вищих органів державної влади, хоча стаття 17 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» надає право органам виконавчої влади та ОМС разом з державними банківськими установами формувати для ВПО регіональні довгострокові програми з пільгового кредитування (у тому числі – іпотечного) будівництва або придбання житла та залучати для цього міжнародну гуманітарну або благодійну допомогу⁴⁶. **Вочевидь, переважає рутинність праці, а не сприяють інформованості про зміни в законодавчій базі,** тому є потреба в проведенні тренінгів з правової тематики не тільки для ВПО, але й для працівників органів місцевої влади, що безпосередньо працюють з ними.

Національних ресурсів для допомоги ВПО не вистачає, тому для вирішення проблем переселенців здійснюється співпраця з міжнародними організаціями через встановлені раніше зв'язки ОМС з містами-побратимами, представництва міжнародних організацій в Україні. Робота та координація міжнародних організацій відбувається на основі Плану стратегічного гуманітарного реагування⁴⁷, в який закладена оцінка ситуації щодо ВПО та оцінка ресурсів, які потрібно залучити. Аналіз здійснюється на основі кластерного підходу. У межах цього підходу визначається набір проблемних сфер (освіта, тимчасовий притулок, охорона здоров'я, харчування, засоби до існування, відновлення, захист, водопостачання, санітарія та гігієна і загальна координація), в межах яких працюють відповідальні організації та визначається цільова група, яка отримуватиме допомогу. Відповідно до цього підходу, протягом серпня – грудня 2014 р. на потреби кластерів було залучено 33 млн дол. План стратегічного гуманітарного реагування на 2015 р. визначив 5 млн людей, що

⁴⁶ Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. №1706-VII. – Ст. 17. – п. 1 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

⁴⁷ Strategic Response Plan for Ukraine 2015 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.humanitarianresponse.info/operations/ukraine/document/2015-ukraine-humanitarian-response-plan>

потребують допомоги, та 3,2 млн людей, що отримають допомогу відповідно до запланованих заходів у межах кластерів. Для виконання цього плану потрібно залучити 316 млн дол. Дані є єдиним доступним описом ситуації, що містить як оцінку матеріальних потреб, так і індикатори досягнення результатів роботи по кожному кластеру. Водночас слід зазначити про відсутність даних щодо необхідних розмірів міжнародних, національних і місцевих ресурсів.

Ряд міжнародних організацій надають підтримку у вирішенні житлового питання. Від уряду Німеччини в Україну надійшла 1368 модулів для спорудження 7 транзитних модульних містечок у Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій областях. Усього споруджено 91 будинок на 3488 місць, найбільше – у Дніпропетровській області (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Інформація про будівництво модульних містечок для ВПО (станом на 28.08.2015)

	Місто	Кількість будинків	Кількість місць для проживання
1.	Харків	13	488
2.	Запоріжжя	14	544
3.	Дніпродзержинськ (Дніпропетровська область)	12	480
4.	Дніпро (Дніпропетровська область)	12	456
5.	Кривий Ріг (Дніпропетровська область)	11	424
6.	Нікополь (Дніпропетровська область)	12	456
7.	Павлоград (Дніпропетровська область)	17	640
8.	Усього	91	3488

Джерело: За даними Міністерства соціальної політики / За матеріалами конференції «Консолідація зусиль для довгострокових стратегічних програм з питань ВПО: Міжнародний досвід та імплементація в Україні» (2–3 вересня 2015 р.)

Європейський Союз спільно з ПРООН (проект «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду») та в партнерстві з місцевою владою започаткував 21 проект громад щодо відновлення соціальної інфраструктури в семи областях України – Дніпропетровській, Харківській, Полтавській, Запорізькій, Одеській, Донецькій та Луганській – на загальну суму в близько 1 млн дол. Принципи розподілу фінансування об'єктів для переселенців: до 80% – від ПРООН та не менш ніж 20% – від місцевих бюджетів.

У районі є дитячо-юнацька спортивна школа, де на цей момент за рахунок грошей ПРООН і районного бюджету відбувається ремонт, йде заміна вікон. І буде надано житло переселенцям – від 40 до 50.

(м. Балаклея, Харківська область, представник районної державної адміністрації)

Наразі GIZ працює приблизно у 20 населених пунктах України за дорученням чотирьох німецьких міністерств, Європейського Союзу (ЄС) та Британського департаменту міжнародного розвитку (DFID). У процесі роботи над вирішенням проблем ВПО розроблено механізм співпраці між ОМС і Німецьким товариством міжнародного співробітництва (GIZ): розпорядженням міського голови створюється робоча група з питань розміщення та експлуатації мобільних житлових модулів для короткострокового проживання переселенців з Донецької та Луганської областей. До неї входять профільні заступники міського голови, директори департаментів міської ради, керівники комунальних підприємств, обласної організації Товариства Червоного Хреста, територіального управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій, представники обленерго тощо. З метою планування спільної роботи, обміну досвідом, ознайомлення з ситуацією проводяться робочі зустрічі між представниками ОМС – членами робочої групи штабу з тимчасового розміщення переселенців у

модульних будинках та Товариством міжнародного співробітництва (GIZ), розробляються плани та графіки роботи, створюється комісія по заселенню.

Інше питання щодо міжнародної допомоги лежить у площині створення умов для спрощення надання фінансової допомоги від міжнародних донорів. Визначати суму та одержувача допомоги повинні відповідні комісії. Ефективність саме такого механізму залишається під питанням.

Бажано, щоб з боку держави був централізовано розроблений розподіл міжнародної гуманітарної допомоги, щоб ми змогли отримувати не тільки від громади цю допомогу, але й з інших джерел і держави.

(м. Красноармійськ, Донецька область, представник міської ради)

Міжнародні організації воліють користуватися, насамперед, власними інструментами видачі матеріальної допомоги та не звертаються до державних органів. Перепоною наданню гуманітарної допомоги були нормативні акти, відповідно до яких благодійна допомога від міжнародних організацій обкладалася 15-процентним податком на доходи фізичних осіб. На необхідності скасування цієї норми наголошували більшість міжнародних донорів, які не бачать логіки в обкладанні податком гуманітарної допомоги для ВПО. Відповідні зміни були прийняті українським парламентом 2 березня 2015 р.

ВПО стали не тільки об'єктом надання допомоги, але й повноцінними учасниками вироблення державної політики щодо захисту прав і свобод переселенців. Місцеві громади мають певні напрацювання у цьому напрямі. Однак, є певні проблеми з моніторингом і оцінюванням потреб переселенців. Потреби переселенців фіксуються лише у вхідній анкеті при першому зверненні до управління праці та соціального захисту населення, тому органи місцевої влади не володіють ситуацією щодо потреб переселенців та їх динаміки. Отже, існує необхідність у здійсненні постійного моніторингу і оцінювання потреб ВПО спеціалістами.

Актуальним питанням для ОМС залишається інтеграція і адаптація ВПО в приймаючі громади.

Критерієм їхньої адаптації є соціальний спокій, суспільний спокій. Спокійно себе ведуть, нема ніяких соціальних збурень. Нормально люди собі живуть, вливаються в громаду. Або стоять осторонь громади, і не заважають їй жити своїм життям. Варіантів два.

(м. Львів, представник міської ради)

Важлива роль у вирішенні питання контролю за процесами адаптації та інтеграції переселенців належить Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини. Проте, зважаючи на свої обмежені фінансові ресурси України він сфокусував свою роботу на захисті прав окремих категорій громадян (діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, люди з обмеженими можливостями, ув'язнені), а також на нагляді за справами, які набули розголосу (викрадення та вбивства людей в АР Крим). Завданням Уповноваженого є привернення уваги міжнародних організацій до проблем ВПО. Тому на сьогодні основна роль у здійсненні моніторингу та контролю ситуації щодо переселенців належить громадським організаціям.

2.2. Роль громадського та приватного секторів у вирішенні проблем ВПО

Дослідження ролі громадського та приватного секторів у процесах підтримки та ресоціалізації ВПО продиктована необхідністю вивчення та узагальнення успішних практик адаптації та ресоціалізації ВПО, реалізованих громадськими організаціями та бізнес-структурами, дослідження негативних тенденцій та розроблення рекомендацій

щодо подальшого вирішення проблем ВПО з урахуванням досвіду громадського та приватного секторів.

Теоретичною базою дослідження стали Керівні принципи з питання переміщення осіб всередині країни та інші міжнародні документи, що визначають статус та права ВПО^{48, 49, 50} відповідні законодавчо-нормативні акти України^{51, 52, 53, 54, 55}; аналітичні розробки західних експертів та українських дослідників проблематики ВПО^{56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65}. Для отримання аналітичної інформації використано такі

⁴⁸ Guiding Principles on Internal Displacement [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.ifrc.org/Docs/idrl/I266EN.pdf>

⁴⁹ People internally displaced by conflict and violence. Global Overview 2014 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.internal-displacement.org/assets/publications/2014/201405-global-overview-2014-en.pdf>

⁵⁰ Руководящие принципы по вопросу о перемещении лиц внутри страны [Електронний ресурс] / Экономический и социальный Совет ООН (ЭКОСОС), 2 июля 1998. – E/CN.4/1998/53/Add.2 – Доступний з : <http://www.refworld.org.ru/docid/50b345932.htm>

⁵¹ Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 04.03.2015 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014 – № 26.

⁵² Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб» від 05.03.2015 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 21.

⁵³ Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 27.03.2015 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 1.

⁵⁴ Розпорядження КМУ «Питання соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції» від 11.06.2014 р. No 588-р [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/588-2014-%D1%80/paran10#n32>

⁵⁵ Постанова Кабінету Міністрів України «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України, районів проведення антитерористичної операції та населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 01.10.2014 р. № 505 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>

⁵⁶ Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. – К. : НІСД, 2015. – 36 с.

⁵⁷ Головні проблеми переселенців під час працевлаштування та адаптації на Донбасі. – МФ «Відродження», 2015 [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://www.irf.ua/knowledgebase/news/golovni_problemi_pereselentsiv_pid_chas_pratsevlashtuvannya_ta_adaptatsii_na_donbasi

⁵⁸ Гулевська-Черниш А. Реєстр волонтерів: довгоочікуване рішення чи прихована пастка. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://life.pravda.com.ua/society/2014/12/4/185280/>

⁵⁹ Звіт за результатами громадського моніторингу доступу тимчасових переселенців до освіти // МФ «Відродження» – 2015 [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://www.irf.ua/knowledgebase/publications/zvit_z_rezultatami_gromadskogo_monitoringu_dostupu_timchasovikh_pereselentsiv_do_osviti/

⁶⁰ Каздобіна Ю. Працевлаштування переселенців: проблема номер один // УНЦПД. – 2015 – 19 березня – № 4/729.

⁶¹ Лібанова Е. Вимушені переселенці: вчора, сьогодні, завтра [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. Україна. – № 27. – 08.08.2014. – Доступний з : <http://gazeta.dt.ua/internal/vimusheni-pereselenci-vchora-sogodni-zavtra-.html>

⁶² Москаленко С.О. Проблеми участі громадських організацій у формуванні соціальної політики на місцевому рівні [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej6/txts/07msopmr.htm>

⁶³ Малиновська О.А. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrac_probl-a598d.pdf

джерела: офіційні сайти та ресурсні портали міжнародних (ПРООН, МОМ, МФХУ, NED, МФ «Відродження»), урядових (ВРУ, КМУ, органів центральної та місцевої влади) та неурядових організацій, що опікуються проблемами ВПО в Україні. Підґрунтям для дослідження аналітичної інформації стали також публікації в ЗМІ, відповіді на інформаційні звернення до державних і місцевих органів влади, соціологічні опитування.

Аналіз інформації, розміщеної на сайтах більшості урядових ресурсів, засвідчив їх низьку інформативність і неоперативність надання інформації, недостатньо релевантне інформаційне забезпечення поточних запитів ВПО. Навіть спеціально створені з метою організації системного інформування ресурси (зокрема, урядовий інформаційний ресурс www.vpo.gov.ua, що надає відомості про можливості отримання тимчасового житла та іншої важливої інформації для ВПО) не є достатньо інформативними, представлені дані потребують оновлення та уточнення. Крім того, **урядові ресурси мають досить складну навігацію, що також ускладнює доступ до необхідної інформації самим переселенцям та здійснення повноцінних досліджень проблеми ресоціалізації ВПО.**

Підґрунтям для дослідження волонтерських ініціатив і практик громадських організацій, що тим чи іншим чином долучилися до надання допомоги та ре соціалізації внутрішньо переміщеним особам, стала інформація, розміщена на сайтах ГО та ресурсних центрів, на основі дослідження якої систематизовано й узагальнено найуспішніші ініціативи громадського та приватного секторів, визначено тренди розвитку волонтерського руху допомоги ВПО. Зокрема, на підставі аналізу наявної інформації визначено, що **допомога першим хвилям ВПО надавалася переважно вже діючими правозахисними організаціями, які мали тривалий досвід правозахисної діяльності та релігійними організаціями**, що мають досвід допомоги біженцям і нужденним у різних регіонах світу.

Правозахисні ГО (серед яких найактивніше допомагали переселенцям Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ), Харківська правозахисна група, Центр інформації про права людини, проект «Без кордонів») не лише надавали консультаційну та адвокаційну допомогу ВПО, але й безпосередньо брали участь у розробці та сприяли прийняттю відповідних профільних законів⁶⁴. Тисячі внутрішніх переселенців отримали безоплатну правову допомогу в мережі юридичних приймалень Всеукраїнської коаліції з надання правової допомоги в межах проекту *«Нові виклики в правовій підтримці та захисті прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні»*, що діє за підтримки *Національного фонду підтримки демократії* (NED) у співпраці з 11 регіональними ГО⁶⁵. Важливим компонентом проекту є надання юридичної підтримки громадським активістам, які покинули свої регіони через переслідування та загрози репресій, або чий життєвий шлях знаходиться в небезпеці, а також та ресурсної підтримки юристам і правозахисникам з усіх регіонів України, які надають правову допомогу ВПО та жертвам переслідувань. Проект реалізовується у

⁶⁴ Солодько А., Доронюк Т. Захист соціально-економічних прав внутрішньо переміщених осіб: першочергові завдання для України [Електронний ресурс] / Центр дослідження суспільства. – Доступний з : http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/045/original/CSR_ID.pdf

⁶⁵ Балакірева О.М., Бондар Т.В., Дмитрук Д.А. Ставлення до переселенців і волонтерської діяльності [Електронний ресурс] / Український інститут Соціальних досліджень ім. О. Яременка. – Київ, 2015 – Доступний з : <http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/Settlers%20and%20volunteering.pdf>

⁶⁶ Благодійна організація «Всеукраїнська коаліція з надання правової допомоги», м. Хмельницький [Електронний ресурс]. – Доступний з : ucla.office@gmail.com

⁶⁷ Там само.

Волинській, Дніпропетровській, Івано-Франківській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій та Чернігівській областях.

Релігійні організації (серед яких найактивніші – «Карітас України», Відділ соціального служіння та благодійності Української Православної Церкви Київського Патріархату, Духовне управління мусульман України, Собор незалежних євангельських церков України, ГО «Церква «Християнська надія», ADRA Ukraine / Адвентистське агентство допомоги та розвитку в Україні) відіграли на перших етапах і продовжують відгравати й надалі значну роль у підтримці переселенців найнеобхіднішими речами – медикаменти, їжа, житло. Опіка переселенцями з боку релігійних організацій є найбільш системною, оскільки ґрунтується на попередній оцінці їхніх потреб і створення спеціальної бази даних, що є основою для надання специфічних та індивідуальних соціальних послуг. Так, міжнародна мережа благодійних організацій «Карітас» через своє представництво «Карітас України» реалізує програму підтримки ВПО «Пункт допомоги в надзвичайних ситуаціях», мета якої – надання допомоги 6,500 вимушених переселенців і місцевого населення в Донецькій та Луганській областях⁶⁸.

Водночас до роботи активно долучилися і десятки ГО, що функціонували в АР Крим та на Донбасі до окупації та новостворених ГО (частина з яких заснована самими переселенцями чи вихідцями з окупованих регіонів): «Восток-SOS», «Крим SOS», «Донбас SOS», «Київ-SOS», «Спільна справа», «Центр зайнятості вільних людей», «Станція Харків», «Відновлення. Схід», БФ «Свої», «Кримська діаспора», «Українська громада в Криму», «Дім друзів», «Схід-Київ-Допомога», «Еталон», «Просвіта», «Переселенець», «Весна надії», координаційний центр ВПО «Допомога Дніпра», Рада громадських ініціатив, ChirikiliRomaniWomen'sFund, Земляцтво кримських татар, мережа «Кримська хвиля», Всеукраїнська Організація зі справ вимушених переселенців, Координаційний центр допомоги вимушеним переселенцям, Координаційна Рада організацій вимушених переселенців з Криму, БФ «Ксена», Волонтерський рух Буковини, Рада громадських ініціатив.

Дослідження існуючих ініціатив громадського сектору свідчить, що **найуспішнішими проектами підтримки ВПО громадського сектору** стали такі: реєстрація бажаючих залишити окуповані території та організація трансферу («Восток-SOS»); організація пунктів надання першої консультаційної та організаційної допомоги; збір і розподіл матеріальної допомоги, організація первинного медичного обстеження; допомога у забезпеченні житлом (Волонтерський Центр «Фролівська 9/11 – БО «Свої», «Восток-SOS», «Донбас SOS», БФ «Допомога Дніпра»); гаряча лінія підтримки та надання психологічної допомоги («Свідомі люди», «Станція Харків»); благодійна програма допомоги та захист інтересів інвалідів-переселенців (Національна асамблея інвалідів України; Європейська асоціація з прав людей з обмеженими можливостями); допомога в працевлаштуванні ВПО («Центр зайнятості вільних людей», «Донбас SOS», «Крим SOS»).

Найрезультативніші проекти тримали організаційну та фінансову підтримку від урядів західних країн, міжнародних організацій і благодійних фондів, зокрема в межах таких донорських програм: «Швидке реагування на соціальні та економічні проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні» (ПРООН за підтримки Уряду Японії); «Сприяння процесам відновлення життєдіяльності внутрішньо переміщених осіб» (ПРООН); «Економічне та соціальне відновлення Донбасу» (за підтримки уряду

⁶⁸ Міжнародний благодійний фонд «Карітас України» [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.caritas-ua.org/index.php/uk/>

Японії); проекту Міжнародної Організації з Міграції (МОМ); програми уряду Японії з надання психологічної підтримки та юридичних послуг ВПО, примирення і розбудови миру; «Негайна допомога внутрішньо переміщеним особам (ВПО) в Україні» (за підтримки уряду Канади); проекту МФХУ «Подолання негативних наслідків переселення серед жінок та сімей в Україні»; «Громадські дії на підтримку Криму та Сходу України» за сприяння Національного фонду на підтримку демократії (NED). Фінансова та організаційна допомога, отримана в межах названих програм, стала потужним фактором стимулювання громадянської активності у вирішенні проблем ВПО та надала нового імпульсу розвитку громадських ініціатив. Так, у рамках проекту ПРООН «Швидке реагування на соціальні та економічні проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні» ПРООН надано допомогу 7 громадськими організаціями з різних областей України, що допомагають вимушеним переселенцям, на загальну суму понад 1 млн грн. Значною підтримкою громадянських ініціатив є благодійна допомога урядів західних країн, що розподіляється через громадські організації. Так, уряд Німеччини надав 2 млн євро благодійному фонду «Карітас України» для допомоги ВПО, завдяки чому допомогу отримали близько 23 тис. переселених осіб, яким було надано кошти для наймання житла, харчування, медичних потреб. За підтримки Програми МАТРА МЗС Нідерландів ГО «Інтерньюз-Україна» було проведено конкурс проектів «SocialChangeLab» для підтримки вимушених переселенців, сприяння їхній ресоціалізації та вирішенню нагальних потреб шляхом пошуку і реалізації інноваційних ідей. За результатами конкурсу три найуспішніші проекти підтримано фінансово (по 36 тис. грн для кожного проекту).

Упродовж 2014–2015 рр. фінансування від різних міжнародних і закордонних донорів отримали такі громадські організації: ВГО «Національна Асамблея інвалідів України» з проектом «Підтримка переміщених осіб з інвалідністю»; ГО «Донбас SOS» з проектом «Інформаційна підтримка ВПО через онлайн-платформу та колл-центр і підтримка ВПО в Донецькій області через координаційні центри в м. Краматорськ та м. Добропілля»; ГО «Європейська асоціація з прав інвалідів» з проектом «Підтримка ВПО з інвалідністю в місцях їх компактного розміщення Одеської області»; Консорціум громадських організацій «Центр зайнятості вільних людей» через ГО «Київський Будинок Прав Людини» з проектом «Допомога в працевлаштуванні ВПО»; ХОГО «Молодежная Правозащитная Группа – Харьков» з проектом «Надання первинної допомоги ВПО волонтерською ініціативою «Станція Харків»; Благодійна організація «Світло надії» з проектом «Надання підтримки ВПО в Полтавській області»; ГО «Свідомі люди» з проектом «Надання психологічної підтримки ВПО». Окремі громадські організації стали виконавчими партнерами міжнародних організацій – так, ГО «Крим SOS» є виконавчим партнером Управління Верховного комісара ООН у справах біженців ООН в Україні.

Одними з найдієвіших громадських ініціатив допомоги ВПО, орієнтованих на довгострокову перспективу, стало сприяння розвитку підприємницьких ініціатив і самозайнятості через професійне навчання й створення бізнес-інкубаторів. З цією метою ГО пропонують переселенцям безкоштовні курси з основ підприємництва та підвищення мотивації до започаткування власної справи. Досвід проведення таких тренінгів є у ГО «Крим SOS», яка не тільки організовує навчання, але й як виконавчий партнер УВКБ ООН розподіляє міні-гранти для започаткування бізнесу (вже отримали 38 осіб). Так, ГО «Крим SOS» організувала бізнес-табір «Як розпочати бізнес – від ідеї до реалізації» для вимушено переміщених осіб з Криму та східних областей України з

мінімальним досвідом підприємницької діяльності⁶⁹. Бізнес-табір став першим кроком у реалізації комплексної програми підтримки підприємців-початківців з Донецької, Луганської областей і АР Крим. Відібрані в результаті конкурсу бізнес-плани стартапів профінансовані USAID.

Упродовж 2015 р. МБФ «Карітас України» надано 65 грантів для розвитку малого бізнесу серед ВПО в Харківській, Донецькій, Дніпропетровській та Запорізьких областях. Серед напрямів діяльності майбутніх бізнесменів найпоширенішим виявилось тваринництво, на яке припадає майже 20% всіх заявок на отримання грантів, наступними в рейтингу популярності були послуги з ремонту та сільське господарство, охочих працювати у сфері дизайну та ручного ремесла серед аплікантів було 10%, стільки ж заявників хотіли б працювати у сфері харчування. Програма розвитку реалізована за підтримки Католицької служби допомоги (США).

Міжнародним фондом «Відродження»⁷⁰ спільно з ГО «Клуб ділових людей» (м. Львів) у Львові, Одесі, Харкові та Києві реалізується програма підтримки малого бізнесу та само зайнятості ВПО «Новий відлік»: після бізнес-тренінгу на конкурсній основі профінансовано 60 бізнес-проектів (на суму 1 млн грн), запропонованих переселенцями. Проект передбачає комерційний консалтинг та юридичний супровід стартапів до виведення бізнесу на точку беззбитковості.

У межах проекту ЄС «Центр адаптації переселенців та підприємців із зони АТО та Криму у Вінницькій області», скерованого на стимулювання економічної діяльності серед вимушених переселенців та у приймаючих громадах, громадською ініціативою Український Інвестиційний Діалог (UID-2015) Асоціації приватних інвесторів України реалізується програма сприяння переведення бізнесу із зон конфлікту та підтримки бізнес-переселенців. Згідно з програмою, механізмом вирішення проблеми трудової міграції ВПО повинно стати запровадження дієвих регіональних програм підтримки бізнесу, вимушеного залишити територію бойових дій. Першу з таких програм за ініціативою Асоціації приватних інвесторів України спільно з Вінницькою торгово-промисловою палатою та Департаментом регіонального економічного розвитку облдержадміністрації розпочато у Вінницькій області. Згідно з програмою, здійснюється підтримка переведення 36 підприємств із зон конфлікту, в результаті чого на Вінниччині заплановано створення близько 700 нових робочих місць. Програмою передбачено можливість отримання пільгових кредитів, допомоги в налагодженні контактів з регіональним бізнесом, інвесторами та владою, консультаційна підтримка зі створення та реалізації бізнес-планів інвестиційних проектів.

У Херсонській області ГО «Вектор розвитку» в партнерстві зі Службою зайнятості та за фінансової підтримки Міжнародної організації з міграції розпочала програму «Стабілізаційна підтримка внутрішньо переміщених осіб та місцевих громад в Україні», яка передбачає навчання вимушених переселенців основам приватного бізнесу та підприємницького мислення, а також виділення безповоротної грантової допомоги на розвиток самозайнятості (до 900 дол. США) або мікропідприємництва (до 2500 дол. США).

Водночас представники громадського сектору, позитивно оцінюючи допомогу міжнародних і західних партнерів, зазначають, що можливість оптимального використання донорських коштів в Україні серйозно ускладнена чинними інституційними нормами благодійної діяльності, зокрема, щодо оподаткування благодійної допомоги та існування асиметричних умов розмитнення гуманітарної

⁶⁹ Громадська організація «Крим SOS» [Електронний ресурс]. – Доступний з : www.facebook.com/KRYM.SOS; www.krymsos.com

⁷⁰ Міжнародний фонд «Відродження» [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.irf.ua>

допомоги для вітчизняних та іноземних благодійних фондів. При цьому громадські ініціативи практично не отримують відповідної підтримки своєї діяльності з боку українських органів влади. Держава, яка повинна гарантувати необхідний мінімум соціального захисту переселенців, передбачений Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованих територіях», фактично переклала на громадських активістів функції державних соціальних служб. Діяльність державних організацій у сфері соціального захисту переселенців оцінюється ними як неефективна, несистемна, така, що не має певної візії та стратегії розвитку. Вказується також на неефективність процедури реєстрації переселенців, що ускладнює роботу громадських організацій з надання відповідної допомоги ВПО. Водночас бар'єром для налагодження системи забезпечення соціального захисту ВПО, громадянські активісти називають відсутність єдиного державного органу, наділеного необхідними повноваженнями та ресурсами, що повинен не тільки відповідати за надання допомоги переселенцям, але й здійснювати координацію зусиль державного, громадського та приватного секторів. Неефективність підтримки ВПО спеціалізованими державними службами, внаслідок чого проблема перекладається «на плечі» громадського сектору, зменшує мотивацію волонтерів.

Як нагальну потребу оптимізації роботи з переселенцями представники громадських організацій називають створення єдиного реєстру ВПО, який уможливить не тільки облік переселенців, але й моніторинг отримання ними допомоги з різних джерел. Через відсутність такого реєстру несумлінні отримувачі благодійної допомоги мають можливість багаторазово звертатися по допомогу до різних волонтерських центрів і соціальних служб, проте через брак необхідних ресурсів потреби інших переселенців залишаються незадоволеними.

Для координації спільних зусиль за ініціативою ряду ГО укладено Меморандум про створення Ресурсного центру для допомоги вимушеним переселенцям, який здійснює консультаційну та адвокаційну діяльність ВПО, а також аналітичну роботу з метою удосконалення нормативно-правової бази щодо вимушених переселенців. Ресурсний центр отримав підтримку Програми Розвитку ООН в Україні.

Існують і внутрішні організаційні проблеми, що ускладнюють процес надання допомоги ВПО. Дотепер не створено єдиного державного централізованого координаційного центру допомоги переселенцям, який мав би враховувати пропозицію існуючих громадських і приватних ініціатив, сприяти їх діяльності організаційно та фінансово. Внаслідок значного навантаження та відсутності резервів для ротації персоналу ГО відбувається швидке «психологічне вигорання» волонтерів і працівників приватних підприємств, які займаються нетиповою для себе роботою, та, як наслідок, вимушена відмова займатися волонтерською практикою.

Значну роль у допомозі переселенцям відіграє **приватний сектор**, який найчастіше діє **через спонсоровані бізнес-структурами благодійні фонди**. Так, благодійні фонди Ріната Ахметова та Олександра Фельдмана опікуються евакуацією мирного населення з небезпечних зон і влаштуванням переселенців на новому місці. Гуманітарний штаб «Допоможемо», створений на базі фонду Ріната Ахметова «Розвиток України» у взаємодії з міжнародними організаціями, обласними державними адміністраціями, волонтерськими та громадськими організаціями, є найбільшим приватним постачальником благодійної допомоги жителям Донецької та Луганської областей, які постраждали в ході воєнних дій. Основними видами

діяльності цієї громадської організації є евакуація людей з окупованих територій, розселення постраждалих, адресна допомога⁷¹.

Для з'ясування ролі приватного сектору у наданні допомоги ВПО використано результати аналізу текстів серії глибоких інтерв'ю з представниками бізнесу на предмет допомоги переселенцям. Опитування свідчать, що **підтримка переселенців компаніями малого та середнього бізнесу**, що не мають необхідних коштів для здійснення масштабної доброчинної діяльності, **обмежується переважно наданням одноразової допомоги**, що значною мірою зумовлено відсутністю у компанії додаткових коштів, що зумовлено загальним кризовим станом економіки, який негативно впливає на прибутковість бізнесу та невизначеність правового поля доброчинної діяльності для приватних структур. Водночас **опитані представники бізнесу, що вказують на неможливість надавати допомогу переселенцям, пояснюють браком необхідних ресурсів, у тому числі – відсутністю спеціалізованого (юристів, психологів, лікарів) та технічного персоналу для надання послуг ВПО.**

Наразі **більшість** опитаних представників приватних компаній (як ті, що допомагали переселенцям, так і ті, що не брали участі у даному процесі) вважають, що **проблемою ВПО повинна опікуватися виключно держава, а не приватний сектор.**

«Цим повинна займатися держава, а не бізнес-компанії. На глобальному рівні цю проблему можна вирішити тільки зусиллями всієї держави».

(м. Харків, представник бізнесу)

Водночас **респонденти підкреслюють, що держава повинна подбати про створення сприятливих умов для розвитку бізнесу у цілому**, оскільки він зазнав значних втрат через падіння економічної кон'юнктури внаслідок воєнного конфлікту.

«Ми за ці півтора року втратили свої потужності на 75%, через конфлікт на Сході. Тому, щоб працевлаштовувати більше людей, потрібно розширювати своє виробництво, налагоджувати контакти, закони нормальні приймати. Тоді наша економіка, саме підприємство будуть зацікавлені у вакансіях. Буде більше вакансій для людей, яких ми зможемо запросити на роботу».

(м. Харків, представник бізнесу)

Головною причиною низької активності приватного сектору у допомозі переселенцям представники бізнесу вважають відсутність системної державної підтримки приватних ініціатив і відповідних економічних стимулів (податкових пільг, податкових канікул, державних замовлень, організаційної підтримки тощо) для підприємств, які надають допомогу переселенцям, причиною чого називають слабкий інтерес держави до вирішення проблеми.

«Потрібно якось зацікавити підприємства, які беруть участь у працевлаштуванні цих людей. Мають бути якісь пільги, податки треба якось зменшувати. ...Якщо наша держава буде зацікавлена, вона надаватиме організаціям та бізнес-структурам якісь пільги для підтримки».

(м. Харків, представник бізнесу)

Серед інших причин небажання приватного сектору брати участь у допомозі переселенцям названо **неефективність надання послуг переселенцям**

⁷¹ Благотворительный Фонд Рината Ахметова [Електронний ресурс] – Доступний з : <http://www.fdu.org.ua>

спеціалізованими державними службами, внаслідок чого проблема перекладається «на плечі» приватного та громадського секторів, що зменшує мотивацію останніх. На думку респондентів, **надання допомоги переселенцям ускладнюється низьким організаційним рівнем роботи спеціалізованих державних служб**, що опікуються проблемами ВПО, яка потребує модернізації, поліпшення якості та оперативності надання послуг.

Аналіз запитів ВПО свідчить, що більшість переселенців зазначають, що найактуальнішою проблемою для них, іноді навіть більше, ніж житло і соціальний захист, є працевлаштування⁷². Згідно з результатами дослідження «Проблеми адаптації та працевлаштування ВПО на Луганщині», яке проводилось ГО «Інститут розвитку та соціальних ініціатив» у січні – лютому 2015 р., важливим компонентом якого стало опитування підприємців щодо можливостей працевлаштування та досвіду співпраці з ВПО, 38% опитаних підприємців вже влаштовували на роботу вимушених переселенців. **Серед типових причин відмови у працевлаштуванні підприємці називають: відсутність вільних робочих місць, небажання брати людину із зони АТО, невідповідність критеріям посади, відсутність досвіду роботи**⁷³.

Як свідчить проведене опитування, найбільш системно проблема **працевлаштування переселенців** вирішується в тих компаніях, що мають потужності (філії) або ділові контакти з підприємствами в регіоні конфлікту. Таким чином, на роботу працевлаштовуються, насамперед, ті переселенці, які вже працювали на підприємствах холдингу, мали відповідну кваліфікацію, були включені у соціальну структуру підприємства. Для роботодавця таке працевлаштування зумовлено не тільки філантропічним мотивом, але й економічною доцільністю – **на роботу приймаються вже підготовлені спеціалісти, що мають необхідний професійний досвід, знайомі з основами організаційної культури підприємства**.

«У нас великий холдинг, підприємства є по всій Україні. І було багато знайомих фахівців і в зоні конфлікту. Тому люди приїжджають до нас цілеспрямовано. Вже підготовлені фахівці, які працювали на наших підприємствах. Так, вони переміщуються і вже знають, куди звертатися. І ми таких людей приймаємо і їм допомагаємо».

(м. Харків, представник бізнесу)

Одним з форматів допомоги у працевлаштуванні стало стажування переселенців з метою набуття нових навичок роботи та ресоціалізації у новій громаді.

«Ми залучали співробітників з районів конфлікту для стажування. Вони в нас певний час працювали. Їм надавалися місця для проживання. Їх харчували (харчування було організовано на роботі). І звичайно, на момент стажування вони отримували заробітну плату. Як наслідок, вони певною мірою звикали до нового стилю життя, нової роботи, нової місцевості та самого міста. ...Це певний процес адаптації людини до соціальних умов, які є традиційними на певній місцевості. Як вони освоюються, так і будуть себе відчувати. Це їхня можливість повноцінного життя вже в нашій місцевості».

(м. Бровари, Київська обл., представник бізнесу)

⁷² Каздобіна Ю. Працевлаштування переселенців: проблема номер один // УНЦПД. – 2015. – 19 березня. – № 4/729.

⁷³ Головні проблеми переселенців під час працевлаштування та адаптації на Донбасі [Електронний ресурс] // МФ «Відродження». – 2015. – Доступний з : http://www.irf.ua/knowledgebase/news/golovni_problemi_pereselentsiv_pid_chas_pratsevlashtuvannya_ta_adaptatsii_na_donbasi

Відмову переселенцям у працевлаштуванні підприємці пояснювали відмінностями в уявленнях про якість роботи та неадаптованістю переселенців до місцевих умов.

«Переселенці, хоча й працювали та зарекомендували себе добре (принаймні, намагалися), але, на жаль, не змогли працювати так ефективно, як це роблять наші штатні співробітники. Вони ще не адаптувалися, мало знають ментальність міста. І ще не звикли до нових умов праці та нового ритму. Якщо буде підтримка держави, я вважаю, що вони зможуть працювати нормально. Але на сьогодні вони себе не можуть зарекомендувати та не дають таку ефективність праці, як наші співробітники».

(м. Бровари, Київська обл., представник бізнесу)

Одним з бар'єрів вирішення проблеми працевлаштування ВПО респонденти називають завищені очікування самих переселенців щодо рівня оплати праці – переселенці, як правило, орієнтуються на вищий, ніж може запропонувати середньо статична компанія, рівень заробітної плати.

«У нас була можливість працевлаштування переселенців. Але їх не влаштував рівень зарплати в нашій організації. Серед ВПО на 2000 гривень ніхто не хоче працювати. А це – нормальна зарплата для нашого регіона».

(м. Полтава, представник бізнесу)

Водночас зазначається, що для того, щоб переселенці могли отримати роботу, вони повинні більше відповідати умовам сучасного ринку праці.

«Бізнесу потрібні працівники, але потрібні освічені працівники, які можуть виконувати поставлені завдання. Як тільки переселені особи зможуть відповідати всім вимогам бізнесу, він може дати їм можливість для роботи, працевлаштує їх у себе і платитиме гідну заробітну плату. Але при умові, якщо вони виконуватимуть всю необхідну роботу та працюватимуть ефективніше».

(м. Бровари, Київська обл., представник бізнесу)

Найлегше адаптація працевлаштованих переселенців відбулася на тих підприємствах, на яких постійно здійснюють програми підвищення кваліфікації та перекваліфікації.

«У нас на підприємстві ми постійно навчаємо людей – збираємо раз на тиждень, ... йде навчання, перенавчання, знайомство з новими технологіями, потім з цими людьми ми проводимо іспити. Так людям легше адаптуватися до нового місця роботи».

(м. Харків, представник бізнесу)

Більшість опитаних роботодавців не зазначають про відмінності в роботі ВПО, порівняно з іншими співробітниками, але мають **негативні очікування, що працівник не залишиться на цьому місці роботи у разі зміни сімейних або інших обставин його життя.**

Аналіз досвіду та особливостей працевлаштування ВПО виявив позитивні та негативні наслідки цієї діяльності для компаній. Позитивною компонентою працевлаштування ВПО для роботодавців є можливість залучити до роботи більш мотивованих працівників з необхідним рівнем фахової підготовки. Негативними характеристиками процесу працевлаштування називають додаткові труднощі, що виникають при працевлаштуванні переселенців: відсутність документів і статусу переселенців у більшості пошукачів роботи, їхня незабезпеченість елементарними соціальними умовами (житло, одяг, медичні послуги), що ускладнює процес адаптації на новому робочому місці та негативно позначається на продуктивності праці.

Оцінюючи **потенційні можливості бізнесу в допомозі та сприянні соціальній інтеграції переселенців** респонденти зазначають, що достатньо ефективним форматом допомоги переселенцям є такі спільні заходи, що організуються державними та місцевими органами соціального захисту, із залученням бізнесу, як, наприклад, ярмарки вакансій.

«У нас в місті збиралися всі підприємства й організації, які мали можливість надати вакантні місця для ВПО на фестивалях професій, ярмарках професій. Державний центр зайнятості запрошував інших безробітних і представників ВПО, де їм пропонувалися вакантні місця, перераховувалися всі необхідні вимоги до цього».

(З експертного інтерв'ю, м. Полтава)

«Однією з незадіяних можливостей бізнесу є організація масових заходів по ознайомленню з культурою нашого міста. Можна роздрукувати листівки з картою міста та його околицями. З детальними територіальними особливостями та дорожньо-транспортною гілкою».

(м. Сєверодонецьк, Луганська обл., представник бізнесу)

Співпраця держави, громадського сектору, мешканців місцевої громади та самих переселенців з представниками бізнес-структур у проведенні заходів підтримки ВПО оцінюється респондентами як неналежна.

«Нікому це не цікаво, ніхто навіть не поцікавився і нічого не пропонував. Насправді, дуже погана комунікація».

(м. Запоріжжя, представник бізнесу)

Респонденти зазначають про «досить низький рівень підтримки як з боку держави, так і місцевих громад».

(м. Бровари, Київська обл., представник бізнесу)

Представники бізнесу говорять про відсутність комунікацій з державними органами соціального захисту, зокрема з Державним центром зайнятості у питаннях працевлаштування.

«З Державного центру зайнятості ніхто не звертався».

(м. Полтава, представник бізнесу)

Водночас частина опитаних представників бізнесу підкреслила, що, **маючи можливість працевлаштувати переселенців**, свідомо не надавали інформацію про наявні робочі вакансії до державної служби зайнятості, оскільки **віддають перевагу працевлаштуванню робітників без відповідного офіційного оформлення**. Саме так працевлаштовують більшість переселенців.

«Ми їх (переселенців) працевлаштовували. Не офіційно, звісно. Нам не вигідно працевлаштовувати їх офіційно».

(м. Полтава, представник бізнесу)

Респонденти ж зазначають, що державні та місцеві органи влади не мають ресурсів не тільки для заохочення приватного сектору, але й для безпосередньої участі у вирішенні проблем ВПО.

«Адже по факту, вони не можуть забезпечити таких осіб житлом, матеріальним забезпеченням, товарами першої необхідності».

(м. Бровари, Київська обл., представник бізнесу)

Отже, співпраця бізнесу та держави може бути ефективною тільки за умови проактивної участі держави, яка має заохочувати бізнес до включення у суспільну взаємодію шляхом запровадження економічних стимулів.

Як чинник, що знижує ефективність співпраці бізнесу та державних органів влади, опитані експерти називають відсутність необхідної інформації про державні програми підтримки працевлаштування ВПО та системного поширення інформації про проблеми переселенців у ЗМІ та Інтернеті. Більшість респондентів не знайома з

положеннями державної програми відшкодування роботодавцю виплат на оплату праці для ВПО. На запитання: *«Чи знаєте ви про державну програму допомоги у працевлаштуванні ВПО, можливість компенсації державою витрат роботодавця на оплату праці ВПО, перепідготовку та підвищення кваліфікації переселенців?»* відповідають, що не мають жодної інформації про цю програму. Ті ж, хто ознайомлений з програмою, висловлює сумніви щодо її дієвості.

«Звичайно, добре було б, якби витрати компенсувалися. Напевно, підприємства брали б більше таких людей, якби було відшкодування від держави».

(м. Харків, представник бізнесу)

Зовсім інакше – як активна та конструктивна – оцінюється **роль волонтерських організацій і громади у цілому**. Відповідаючи на запитання: *«Чи отримувала ваша компанія допомогу від державних і місцевих органів влади?»*, респонденти відповідають, що така допомога надходила *«тільки від мешканців місцевої громади»* (м. Полтава, представник бізнесу).

«Щодо громадськості, то вона дуже добре відреагувала на цю проблему, допомагає людям».

(м. Харків, представник бізнесу)

При цьому представники бізнесу зауважують, що ефективність діяльності громадських організацій не можна розглядати у відриві від внеску бізнесу. Значною мірою успішність громадських ініціатив зумовлена активною взаємодією з приватними структурами та приватною фінансовою підтримкою.

«Певною мірою нам допомагають громадські організації, які фактично беруть гроші із сфери підприємництва».

(м. Бровари, Київська обл., представник бізнесу)

Щодо самих переселенців, то їх роль найчастіше оцінюється як реактивна.

«Переселенці повинні докладати максимум зусиль, щоб не сидіти на місці».

(м. Харків, представник бізнесу)

При цьому, на думку респондентів, у приймаючій громаді зберігається цілком позитивне ставлення – переселенців характеризують як переважно комунікабельних осіб, які швидко адаптуються до нових умов.

Попри успішність більшості громадських і приватних ініціатив, з точки зору загальної оцінки ефективності організації допомоги переселенцям, їхня діяльність є несистемною, спорадичною, вони діють розрізнено та ситуативно. Представники волонтерських центрів слабо взаємодіють з державними службами, самотужки налагоджують зв'язок і спільну координацію діяльності з іншими волонтерськими групами. Крім позитивних існують і негативні наслідки активізації приватних ініціатив, зокрема, «подвійне оподаткування» громадян, які при сплаті податків державі офіційно, витрачають додаткові кошти на підтримку переселенців; самоусунення держави від виконання покладених на неї функцій соціального захисту; зниження рівня довіри громадян до владних інституцій.

2.3. Можливості сільських громад у процесах адаптації та інтеграції ВПО

Сільські громади у контексті цього дослідження розглядаються як територіальні громади, які функціонують у сільській місцевості. Сільська територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села (селища), яке є самостійною адміністративно-територіальною одиницею, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

В Україні не існує чітко унормованого розподілу територій на сільські та міські. За визначенням Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), сільські території охоплюють населення, землю та інші ресурси відкритого ландшафту і дрібних поселень за межами безпосередніх економічних зон впливу великих міських центрів. Сільські території, порівняно з міськими регіонами, характеризуються тісними взаємозв'язками галузей локальної економіки та низькою щільністю населення. Більшість сільських територій характеризуються сільськогосподарською зайнятістю, більш низьким рівнем соціально-економічного розвитку, незначним рівнем диверсифікації зайнятості, високим рівнем професійної та соціальної однорідності населення. ОЕСР запропонувала методологію класифікації територій на міські та сільські з використанням трирівневої класифікації. Ця методологія широко застосовується у світовій і європейській практиці. Зокрема, у ЄС поділ територій здійснюється за системою NUTS (Nomenclature of Units for Territorial Statistics), розробленої з використанням методологічних підходів ОЕСР. Ця система статистичної номенклатури територіальних одиниць розроблена Європейським Офісом Статистики (Eurostat) для того, щоб забезпечити єдину та зрозумілу територіальну структуру на всій території країн-членів ЄС. В Україні статистичний облік за подібною диференціацією не ведеться. Хоча характеристики ресурсної бази територіальних сільських громад та їхні можливості суттєво різняться, залежно від їхнього місцезнаходження. Сільські території, які розміщені ближче до урбанізованих районів, як правило, мають більше можливостей для розвитку. Для нашого дослідження ми будемо користуватися наявними офіційними статистичними даними. **Для аналізу потенційних можливостей використовуватимуться дослідження окремих кейс-стаді у сільських громадах на окремих територіях.** Для розроблення рекомендацій використано методологію формування сталих засобів існування у сільській місцевості ⁷⁴, яка була опрацьована Міністерством Великої Британії у справах міжнародного розвитку (DFID) та широко використовується для аналізу стану і оцінки ефективності програм підтримки сільської місцевості та для планування нових видів діяльності із соціально-економічного розвитку та сталого людського існування на сільських територіях.

Аналіз потенціалу територіальних сільських громад. Сільські території України займають 90% загальної площі країни та мають значний поселенський, економічний і екологічний потенціал для приймання вимушених переселенців. Проте протягом усіх років аграрних трансформацій державна політика щодо розвитку села, його інженерної, соціальної, виробничої інфраструктури та культурного забезпечення не відповідала потребам аграрної галузі, запитам сільського населення та суспільства.

На початковому етапі аграрних трансформацій (у 1990-ті роки) в основному зберігалася система соціально-економічного розвитку села дореформеного періоду. Водночас час були створені передумови для реформування колективних сільськогосподарських підприємств та організації на їх базі різних господарських структур, у тому числі малих господарств сімейного типу. Нові підприємства за традицією продовжували брати участь в утриманні та розвитку об'єктів соціально-культурного призначення на селі, працевлаштування сільського населення, надання йому соціальних і побутових послуг тощо.

На другому етапі аграрних трансформацій (після 2000 р.) на законодавчому рівні функція сільського розвитку була відділена від виробничої значною мірою для того, щоб якнайбільше заінтересувати залучення у сільське господарство зовнішніх інвесторів. З цією

⁷⁴ Sustainable livelihoods guidance sheets [Електронний ресурс] / DFID. – 1999. – Доступний з : <http://www.eldis.org/vfile/upload/1/document/0901/section2.pdf>

ж метою кошти державної підтримки аграрного сектору спрямовувались на стимулювання великотоварного виробництва, а сімейне господарювання та сільська інфраструктура були практично усунені з поля зору державної аграрної політики. Більшість селян опинились у секторі неформальної зайнятості, об'єкти соціально-культурного та побутового призначення безоплатно передані в комунальну власність органам місцевого самоврядування без відповідного фінансування на їх утримання. Ці процеси значно послабили можливості сільських громад впливати на ситуацію в селах, відкрили доступ для захоплення і неконтрольованого використання ресурсів сільських територій (особливо земельних) великим капіталом неаграрного походження.

Діаграма на рисунку 2.1 демонструє динаміку державної підтримки розвитку інфраструктури у сільській місцевості за період після 2000 р.

Рис. 2.1. Динаміка державної підтримки розвитку інфраструктури в сільській місцевості за напрямками

Джерело: розраховано на основі даних OECD «Producer and Consumer Support Estimates data bases» [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/ForDistribution_UKR.xls

Дані свідчать, що переважна частина коштів витрачалася на розбудову іригаційних систем, які використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції у засушливих регіонах країни. У 2004–2007 рр. (до глобальної фінансової кризи 2008 р.) спостерігається позитивна динаміка у фінансуванні інших інфраструктурних проектів. Зокрема, цей період був найсприятливіший для газифікації сіл і підтримання комунального господарства у сільській місцевості. Після 2007 р. держава практично не виділяла коштів на ці напрями розвитку сільських територій. Відсутність системного підходу до розвитку сільських територій призвела до їх значного занепаду. При майже вдвічі більшій території України, її дорожньо-транспортна мережа в 2,4 раза менша, ніж у Польщі, і при майже співвимірній території у 6 разів менша, ніж у Франції. Довжина автомобільних доріг загального користування в Україні – 177 тис. км, у тому числі з твердим покриттям 166 тис. км. Потребують капітального ремонту чи реконструкції 90% доріг. Дороги місцевого значення становлять 70% від загальної протяжності. Реформа системи державного управління автомобільними дорогами передбачає передачу доріг місцевого значення до комунальної власності обласних, районних і сільських рад.

На початок 2014 р. майже 25% сільських населених пунктів взагалі не мали дорігі з твердим покриттям (6,7 тис. сіл). Найбільша кількість сільських населених пунктів, що не мають доріг з твердим покриттям, знаходяться в Чернівецькій (28%), Херсонській (27%), Волинській (18%), Одеській (15%), Івано-Франківській (12%) та Вінницькій (11%) областях. У решті областей 7–8% населених пунктів не мають доріг з твердим покриттям. Відсутність надійного транспортного сполучення значною мірою ускладнює комунікації між сільськими громадами та між містом і селом, консервує просторову та соціальну ізоляцію сільського населення, хоча 82% сільських населених пунктів (23 197), в яких проживає майже 80% сільського населення (10,9 млн осіб) знаходяться на відстані більш ніж 10 км від районного центру. Ізольованість сільських громад, негаразди із соціальними послугами, відсутність можливостей і надійних засобів існування у сільській місцевості призводить до скорочення сільського населення та кількості сільських населених пунктів (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Чисельність сільського населення та сільської поселенської мережі,
на 1 січня відповідного року**

Показник	2000	2005	2010	2014
Чисельність сільського населення, тис. осіб	16091	15272	14438	14090
Зменшення порівняно з попереднім періодом, тис. осіб				
– усього	x	819	834	348
– у середньому за рік	x	163,8	166,8	87,0
Кількість сільських населених пунктів, од.	28739	28585	28471	28397
Зменшення порівняно з попереднім періодом, од.*				
– усього	x	–154	–114	–74
– у середньому за рік	x	–30,8	–22,8	–18,5

Джерело: розраховано на основі Статистичного щорічника України за 2013 р. – К. : Держстат України, 2014. – 534 с.

Чисельність сільського населення за 2000–2014 рр. скоротилася на 2 млн осіб. Сільська смертність перевищує показник смертності у містах. Найвагомішою причиною смерті є хвороби системи кровообігу, злоякісні новоутворення та зовнішні причини смерті. У розрізі регіонів України найвища смертність спостерігається в Чернігівській області – 27,2 на 1000 осіб, найнижча – у Закарпатській області – 12,1. Числове вираження смертності населення серед регіонів України істотно різняться, зокрема, відношення рівня смертності у Чернігівській до Закарпатської області становить 2,25. Така велика диспропорція зумовлена тим, що у Закарпатській області – села з найвищим рівнем народжуваності, а сільське населення Чернігівської області скоротилось за останнє десятиліття найбільше (100 тис осіб).

Ознаки позитивної динаміки у демографічній ситуації у сільських громадах стали спостерігатися в останні роки. Якщо у 2005–2010 рр. у середньому за рік кількість селян скорочувалася на 160 тис. осіб, то у наступних п'ять років цей показник скоротився наполовину (87 тис. осіб). Чоловіча смертність більш як втричі перевищує жіночу. Вагома частина померлих селян – люди працездатного віку (передчасна смертність).

Скорочення чисельності сільського населення призводить до обезлюднення сільських територій та скорочення кількості сіл. Темпи такого скорочення з 2000 р. вражають: у середньому за рік в Україні зникає приблизно 20 сіл. Високий рівень смертності сільського населення спричиняє збільшення кількості житлових будинків, які пустують або використовуються сезонно (рис. 2.2).

Будинки, які використовуються сезонно, – це, як правило, ті помешкання, власники яких проживають не у сільській місцевості та використовують їх як дачні будинки для літнього відпочинку або ведення підсобного господарства.

Рис. 2.2. Питома вага житлових будинків, які використовуються сезонно та пустують, у загальній кількості житлових будинків на початок року, %

Джерело: побудовано за даними Статистичного збірника «Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України». – К. : Держстат Україн, 2014. – 186 с.

Питома вага незаселених житлових будинків у сільській місцевості зараз становить понад 10% усього житлового фонду. Ці будинки, як правило, потребують значної реконструкції або капітального ремонту. Регіональна динаміка розподілу сільського житлового фонду, який не використовується або використовується сезонно, представлена на рисунках 2.3 та 2.4.

Рис. 2.3. Житлові будинки, що використовуються сезонно (на 1 січня 2014 р.)

Джерело: побудовано за даними суцільного обстеження сільських населених пунктів України, 2014 р.

У цілому 75% житлового фонду в Київській області використовується сезонно, Чернігівській – понад 40%, Житомирській – більше ніж 30% і від 14% до 20% у Харківській, Полтавській, Черкаській, Дніпропетровській, Львівській, Вінницькій і Хмельницькій областях (навколо великих міст обласного значення).

Найбільше незаселених будинків у Вінницькій, Полтавській, Чернігівській, Сумській, Хмельницькій і Черкаській областях. Потенційно ці регіони є сприятливими для ведення сільського господарства та для тих категорій переміщених осіб, які мають бажання займатися сільським господарством, вони могли б бути сприятливими, зважаючи на наявний житловий фонд, який не використовується.

Рис. 2.4. Житлові будинки, що пустують (на 1 січня 2014 р.)

Джерело: побудовано за даними суцільного обстеження сільських населених пунктів України, 2014 р.

Земельний потенціал сільських територій для переселення осіб з небезпечних регіонів, у яких ведуться бойові дії, також представлений землями державного резерву і запасу, які у процесі земельної реформи в Україні не були приватизовані та розпайовані між сільськими мешканцями. Наразі площі цих земель становлять: запасу – 2954,6 тис. га, державного земельного резерву – 1066,8 тис. га. Найбільші площі земель резерву та запасу наявні у великих сільських населених пунктах з чисельністю мешканців понад 500 осіб (рис. 2.5).

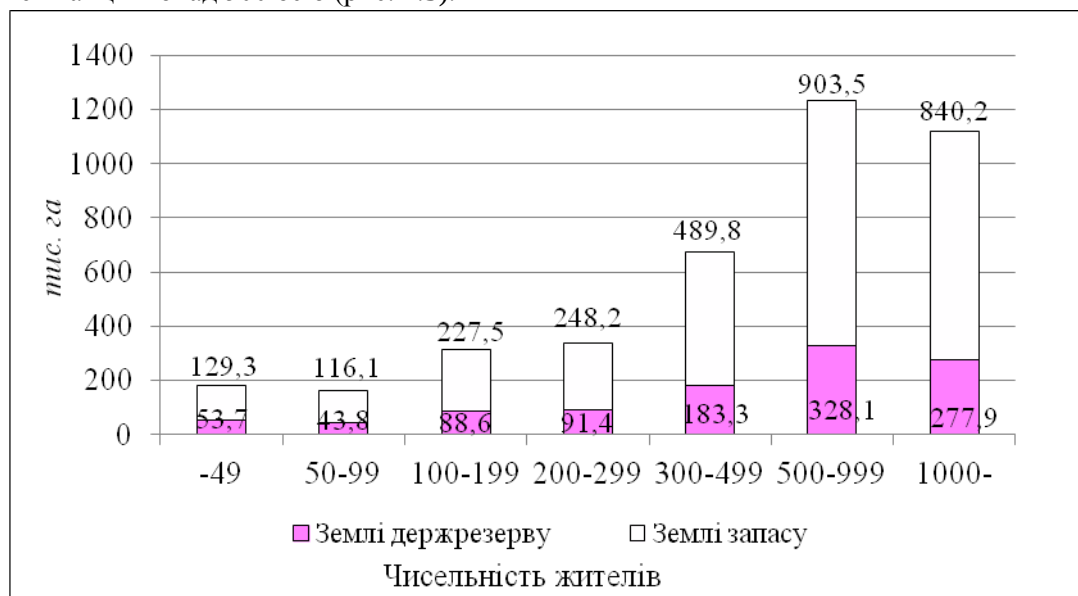

Рис. 2.5. Земельний фонд сільських населених пунктів України залежно від їхньої заселеності

Джерело: побудовано за даними суцільного обстеження сільських населених пунктів України, 2014.

Дані щодо регіонального розміщення земель резерву і запасу у розрізі областей доступні для аналізу лише станом на 2005 р. За цією інформацією 80 і більше сільських територіальних громад Житомирської, Волинської, Львівської, Івано-Франківської та Черкаської областей мають землі резерву і запасу. В інших територіальних громадах цей показник знаходиться у межах 50–70%, що є суттєвим потенціалом сільського і сільськогосподарського розвитку. За цим ж даними понад 500 га таких земель є приблизно у 23% сільських територіальних громад тільки двох областей – Волинської та Хмельницької. Від 12% до 17% громад мають понад 500 га земель резерву та запасу у сімох областях (Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Одеській, Сумській, Черкаській та Чернігівській). Велика питома вага територіальних громад, які не мають земель запасу та резерву, у Дніпропетровській, Запорізькій, Івано-Франківській, Миколаївській, Полтавській, Тернопільській, Харківській, Херсонській і Чернігівській областях.

Сільські території також потенційно мають значний просторовий ресурс для житлового будівництва. **Найбільша питома вага вільних територій під нове житлове будівництво у межах сільських поселень спостерігається на Заході України у Волинській області та у трьох південних областях – Миколаївській, Херсонській та Запорізькій.**

Значною перешкодою для залучення та облаштування переселених осіб на сільських територіях є занепад соціальної інфраструктури села.

За останні десятиріччя практично втрачена сільська мережа лікарняних закладів (лікарських амбулаторій, поліклінік, дільничних лікарень тощо) (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Кількість закладів освіти та охорони здоров'я у сільській місцевості нашої держави, підпорядковані Міністерству охорони здоров'я України

Заклади	2005	2010	2014	2014, % до 2005 р.
Лікарняні заклади, од.	707	543	114	16,1
У тому числі дільничні лікарні	658	497	88	13,4
Самостійні лікарські амбулаторії та поліклініки, од.	3056	3440	911	29,8
Станції та відділення швидкої медичної допомоги, од.	181	175	207	114,4
Фельдшерсько-акушерські пункти, од.	15459	14934	14154	91,6

Джерело: розраховано на основі Статистичного щорічника України за 2013 р. – К. : Держстат України, 2014. – 534 с.

У 2012–2013 рр. бюджетні кошти були спрямовані на розширення мережі станцій і відділень швидкої медичної допомоги, яка на початок 2014 р. зросла майже на 15% і становила 207 одиниць, або приблизно 1 станція швидкої допомоги на 50 000 сільських мешканців. З огляду на те, що сільські території займають понад 90% території країни, ця кількість є мізерною, а зважаючи на сільське бездоріжжя та проблеми з паливом для автомобілів швидкої допомоги – ця допомога практично лишається недоступною для більшості сільського населення, особливо у селах, віддалених від районних і обласних центрів. Невтішна ситуація із закладами освіти, культури, служби побуту, спорту, зв'язку (табл. 2.4). Кількість загальноосвітніх сільських шкіл має сталу тенденцію до скорочення. У 2005 р. на селі функціонувало 14312 шкіл, а у 2014 р. – 12101, або майже на 17% менше. Зараз на 10 000 сільських мешканців існує приблизно 11 культових споруд, 11 клубів і будинків культури, 7 відділень зв'язку, 5 спортивних споруд і 5 закладів громадського харчування, 1 бібліотека та 1 підприємство побутового обслуговування. Найбільш забезпечена

сільська місцевість торгівельними закладами, яких на 10 тис. сільських мешканців нараховується 47, що, зважаючи на територіальну розосередженість теж є недостатньою кількістю.

*Таблиця 2.4***Кількість діючих об'єктів соціальної інфраструктури на 1 січня 2014 р.**

Кількість установ, підприємств і організацій	Всього	На 10,0 тис. населення
Дитячі дошкільні навчальні заклади	9079	6,4
Бібліотеки	13931	1,0
Школи	12101	8,6
Клуби, будинки культури	15290	10,9
Торговельні заклади	66527	47,3
Підприємства служби побуту	1788	1,3
Відділення зв'язку	10202	7,2
Їдальні, кафе тощо	7759	5,5
Спортивні споруди	7843	5,6
Культові споруди	15252	10,8

Джерело: розраховано за даними Статистичного збірника «Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України». – К. : Держстат України, 2014. – 186 с.

Вимушені переселенці у сільських громадах: емпіричні спостереження

Зважаючи на те, що економічні можливості, інфраструктурна облаштованість і соціально-культурний розвиток сільських територій значно поступається подібним зручностям у містах, вимушені переселенці частіше вибирають міські поселення для облаштування, ніж сільські. Суттєвою перешкодою при цьому виявились економічні можливості сільських територій, які практично не мають потенціалу працевлаштування та отримання відповідної заробітної платні.

Виявилося, що люди з іншою професійною кваліфікацією, ментальністю, побутовими звичками, уявленнями про свята, мовою – стали економічним і соціально-культурним викликом для сільських громад. Ці обставини спонукали сторони до необхідності свідомого вибудовування діалогу для порозуміння, пошуку спільного інтересу, об'єднання довкола спільних цінностей. У багатьох регіонах України місцевим громадам і переселенцям вдалося досягти взаєморозуміння та співпраці, про що свідчать численні позитивні історії переселених осіб, які наводяться нижче у емпіричних дослідженнях.

Зовнішня підтримка громадам і переселенцям значно спрощує порозуміння та налагодження стосунків у громадах. До прикладу західноукраїнське представництво міжнародного фонду «Відродження» підтримує переселенців у їх бажанні закріпитися у сільській місцевості на Заході України. Для цього започатковано спеціальний проект «Рівні можливості», мета якого полягає у підтримці ініціатив при відкритті власного бізнесу в сільській місцевості. Участь у проекті, крім переселенців з АР Крим та Донбасу, можуть брати також демобілізованих учасників АТО, активна сільська молодь та інші мешканці сільських громад. Проект пропонує практичний тренінг як відкрити власну справу на землі, передбачає кілька навчальних турів селами Волинської, Тернопільської, Івано-Франківської, Закарпатської та Львівської областей, де створено й успішно працюють фермерські та малі сільськогосподарські підприємства⁷⁵ для обміну досвідом та трансферу інноваційних рішень.

⁷⁵ Вролош [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://vgolos.com.ua/news/u_lvovi_pereselentsiv_zaklykayut_z_biznesideyamy_ihaty_u_selo_190116.html

Координатор фонду «Відродження» по імплементації переселенців у сільські громади Оксана Дащаківська зазначає, що «... вважається, що переселенці хочуть жити в містах. Однак, коли ми презентували програму «Рівні можливості», яка спрямована на розвиток сільського господарства, то зголосилося багато переселенців... жити в селі», і від цього виграють не тільки сім'ї переселених, але й та місцевість, в якій вони залишаються.

Накопичений досвід облаштування переселених осіб у сільській місцевості дає підстави виділити дві моделі вирішення цієї проблеми, які функціонують на локальному рівні на територіях сільських рад, що прихистили переселенців. Один варіант взаємовідносин вибудовується як **персональна імплементація переселених сімей у сільські** громади, інша модель – **організоване групове переселення** як окреме поселення в межах функціонуючого сільського населеного пункту. Ці моделі є продуктом спільних зусиль самих сільських громад та вимушено переселених родин. Далі ми розглянемо окремі кейс-стаді цих двох моделей переселення.

Модель 1: Організовані поселення для компактного проживання.

Кейс-стаді – Львівська область.

До Львівської області переселилося приблизно 20 тис. переселенців, з них близько половини у сільську місцевість. Львівщина є унікальною у тому сенсі, що стала одним з осередків компактного проживання переселених осіб з АР Крим – кримських татар. Це пов'язано з тим, що львів'яни одними з перших відреагували на швидкий процес анексії Криму й запросили кримчан приїздити на Галичину. Керівник західноукраїнського офісу «Крим SOS» Алім Алієв зазначив, що то була дуже тепла зустріч, пропонували житло, роботу. Проте влітку 2014 р. після нової хвилі переселенців з Донбасу ситуація децю змінилася, й піднесений настрій змінився сторожким та підозріливим сприйняттям. Розпочалась кропітка робота у руйнуванні штучних стереотипів про переселенців: переміщені особи не є людьми, що сіли на шию й щось просять, чогось вимагають. Це люди, які здатні давати, адже багато з переселенців доволі швидко адаптувалися на новому місці, відкрили бізнес й працюють на благо місцевого розвитку.

У жовтні 2015 р. у Львівській області на місцевому рівні було схвалено рішення, за яким для переселенців із зони конфлікту стало можливим отримати землю під організоване будівництво у Яворівському районі у селищній раді Вороців, до складу якої входить чотири села.

Ініціатором проекту щодо створення окремого власного поселення для переселенців з Донбасу стала Громадська організація «Громадський рух переселенців Донбасу», яку створили у травні цього року. Вона об'єднує 53 переселених особи, людей з чіткою проукраїнською позицією, мешканців Донецька, які переїхали до Львова та налаштовані спільно вирішувати проблеми з житлом, облаштуванням та імплементацією до місцевих інститутів громадянського суспільства.

Ідея створення власного поселення прийшла після тривалого періоду оренди квартир у м. Львові. Коли заощаджень ставало все менше, переселенці дійшли до думки про необхідність зведення власного житла. Виникла ідея збудувати разом ціле «містечко». Активісти ГО «Громадський рух переселенців Донбасу» шукали можливість отримати землю для будівництва свого «містечка» у багатьох селах, але домовитись змогли лише у селі Вороців Яворівського району. Голова сільради Ірина Перун пішла назустріч переселенцям. За її ініціативи та підтримки було організовано громадські слухання з цього питання: постійно збирались засідання депутатів районної ради, селищної ради, запрошували місцевих активістів, урядовців та інших зацікавлених осіб. Багато консультацій було проведено з місцевими мешканцями, які зустрічалися з переселенцями, ставили питання, обговорювали варіанти вирішення

проблеми. Врешті місцева влада запропонувала оригінальне рішення. Щоб партнерство місцевої громади з переселенцями було взаємовигідним, земля під будівництво містечка виділяється в обмін на облаштування території сільради, насамперед, ремонт місцевих доріг.

Місцева рада селища Вороців уклала відповідну угоду з ГО «Громадський рух переселенців Донбасу». Під забудову виділяється 24 ділянки землі. На першому етапі переселенці отримують 6 ділянок, решту мають отримати у своє користування після того, як буде зроблена дорога та проведуть необхідні комунікації. Нова дорога, яку переселенці робитимуть власноруч, має бути завершена восени 2015 р., навесні мають розпочати зводити будинки, до літа 2016 р. будівництво власного містечка переселенці планують завершити.

У зв'язку з тим, що земля для будівництва дісталася проблемна: поруч річка, яка інколи розливається на територію забудови та багато торфу, переселенці вирішили власними силами розв'язати й ці проблеми: дорогу насипають своїм коштом, осушують торф'яники, укріплюють берег річки. Місцеві мешканці задоволені таким сусідством, оскільки після проведення культур-технічних робіт та інфраструктурних комунікацій їхні земельні ділянки зростають у ціні.

Значна частина активістів ГО «Громадський рух переселенців Донбасу» – підприємці, які мали власний бізнес на Сході. Багато кому довелося розпочинати нову справу з нуля: Надія Нецаденко організувала агентство нерухомості та турагенцію, Наталя Марійчук виграла грант і розводить перепілок, Катерина Панतिकіна відкрила рекламну агенцію, Людмила Галай виготовляє солодоці, Володимир Татаренко відкрив чебуречню. Інші займаються тим самим, чим займалися вдома: Олександр Солоненко професійний фотограф і має власну фотостудію, Володимир Коноплев і Михайло Бовгунов – землевпорядники, Геннадій Волков – директор юридичної фірми, Василь Колодій – будівельник.

За словами активістів ГО «Громадський рух переселенців Донбасу», найбільшою проблемою у створенні власного містечка є фінансові ресурси для проведення всіх робіт з облаштування території вчасно. ГО зверталась по допомогу до всіх, хто міг би якось допомогти, зокрема до громадянської організації «Кримська Діаспора» та її лідера Анатолія Засоби, завдяки зусиллям якого їм вдалося передати своє звернення до міністра соціальної політики Павла Розенка, а також сконтактувати з різними міжнародними організаціями. Зокрема, «Громадський рух переселенців Донбасу» заручився підтримкою Управління Верховного комісара ООН у справах біженців⁷⁶.

Кейс-стаді – Одеська область

У Одеській області в селі Маяки Біляївського району переселенці зі Сходу при підтримці благодійного фонду «Добрий самаритянин» організували комуно, яка функціонує за зразком ізраїльських кібуц. Кібуци – це невеликі екопоселення, розраховані на 150–200 осіб, які мають спільне господарство, що функціонує на базі невеликого багатопрофільного сільськогосподарського виробництва.

Матеріальною базою, на якій створилося поселення став покинутий у сільській місцевості табір дитячого відпочинку. З дитячого табору благодійний фонд спільно з біженцями створили повноцінний пансіонат для переселенців: привели в порядок існуючі будівлі, побудували нові збірні будинки, витративши, в цілому, більше 4 млн грн. Адже дитячий табір колись використовувався у теплий період року, не

⁷⁶ ZAXID.NET [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://zaxid.net/news/showNews.do?pereselentsi_z_donbasu_oblashtuyut_na_lvivshhini_vlasne_poselennya&objectId=1365203

було опалення, спільними діями переселенців і членів благодійної організації вдалося провести опалення, організувати умови для цілорічного мешкання. На цей момент у пансіонаті проживає понад 150 осіб, у тому числі діти та інваліди; переселенці постійно прибувають. У таборі допомагають усім з вимогою дотримання правил гігієни, підтриманням чистоти та порядку.

Голова благодійного фонду "Добрий Самарянин" Денис Сердиченко на брифінгу в Одеському кризовому медіа-центрі зазначив, що перше завдання – допомогти людям пережити зиму – табір виконав. На другому етапі поставлено завдання – перетворення табору в повноцінне житлове поселення, що функціонує на самозабезпеченні. Для цього організували фермерське господарство для самозабезпечення необхідними продуктами харчування, розвивають тваринництво та рослинництво. Виробничі приміщення використовуються для утримання курок-несучок, поросят на відгодівлі, свиноматок, які використовуються для народження поголів'я; висаджують овочі та плодові дерева для самозабезпечення овочами і фруктами, а також планують диверсифікувати економічну діяльність, насамперед, займатися сільським зеленим туризмом.

Місяць утримання комуни коштує 5000 тис. дол., які покриваються власним господарством, коштом волонтерів і благодійного фонду.

На сьогодні у комуні діють певні правила поведінки – переселенці не розмовляють на політичні теми, самі себе обслуговують, готують їжу, працюють на себе. Власне фермерське господарство забезпечує їжею і роботою людей економічно активного віку та відповідного стану здоров'я. Члени комуни створюють психологічну атмосферу, максимально комфортну кожному проживаючому. Більшість переселенців не повертатиметься назад, шукатимуть заняття і облаштовування у комуні. Благодійний фонд "Добрий Самаритянин" обіцяє підтримувати та розширювати поселення: для частини переселенців виділятимуть невеликі ділянки землі для будівництва власних будинків як благодійність, розділивши наявну у розпорядженні фонду велику земельну ділянку. Розширюватиметься економічна діяльність комуни, у тому числі поза межі сільського господарства⁷⁷.

Кейс-стаді – Івано-Франківська область

Громадська організація «Д.О.М.48.24» створена переселенцями з Донбасу у Івано-Франківську для формування сприятливого середовища для життя, роботи, психологічної реабілітації та соціально-культурної адаптації ВПО. «Дій – обирай майбутнє!» – такий девіз її засновників. З перших літер цих слів утворилася назва організації. Щодо цифр, то вони є посиланням на географічні координати – сорок восьма широта та двадцять четверта довгота, з яких починаються координати Івано-Франківська. Координати Донецька та Луганська також лежать на цій широті: таким чином, сорок восьма широта поєднує всю країну, а на перетині її з двадцять четвертою довготою знаходиться Івано-Франківськ, де і знайшли свій новий дім засновники організації.

Серед засновників ГО «Д.О.М.48.24.», які познайомились і згуртувались через фейсбук-будівельники, науковці, економісти, домогосподарки, студенти, родини учасників АТО, які прагнуть допомагати один одному та розвивати свою нову домівку на Івано-Франківщині гуртом. Колишні мешканці Донбасу й Криму поставили собі за мету позбутися тавра «ВПО». Для них жити на Прикарпатті означає не

⁷⁷ Третий Цифровой [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://tretiy.tv/36918>; <http://kot-saymona.ru/watch/UjB1RE04TUU4STg>

просити допомоги, а бути самодостатніми й корисними тут. Активістка ГО Олеся Архіпова зазначає: «Ми хочемо працювати над тим, аби місцева громада прийняла нас, а не тільки виявила жалість. Щоб нас прийняли як людей, які здатні самі вирішувати проблеми та допомагати спільноті, в яку хочуть інтегруватися». Адже у складі організації – переважно ті, хто був доволі успішним і впевненим у завтрашньому дні до війни. Тобто діяльність організації спрямована на залучення інтелектуальних, творчих та інших ресурсів ВПО на благо місцевої громади, на допомогу ефективного вирішення проблем переселенців і налагодження містків для співпраці та порозуміння із івано-франківським суспільством.

Активісти працюють над ідеєю створення агротехнопарку неподалік міста у сільській місцевості. На цій території мають бути житлові будинки для переселенців і поруч – кілька невеличких ферм. Дехто з членів організації мають досвід будівництва екоферм та енергоефективних будинків. «На гроші, що генерує цей бізнес, можна оплачувати житло в місті або допомагати тим, хто цього потребує. Також бізнес вирішить проблему зайнятості», – зазначає одна з ініціаторів технопарку Наталя Вишневецька⁷⁸.

Модель 2: Персональна імплементація переселених родин у діючі сільські громади.

Кейс-стаді – Тернопільська область

У Гусятинському районі Тернопільської області кількість переселених осіб становить 120 осіб, лише третина з них погодилась жити в селі. Основний аргумент небажання їхати у сільську місцевість – багато роботи. Більшість біженців працюють і гроші на облаштування намагаються заробити самостійно. Інші ж переселенці, здебільшого, їх випрошують; допомагати їм важко, адже бюджетних коштів у сільрадах на це не закладено. За свідченням заступника голови Гусятинської районної ради Любомира Лівеля, бюджетних резервів на підтримку переселених осіб немає і на районному рівні. Тому допомога місцевої влади в основному полягає в тому, щоб людей організувати та надати їм методичну допомогу, підказати, до кого можна підійти й отримати хоч якусь допомогу.

У село Увисла на Тернопільщину із Гранітного переїхала сім'я переселенців Попових-Качалових. Вони приїхали до Увисли ще на початку подій на Сході. Тікати з рідного села їм довелося не тільки через прихід проросійської влади, але й через непорозуміння з односельцями, оскільки мають проукраїнську позицію. До села Увисла приїхали до родичів, тут проживає двоюрідний брат.

Ця сім'я – одна з небагатьох, хто зміг облаштуватися на Тернопільщині самостійно у новій сільській громаді. Використали для облаштування нового помешкання пустуючий сільський будинок, почали ремонтувати його своїми силами, завели господарство та організували власний міні-бізнес. Мають великий город, мати з дочкою самі його обробляють. З Донеччини жінки привезли в'язальну машинку і організували для місцевих мешканців виробництво трикотажних виробів.

Грошових коштів для облаштування нового помешкання потрібно багато. Внутрішнє облаштування будинку та прибудинкової території допомагають зробити місцеві благодійники – ванну, вікна та паркан. «Мусимо допомогти людям. Звичайно, тут до них ставляться по-різному, але більшість допомагає. Треба

⁷⁸ Івано-Франківський центр зайнятості [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://www.dcz.gov.ua/ifr/control/uk/publish/article?art_id=52734

підтримувати один одного, адже інакше нічого не буде», – каже депутат сільської ради Михайло Підгородецький⁷⁹.

Кейс-стаді – Львівська область

У Львівській області Громадська організація «Клуб ділових людей» та міжнародний фонд «Відродження» організували перший бізнес-інкубатор для вимушено переміщених осіб «Новий відлік» для допомоги переселенцям працевлаштуватись та адаптуватись до нових умов життя. Після інтенсивного двомісячного бізнес-навчання серед 64 учасників проекту відібрали 15 переможців з найкращими бізнес-планами. Ці 15 переселенців отримають грант до 100 тис. грн від фонду «Відродження» на розвиток власного бізнесу. Наталя Марійчук увійшла у п'ятірку лідерів, які очолили рейтинг найкращих бізнес-проектів у сільському господарстві. Вона організувала перепелину ферму та проектує створення екоферми з вирощування зелені.

Наталя з родиною переїхала на Львівщину у червні 2014 р. з Алчевська. Місто знаходиться на межі Донецької та Луганської областей. І цей район завжди був депресивний. Із початком війни завод, що годував місто, повністю зупинився, над головами літати військові літаки, було страшно. Чоловік хотів перечекати, а Наталя з дітьми вирушила до Львова і перших півтора місяці жила у подружки в Сколе. Згодом орендували будинок у Городку, а звідти переїхали до села Шоломинь, Пустомитівського району неподалік Львова. Переїжджали вже двома родинами – разом із сестрою. Загалом – 13 людей.

Стали облаштовуватися на новому місці, думати про власну справу. Спочатку переселенка хотіла реалізувати проект дитячого кафе у селі, проте коли почала рахувати видатки, то зрозуміла, що мрія – недосяжна. На одному з тренінгів, де була Наталя, розповідали про перепелів. Відтак жінка зацікавилась цією темою, вивчила ринок і дійшла висновку, що перепелина ферма – це вигідна справа. Почала втілювати ідею в життя: навесні пройшла коротке бізнес-навчання від Міжнародної організації міграції та виграла грант 2,5 тис. дол. США для реалізації проекту перепелиної міні-ферми. Зараз перепелина міні-ферма налічує близько 900 голів основного стада, яке дає свіжі яйця та молодняк птахів.

Розширення бізнесу вирішили організувати на присадибній ділянці, яка використовувалась для вирощування зелені для власних потреб, надлишки продавались на ринку. Спостереження за ринком навели на думку, що домашню зелень продають тільки сезонно, а не цілий рік. Так виникла ідея зробити теплицю, де б постійно вирощувалась зелень, але не звичайна, як кріп чи петрушка, а розширеного асортименту – базилік, рукола, кінза, салати. Важливо, аби продукти були екологічно чистими. У більшості випадків у теплицях зелень вирощують із застосуванням хімічних засобів, Наталя поставила за мету виробляти екопродукти. Прорахувала, що «дідівським» способом вирощувати таку продукцію буде занадто довго й економічно затратно. Інноваційне рішення – теплиця, облаштована системою гідропоніки – спеціальної системи екологічного вирощування рослин без ґрунту. В Україні така система використовується вкрай рідко, хоча в Європі вона доволі поширена. Для того, щоб зелень виросла в системі гідропоніки, потрібно до 30 днів, залежно від виду рослин. Особливість цієї системи також в тому, що рослини продаватимуться із корінням, в горщикках, тобто вони будуть завжди свіжими та можуть стояти декілька днів у покупців вдома. Наталя Марійчук розробила новий бізнес-проект теплиці для екологічного вирощування й отримала грант. Якщо вдасться швидко закупити необхідне для теплиці обладнання, то вже в грудні вона зможе вийти на ринок. Наталя

⁷⁹ VISION Тернопіль [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://vision.ternopil.ua/index.php/2014-03-08-15-47-49/zhytia-mista/item/4384-yak-sim-ia-pereselentsiv-obzhvyaietsia-na-ternopilshchyni-video>

азначає, що «вартість зелені буде трошечки дорожча від тієї, що є на ринку. Проте наш продукт не для продажу бабусями на ринках, а для магазинів чи ресторанів – це бізнес для бізнесу»⁸⁰.

Кейс-стаді – Вінницька область

Житель Горлівки Олег влаштувався в селі Степанівка Вінницької області. Там родина купила невелику хату, власними силами проводить ремонт, організовує присадибне господарство. Олег завів блог "українського переселенця", де тепер описує враження від сільського життя, дає поради з власного досвіду, висвітлює, як він сам облаштовує нове житло, розбиває город, заготовляє дрова на зиму, ділиться планами на майбутнє – планує, чим засівати город, які дерева висадити в саду, як перебудувати підсобне приміщення, в якому утримуватиметься птиця та худоба. «Не бійтеся села, там життя не гірше, ніж у місті, а часом навіть краще», – радить він у своєму блозі.

Кейс-стаді – Житомирська область

У селі Городець Овруцького району Житомирської області облаштувався Ігор К. з сім'єю. З Донецька переїхали не з власної волі, а через переслідування; історія переїзду тривала більше півроку. Ігор був директором одного з комунальних підприємств, 18 липня 2014 р. його з роботи викрали бойовики "ДНР", сфотографували паспорт, лякали розстрілами, показували, що буває з тими, хто з ними не співпрацює; отримавши згоду співпрацювати, відпустили. Зразу після цього він забрав сім'ю і таємно виїхав до сина в Одесу, де в однокімнатній квартирі жили вчотирьох деякий час. Товариш запропонував переїхати на Житомирщину для спільної організації невеликого заводу з виробництва паливних брикетів; бізнес не йшов, тому довелося його продати. Сім'я оселилася у пустуючій хаті в селі, де колись мешкала мама товариша. Будинок потребував ремонту, довелося відновлювати водопостачання. Зараз Ігор пристосувався до життя в селі: «У нас невеликий город, висадити багато овочів не встигли. Вирощуємо цибулю, часник. Поруч ліс: збираємо ягоди, восени будуть гриби. Люди в селі дуже добрі, ніякого мовного бар'єру, і всі чимось допомагають: хто мішок картоплі принесе, хто банку молока. А ми натомість допомагаємо, якщо паркан полагодити треба або змайструвати щонебудь. Син мені подарував маленький столярний верстат, і тепер я роблю кому кухонні прилади, кому табуретку. Раніше був завзятим мисливцем, а зараз знаю, що тут у лісах сезон відкривається, але після подій у Донецьку зброю в руки брати не можу»⁸¹.

Кейс-стаді – Київська область

У Києво-Святошинському районі Київської області проживає велика родина переселенців з 15 осіб. В Олені Жеребченко з чоловіком двоє власних дітей і ще 11 прийомних. З собою з Донецька вони перевезли чотирьох коней, дві кози, кілька кішок, кроликів і собак. Перевезти усіх було не так важко, допоміг товариш, у нього була коневозка. Довго шукали будинок зі стайнею, але усвідомили, що це нереально, тому коней помістили в кілометрі від місця проживання на організованій стайні, де їхньому «господарству» надали благодійний притулок. На умови родина не

⁸⁰ ZAXID.NET [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://zaxid.net/news/showNews.do?u_lvovi_na_vtilennya_biznesidey_pereselentsiv_vidilili_1_mln_grn&objectId=1354636

⁸¹ Сегодня.UA [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://ukr.segodnya.ua/ukraine/pereselency-s-donbassa-podnimayut-sela-i-pishut-ob-etom-blogi-639833.html>

скаржитися, але мріє про власну земельну ділянку більших розмірів: «Зиму переживемо тут, будинок в хорошому стані. Але про свою земельну ділянку мріємо, щоб побудувати свій будиночок з городом, теплицею, маленькою стайнею», щоб знову жити всім разом і спільно доглядати улюблених тварин.

Кейс-стаді – Чернігівська область

Родина Марини та її батьків оселилися у Талалаївці Ніжинського району Чернігівської області у кінці березня цього року. До переселення мешкали у Світлодарську, що у 18 км від Дебальцевого. Марина з мамою Оленою ведуть домашнє господарство, Євгеній Кравченко, чоловік Марини, працює на Ніжинському жиркомбінаті. Чоловік Олени зараз на Донеччині; працює у зоні АТО електрослюсарем у місті Світлодарськ Донецької області на Вуглегірській ТЕС. В сім'ї четверо дітей. Двійні Софії та Євгенії – три роки. Богдану – чотири. Лілі, доньці Марини від першого шлюбу –14.

Приїхали на Чернігівщину, оскільки у Ніжинському районі мешкають родичі, та й вони тут жили до 1989 р. Переїхали на Донбас після Чорнобильської катастрофи туди, де пропонували нормальні умови для життя. У Світлодарську облаштувалися, обжилися, заробили все своєю працею. І все залишили. За три квартири платять комунальні платежі, оскільки їх нереально продати, а покинути – шкода. Ніхто не купує. Родина, маючи на Донеччині три квартири з меблями, оселилася на Чернігівщині у чужій хаті, яку запропонував Талалаївський сільський голова Володимир Хоменко. Він разом з дружиною живе з батьками. Хата куплена для сина-студента на майбутнє. Хата старенька, але газифікована та має електрику. За житло сім'я переселенців не платить, тільки за електроенергію і за газ. Засадити на полі город 20 соток. Односельці дали насіння гарбузів і кукурудзи, картоплю для висадки. Мениших дітей оформили у садок, старших – у школу.

Роботу за фахом Марині знайти поки що не вдалося, навіть у Києві. Вона – медсестра, а також спеціаліст з ремонту і обслуговування медичної техніки – технік-електронник. Заробляє власноруч рукоділлям – на замовлення шие, в'яже⁸².

Сім'я переселенців мріє про власний дім і збирає документи на те, щоб отримати кредит на 100 тис. грн за проектом «Власний дім» і купити житло у селі. Програма «Власний дім» діє відповідно до Указу Президента України від 27.03.1998 р. № 222 «Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі» та Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158.

Кейс-стаді – Черкаська область

Сім'я Сергія та Ірини із Слоб'янська знайшла притулок у селі Боровиця Чигиринського району на Черкащині. На Донеччині сім'я займалася власним бізнесом з виробництва посуду, виховували двоє дітей. Але коли у ході бойових дій зруйнували їхній будинок, були вимушені бігти з небезпечної території. Вже півтора роки живуть в селі Боровиця. Поступово життя входить в нормальне русло. У Боровиці узяли будинок під виплату, мають город і сад (виноград, сливи) і намагаються відродити сімейний бізнес. Сергій встановив устаткування у новому будинку, однак зазначає: щоб твердо встати на ноги катастрофічно бракує коштів. Щоб відродити бізнес на Черкащині, планували продати напівзруйнований будинок у

⁸² Головний портал Ніжина [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.mynizhyn.com/news/misto-i-region/2364-pereselenciv-z-donbasu-prihistiv-u-vlasnomu-budinku-silskii-golova-talalayivki.html>

Слов'янську, але його ніхто не купує.

Тетяна, сусідка Сергія і Ірини, з чоловіком і двома дочками рік тому виїхали з Дебальцевого. Там залишився будинок і власний бізнес – торгові намети. Житло в селі Боровиця орендують. Жінка зізнається, що жити у статусі переселенця не комфортно. «Ми, коли переїжджали, сподівалися, що там швиденько все закінчиться, два місяці каталися та бомжували», – розповідає переселенка, тому сім'я не має твердої точки зору щодо свого майбутнього. Відкривати новий бізнес у Боровиці поки що не ризикують.

У сусідньому з Боровицею селі Тінки Чигиринського району живе родина Наталії, яка приїхала з Донецька, де залишився приватний будинок на 10 кімнат у спальному районі. Вони переїхали у Тінки минулого літа. За цей час їх рідний дім – розбомбили і сім'я переселенців була змушена освоюватись на новому місці у старенькій сільській хаті. Наталя займалась мікро-підприємництвом у селі: випічка, ремонт одягу. Пізніше освоїла нову професію – перукар і зараз надає відповідні послуги сільським мешканцям, на які завжди є попит.

У село Тінки також переселився Максим разом із родиною (жінка і троє дітей). Пересувний ремонтний цех перевіз із окупованого Алчевська, де у чоловіка була власна станція техобслуговування автомобілів і велика квартира. Тут, у Тінках, – старенька хата. Максим починає відроджувати свій бізнес – допомагає з авторемонтом односельцям. У планах – капітальний ремонт будинку. За рік родина Максима вже перестала себе відчувати вимушеними переселенцями, налагодили контакти у громаді. Таких переселенців у Тінках – більше двох десятків родин. Сільський голова Віктор Харченко позитивно відзивається про родини переселенців і зазначає їх позитивний внесок у місцеве життя. Частина з них вже купили будинки, освоїлися і навіть оформили постійну прописку. Почали нове життя з нуля на новому місці: хтось влаштувався на роботу, хтось зайнявся дрібним бізнесом, хтось стоїть на обліку у службі зайнятості^{83, 84, 85}.

2.4. Соціальні настрої приймаючих громад та прояви соціальних конфліктів

Дослідження соціальних настроїв і очікувань приймаючих громад щодо ВПО (і навпаки – ВПО щодо приймаючих громад) є важливим через те, що саме ці настрої та очікування значно впливають на формування поведінки населення та на загальну суспільну атмосферу в громаді.

Соціальний настрій вважається ключовим елементом суспільної свідомості, що виникає як реакція на вплив зовнішніх соціальних об'єктів, як результуюче або домінуюче відчуття, породжене цими об'єктами усвідомлюване або неусвідомлюване⁸⁶. Соціальний настрій розглядають як комплексний індикатор (складається з безпосереднього сприйняття світу (почуття, емоції), світоглядних компонентів (умонастрої, переконання), особистісних оцінок соціального досвіду,

⁸³ Вікка [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://vikka.ua/news/86905-tinki-dlya-pereselentsiv--sotnya-bizhentsiv-oblasthuvalas-u-cherkaskomu-seli-video.htm>

⁸⁴ Про все. Ваші новини. Черкаський погляд на все [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://provce.ck.ua/na-cherkaschyni-pereselentsiv-z-donbasu-pozbavyly-prava-vyboru-video/>

⁸⁵ Сегодня.UA [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://ukr.segodnya.ua/ukraine/pereselency-s-donbassa-podnimayut-sela-i-pishut-ob-etom-blogi-639833.html>

⁸⁶ Морев М.В., Каминский В.С. Методологические особенности изучения социальных настроений на региональном уровне // Проблемы развития территории. – 2013. – № 5 (67). – С. 96–103.

соціальних цілей та інтересів, а також духовних запитів і прагнень, що проявляється в соціальних очікуваннях і соціальній позиції його суб'єктів⁸⁷), який відображає динаміку громадської думки в умовах зміни тих чи інших обставин (соціально-економічних, політичних тощо). Соціальний настрій відображає соціальні установки, соціальні цілі та інтереси не тільки конкретного індивіда, а й соціальних груп і всього суспільства в цілому⁸⁸. Цей елемент свідомості, з одного боку, формується під впливом процесів, які мають місце в суспільстві, а з іншого – може змінювати ці процеси, впливаючи на мислення, наміри людей (більше того – соціальні настрої можуть виражати потенційну готовність до дій, передувати реальній поведінці його носіїв). Так, дійсність, відображена через соціальний настрій, детермінує цілопокладальну діяльність суб'єкта, постановку ним важливих цілей соціального та духовного життя.

Соціальні настрої емпірично проявляються в декількох варіантах: стани, відносини, думки, переконання; взаємозв'язки установок, соціальних очікувань⁸⁹. Так, поряд із соціальними настроями інтерес викликають і соціальні очікування – суб'єктивні орієнтації (сукупність соціальних установок, елементів знань, стереотипів поведінки, оцінок, переконань, намірів тощо), що розділяються членами соціальної групи (або суспільства в цілому) щодо майбутнього перебігу подій, які забезпечують пізнавальну, емоційну та поведінкову готовність індивідів до цих подій⁹⁰.

Соціальні очікування, як і соціальні настрої, будучи продуктом відображення соціальної реальності, водночас виступають як передумова її зміни. Дві основні сторони соціальних очікувань – право очікувати від оточуючих поведінки, яка відповідає їх рольовій позиції, і обов'язок поводитися відповідно очікуванням інших людей. Соціальні очікування формуються на основі процесів антиципації – передбачення, попередження подій, реакцій, відносин, результатів дій – і забезпечують прогнозованість поведінки, а також санкцій і відповідних реакцій на неї. Основні функції соціальних очікувань полягають в упорядкуванні взаємодій, підвищенні надійності системи соціальних зв'язків, узгодженості дій і відносин між членами групи, суспільства, у підвищенні ефективності процесів адаптації та оцінювання⁹¹.

Вивчення соціальних настроїв та очікувань, які є реакцією на зовнішні соціальні об'єкти (для переселенців – місцеві приймаючі громади, для останніх – це ВПО), яка відображає емоційно-раціональне сприйняття цих об'єктів, дозволяє зрозуміти потенційну поведінку носіїв цих настроїв та очікувань. Оскільки **соціальні очікування є двостороннім процесом**, а соціальні настрої притаманні громадам і ВПО (адже суб'єктами можуть бути як окремі індивіди, так і соціальні групи), **разом вони можуть виступити передумовою назрівання соціальних протиріч, конфліктів, зростання або зниження соціальної активності і напруженості**. Тому важливо проаналізувати настрої, очікування ВПО і приймаючих громад. Знання соціальних настроїв і очікувань даних соціальних суб'єктів виступить науковим підґрунтям виконанням резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи від 27.01.2015 р., яка в пункті 14.10. закликає відповідні органи української влади «вжити належних заходів для підтримки гармонійних відносин між ВПО і приймаючими

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Минск : Интерпрессервис; Книжный Дом. – 2003.

⁹⁰ Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. – М. : Советская энциклопедия. – 1983.

⁹¹ Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Минск : Интерпрессервис; Книжный Дом. – 2003.

громадами, у тому числі шляхом запобігання можливій травлі та дискримінації вимушених переселенців, а в більш загальному сенсі – сприяти національній єдності і примиренню⁹²».

Соціальні настрої й очікування приймаючих громад та ВПО

Взаємодію ВПО з місцевими громадами варто розглядати з урахуванням факторів соціальної та морально-психологічної природи. Адаптація ВПО до життя у нових громадах залежить від реалізму очікувань: і завищені, і занижені очікування негативно впливають на процес адаптації. Головне – «реалізм очікувань, їх відповідність реальному досвіду перебування в іншокультурному середовищі. Інакше кажучи, чим більше розбіжностей між очікуваннями та досвідом, тим з більшою кількістю проблем стикаються переселенці⁹³.

Найбільш яскраво **соціальні очікування приймаючих громад** виражаються у стереотипах населення цих громад. У рамках проекту «Сприяння діалогу і примиренню в регіонах України»⁹⁴ проведено дослідження стереотипів відносно до ВПО у восьми великих містах України та двох містах, що знаходяться близько до територій, підконтрольних проросійським збройним угрупованням. Під час аналізу запитань, сформованих учасниками малих дискусійних груп, було виявлено **6 основних блоків стереотипів щодо ВПО**.

Блок 1: ***Чужі за духом та негативно ставляться до інших*** («чужі за духом» громадам, які їх прийняли; не хочуть працювати; не можуть інтегруватися через різні погляди; негативно (зверхньо, агресивно) ставляться до мешканців; паразитують, вважають, що всі їм винні; є більш заможні, ніж решта населення, розбалувані попереднім режимом).

Блок 2: ***Зомбовані, вірять у міфи та перебувають під впливом пропаганди*** (вірять, що Україну захопили фашисти; вірять в міфи про страшних бандерівців; вірять російським ЗМІ; впевнені, що їх міста обстрілювали Збройні Сили України; вважають, що людей зі Сходу переслідують за російську мову).

Блок 3: ***Не поважають українську мову, культуру, цінності*** (негативно ставляться до української мови; виказують неповагу до символів української ідентичності: паспорту, прапору; налаштовані проти українських цінностей: історії, літератури, християнської етики, поглядів; не підтримали Революцію Гідності; не підтримують Збройні Сили України).

Блок 4: ***Є носіями ворожих цінностей*** (вірять в «Русский мир» та його цінності; хочуть відокремлення від України; хочуть об'єднання з Росією; хочуть в СССР, мають ностальгію за Ленінім та Сталінім; проти інтеграції в ЄС).

Блок 5: ***Винні у початку війни та відмовляються брати участь в АТО*** (винні у анексії Криму та початку воєнних дій на Донбасі через свою пасивність; не хотіли

⁹² Резолюція ПАРЕ щодо України. Коментований переклад [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2015. – Доступний з : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/01/28/7030164/>

⁹³ Базилян А. Факторы, влияющие на проявления стресса аккультурации [Електронний ресурс] / АстгикБазилян – Доступний з : <http://otdushina.club/?p=391>

⁹⁴ Дослідницькі заходи відбулися у Вінниці, Дніпропетровську, Івано-Франківську, Києві, Кременчуці, Луцьку, Харкові, Чернігові, а також в Мелітополі та Ізмаїлі. Крім того, проведено моніторинг ЗМІ семи обласних центрів України щодо наявності стереотипізації, упередженого ставлення чи стигматизації внутрішньо переміщених осіб. У дослідженні взяли участь 548 осіб, серед них: внутрішньо переміщені особи, активісти громадських і волонтерських організацій, діячі культури, педагоги, студенти, журналісти й блогери, науковці, чиновники та депутати місцевих рад.

відстоювати свої міста; не хочуть брати в руки зброю та йти в АТО; не планують повертатися назад у свої домівки).

Блок 6: *Моральна та фізична підтримка ворога* (підтримують В. Путіна; підтримують самопроголошені республіки ЛНР та ДНР; беруть участь у воєнних діях на боці сепаратистів). Інше дослідження, проведене організацією «Крим SOS», виявило наступні стереотипи місцевого населення по відношенню до вимушених переселенців в досліджуваних регіонах:

– *усі ВПО підтримують сепаратизм у Донецькій і Луганській областях* («Плохо. Пусть идут отстаивать свою территорию. Сами Донбасс слили, а теперь плачут»; Александр, г. Винница);

– *ВПО «забирають» соціальні блага, є утриманнями* та причиною зростання цін і безробіття («Негативно [отношусь], потому что когда они переехали в наш город, жители не могут найти работу и жилье. Мы не готовы просто принять такое количество переселенцев без ущерба для населения»; Владимир, г. Винница). У звіті «Крим SOS» ідеться і про те, що існує досить поширена думка, що серед ВПО є багато людей, які не хочуть працювати («Я о переселенцах плохого мнения. Вы посмотрите, на каких машинах донецкие или луганские номера – мне на такую за всю жизнь не заработать. А они еще и помощь от государства требуют! Мне бы кто помог – ребенка скоро кормить будет нечем...»; Денис, г. Киев);

– *чоловіки зі Сходу повинні захищати «свої землі»*. («Деток и женщин жалко. Мужиков, которые переселяются в мирные регионы – презираю. Никогда не буду им помогать»; Светлана, с. Мирное, Херсонская область). Особливо сильні такі настрої в тих регіонах, де активно проводиться мобілізація (Вінницька та Львівські області⁹⁵).

Прояви соціальних конфліктів у відносинах приймаючих громад та ВПО

Експертні висновки. Повідомлення про дискримінацію ВПО всередині «приймаючої спільноти» з'явилися майже одночасно з масовим переміщенням зі Сходу. Так, у відкритому листі організації «Нагляд за правами людини» до Президента П. Порошенка від 21.07.2014 р. ідеться про підвищення рівня образи серед місцевого населення через страх, що ВПО займуть робочі місця і ресурси, особливо в місцях, які отримали багато переселенців, а також про відмови ріелторів знімати квартири для даної категорії людей⁹⁶.

У доповіді Спеціального доповідача ООН з питань прав людини ВПО Чалокі Бейані від 02.04.2015 р. ідеться про те, що до доповідача надходили повідомлення про стигматизацію та дискримінацію щодо деяких осіб. Доповідач зазначає те, що по мірі зміни політичної ситуації деякі особи зазначали про зростаюче негативне сприйняття ВПО – деяких сприймають як прихильників сепаратистів або непатріотів на підставі місця їхнього походження, що може вплинути на ставлення до них приймаючих громад та їхню здатність отримати роботу або безперешкодно інтегруватися на новому місці.

Негативно у приймаючих громадах ставляться до випадків ухилення чоловіків-переселенців від призову через небажання переєстрації статусу проживання, особливо негативна реакція стосовно ВПО зі Сходу в подібних випадках може бути серед тих, у кого родичі призвані до Збройних Сил України.

⁹⁵ Слід звернути увагу, що моніторинг проводився лише в 5 регіонах.

⁹⁶ Ukraine: Letter to President Poroshenko on Internally Displaced Persons [Електронний ресурс] // Ukraine: Letter to President Poroshenko on Internally Displaced Persons. – 2014. – Доступний з : <https://www.hrw.org/news/2014/07/21/ukraine-letter-president-poroshenko-internally-displaced-persons>

Приймаючі громади чи сім'ї, які й без того є малозабезпеченими, можуть виявити, що навантаження на їхні ресурси значно зросло через необхідність приймати і підтримувати ВПО⁹⁷. Максим Буткевич, координатор Ресурсного центру допомоги вимушеним переселенцям, зазначає про дискримінаційні практики й упереджене ставлення до вимушених переселенців з боку суспільства: *«На щастя, за нашим досвідом, це не стало мейнстрімом чи визначальним ставленням до переселенців. Але це явище є, і воно дається взнаки. Ми виявили в цілому ряді регіонів України, що майже неможливо зняти житло. І меншою мірою – проблема в працевлаштуванні. Роботодавець передусім питає про попередню реєстрацію. Якщо Донецька чи Луганська область, то часто повідомляють, що кандидат чи кандидатка не підходять на цю посаду»*.

Водночас співробітники Ресурсного центру допомоги вимушеним переселенцям фіксують ксенофобну тональність: «ми вас тут не хочемо», «в нас інша культура» тощо. «Власне, ми зіткнулися з тим, що це давня добра матриця, яка зазвичай застосовувалася до іноземних етнічних груп або етнічних меншин, чи біженців у цілому ряді країн. Тепер вона працює щодо громадян і громадянок України: «Вони приїхали до нас». Тобто, одразу іде розмежування з втратою відчуття, що це наші співгромадяни. «Вони не вчать нашу мову», «вони забирають робочі місця і місця в дитячих садках», «вони більш схильні до криміналу, ніж ми»... тощо. Ці настрої час від часу відображалися в ЗМІ, медіа не просто відображає, але й підживлює ці думки⁹⁸.

Соціологічні дослідження ВПО

Дослідження ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні»⁹⁹ серед інших аспектів спрямоване на виявлення фактів дискримінації ВПО у приймаючих громадах (рис. 2.6).

Отримані дані свідчать про те, що ВПО найчастіше стикалися з упередженим ставленням до себе при пошуку роботи, додаткового заробітку (10,5% – постійно, 22% – інколи стикались з цим); вирішенні житлових проблем (пошук/оренда житла) (6,7% – постійно, 23,3% – інколи стикались з цим); оформленні соціальних виплат, субсидій (2,7% – постійно, 19% – інколи стикались з цим).

З'ясувалось, що найактивніша група – голови домогосподарств – найчастіше повідомляли про те, що постійно стикалися з певним упередженим ставленням до себе при трудових відносинах (при пошуку роботи 14,2%, тоді як лише 3,1% жінок старше 60 років постійно стикались з цим; їм частіше пропонували меншу оплату праці – 9,1% вказали на це, і тільки 1,5% чоловіків похилого віку) і пошуку житла (8,1%, і лише 3% чоловіків старше 60 років). При отриманні пенсії частіше відчували упереджене ставлення чоловіки похилого віку (3%, в середньому по цільовій аудиторії – 1,3%).

⁹⁷ Доклад Специального докладчика по вопросу о правах человека внутренне перемещенных лиц Чалоки Бейани [Електронний ресурс] // Организация Объединенных Наций. – 2015. – Доступний з : <http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/G1507055.pdf>

⁹⁸ Виртосу І. Рік потому, або Я – не переселенець, я – людина [Електронний ресурс] // Українська Правда. – 2015. – Доступний з : http://life.pravda.com.ua/society/2015/05/24/194334/view_print/

⁹⁹ Дослідження ВПО здійснювалось у 17 регіонах України. До цільової групи входили: жінки віком 18 років і старше: вагітні (101 особа), голови домогосподарства та/або основні годувальники у домогосподарстві (604 особи); особи літнього віку від 60 років і старше: жінки (133 особи) та чоловіки (162 особи), проживають у закладах інтернатного типу: жінки (59 осіб) та чоловіки (41 особа).

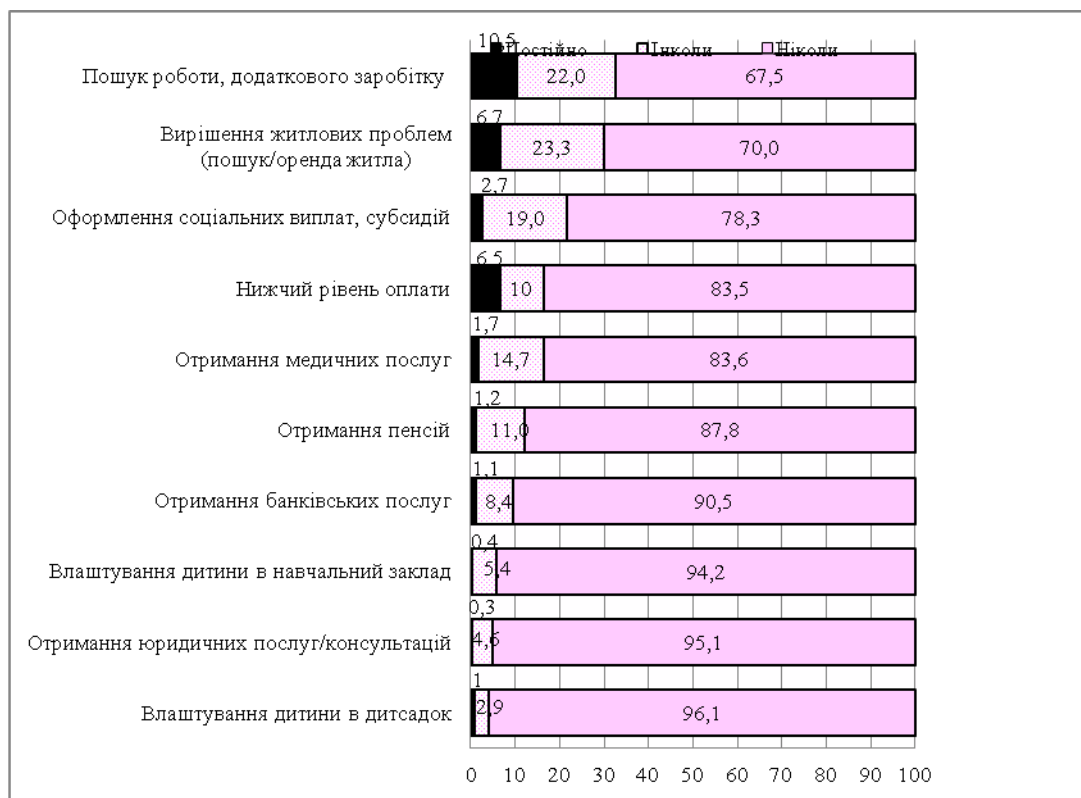

Рис. 2.6. Самооцінка упередженого ставлення до ВПО при здійсненні таких дій, %

Джерело: результати опитування жінок та людей похилого віку серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (1000 респондентів, грудень 2014 – січень 2015 р.).

Більшість опитаних ВПО відмічають позитивне ставлення оточуючих до себе. Чоловіки похилого віку рідше вказують на те, що оточуючі до них погано ставляться, жінки віком від 60 років частіше займають нейтральну позицію (третина з них вказує на проміжні оцінки ставлення оточуючих) (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Розподіл відповідей на запитання: «Оточуючі мене люди добре ставляться до мене – оточуючі мене люди погано ставляться до мене», % за цільовою групою

Показник	Досліджувані групи				Серед усіх
	Лише голова сім'ї	Вагітні жінки	Чоловіки старше 60 років	Жінки старше 60 років	
Оточуючі мене люди добре ставляться до мене	71,4	72,7	75,6	66,0	71,2
Нейтральна позиція	20,5	23,2	21,4	29,0	22,3
Оточуючі мене люди погано ставляться до мене	8,2	4,0	3,1	4,9	6,5
N, осіб	601	99	131	162	993
Середнє значення*	2,14	2,07	1,96	2,19	2,12

* Розраховано як середнє арифметичне, де: «1» – «оточуючі мене люди добре ставляться до мене», а «6» – «оточуючі мене люди погано ставляться до мене».

Джерело: результати опитування жінок і людей похилого віку серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (1000 респондентів, грудень 2014 – січень 2015 р.).

Більшість ВПО, які взяли участь в дослідженні, зазначають про те, що оточуючі їх люди погоджуються допомогти, коли це необхідно (табл. 2.6). Відмінностей між опитаними представниками різних груп ВПО не виявлено.

Таблиця 2.6

Розподіл відповідей на запитання: «Оточуючі мене люди погоджуються допомогти мені, коли це необхідно – Оточуючі люди відмовляються допомогти мені, коли це необхідно», % за цільовою групою

Показник	Досліджувані групи				Серед усіх
	Лише голова сім'ї	Вагітні жінки	Чоловіки старше 60 років	Жінки старше 60 років	
Оточуючі мене люди погоджуються допомогти мені, коли це необхідно	67,4	68,4	72,9	70,6	68,7
Нейтральна позиція	24,9	26,5	22,5	25,6	24,9
Оточуючі люди відмовляються допомогти мені, коли це необхідно	7,7	5,1	4,7	3,8	6,4
N, осіб	598	98	129	160	985
Середнє значення *	2,25	2,23	2,02	2,13	2,2

* Розраховано як середнє арифметичне, де: «1» – «оточуючі мене люди погоджуються допомогти мені, коли це необхідно», а «6» – «оточуючі люди відмовляються допомогти мені, коли це необхідно».

Джерело: результати опитування жінок і людей похилого віку серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (1000 респондентів, грудень 2014 – січень 2015 р.).

Опитані ВПО в своїй більшості довіряють жителям населених пунктів, в яких вони живуть (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Розподіл відповідей на запитання: «Я довіряю жителям населеного пункту, в якому проживаю – не довіряю жителям населеного пункту, в якому проживаю», % за цільовою групою

Показник	Досліджувані групи				Серед усіх
	Лише голова сім'ї	Вагітні жінки	Чоловіки старше 60 років	Жінки старше 60 років	
Я довіряю жителям населеного пункту, в якому проживаю	67,9	67,7	75,0	69,8	69,1
Нейтральна позиція	24,9	27,3	21,2	27,2	25,0
Я не довіряю жителям населеного пункту, в якому проживаю	7,1	5,1	3,8	3,1	5,8
N, осіб	602	99	132	162	995
Середнє значення *	2,2	2,15	1,92	2,1	2,14

* Розраховано як середнє арифметичне, де: «1» – «я довіряю жителям населеного пункту, в якому проживаю», а «6» – «я не довіряю жителям населеного пункту, в якому проживаю».

Джерело: результати опитування жінок і людей похилого віку серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (1000 респондентів, грудень 2014 – січень 2015 р.).

Моніторинг ЗМІ

У ході моніторингу ЗМІ¹⁰⁰ цілеспрямованої дискримінації ВПО в аналізованих матеріалах не було виявлено. Більшість публікацій мають нейтральний (54–86,1%)

¹⁰⁰ З 16 січня по 7 березня 2015 р. громадською ініціативою «Крим SOS» за підтримки Регіонального Представництва Управління Верховного комісара ООН у справах біженців у Білорусі, Молдові та Україні, а також Канадського фонду підтримки місцевих ініціатив проведено моніторинг взаємин між приймаючими співтовариствами та ВПО у п'яти містах України: Києві, Херсоні, Харкові, Львові, Вінниці. Моніторинг складався з двох частин: 1) моніторинг публікацій про ВПО в засобах масової інформації; 2) моніторинг ставлення приймаючої спільноти до переселенців. За період моніторингу досліджено 67 ЗМІ, опитано 900 респондентів.

та/або позитивний (10–35%) контекст по відношенню до ВПО. Матеріали негативного контексту не є поширеними у ЗМІ – від 1,8% (Вінниця) до 5% (Львів).

Більшість матеріалів щодо ВПО – статистичні та мають нейтральний характер, однак частина матеріалів містить інформацію негативного характеру. Зокрема, інколи ВПО описуються як пасивні одержувачі допомоги; наплив ВПО розглядається як причина підвищення цін, безробіття та браку соціальних послуг (йдеться про обмежені ресурси, на які претендує як місцеве населення, так і ВПО); висвітлюється кримінальна хроніка з акцентом на місці проживання підозрюваних або постраждалих.

**Регіональні відмінності у співжитті місцевих громад та ВПО:
прояви соціальної напруженості, конфліктів.**

ВПО нерівномірно розселились на території країни: значна частина ВПО зі Сходу мігрувала на неокуповану частину Донецької області та в сусідні області (Харківську, Дніпропетровську), ВПО з Криму – мігрували до південної частини України.

Ставлення оточуючих до ВПО дещо варіюється, залежно від регіону (табл. 2.8). Зокрема, опитані в Центрі частіше вказували, що до них позитивно ставляться, тоді як опитані на Заході та на Донбасі – частіше зазначали протилежне (оточуючі мене люди погано ставляться до мене). У випадку з тими, хто зараз живе на Донбасі, спостерігаємо менше за середнє значення, яке вказує на схильність до обрання твердження «Оточуючі мене люди добре ставляться до мене», тоді як опитані на Заході дотримуються протилежної думки.

Частіше за інших про те, що оточуючі погоджуються допомогти, повідомляють опитані ВПО в Центрі (88,4%), а про відмови у допомозі частіше повідомляють ті, хто зараз проживає на Донбасі (все ж, середнє наближається до нейтрального значення) та на Заході (21,4% опитаних вказують на те, що оточуючі відмовляють у допомозі, середній бал – 3,48) (табл. 2.9).

Таблиця 2.8

Розподіл відповідей на запитання: «Оточуючі мене люди добре ставляться до мене – оточуючі мене люди погано ставляться до мене»,

% за регіоном поточного проживання

	Регіон опитування						Усього
	Північ	Центр	Захід	Південь	Схід	Донбас	
Оточуючі мене люди добре ставляться до мене	77,0	88,4	29,3	65,1	76,8	58,5	71,2
Нейтральна позиція	18,8	10,5	46,3	31,7	20,0	26,9	22,3
Оточуючі мене люди погано ставляться до мене	4,2	1,2	24,4	3,2	3,3	14,6	6,5
N, осіб	165	86	41	63	426	212	993
Середнє значення *	2.05	1.43	3.32	2.25	1.89	2.65	2,12

* Розраховано як середнє арифметичне, де: «1» – «оточуючі мене люди добре ставляться до мене», а «6» – «оточуючі мене люди погано ставляться до мене».

Джерело: результати опитування жінок та людей похилого віку серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (1000 респондентів, грудень 2014 – січень 2015 р.).

Частіше за інших довіряють жителям населених пунктів у Центрі (93%), найрідше – жителям Заходу (17,1%). Ситуація з довірою жителям Донбасу, скоріше, нейтральна – середній бал наближається до медіанного значення 3 бали (2,71) (табл. 2.10).

Результати опитувань та інтерв'ю¹⁰¹ представників державних органів, громадських організацій, приватних підприємств і місцевих громад у п'яти містах України (Києві, Херсоні, Харкові, Львові та Вінниці) демонструють нейтральне та позитивне ставлення до ВПО з боку місцевого населення. Так, з понад 500 опитаних представників місцевих громад у п'яти регіонах 81% висловили позитивне чи нейтральне ставлення до переселенців. Водночас самі переселенці в більшості випадків відчують себе прийнятими спільнотами і не вказують на прояви дискримінації (з понад 200 опитаних представників ВПО 75% висловили думку, що не відчувають негативного ставлення та дискримінації).

Таблиця 2.9

Розподіл відповідей на запитання: «Оточуючі мене люди погоджуються допомогти мені, коли це необхідно – Оточуючі люди відмовляються допомогти мені, коли це необхідно», % за регіоном поточного проживання

	Регіон опитування						Всього
	Північ	Центр	Захід	Південь	Схід	Донбас	
Оточуючі мене люди погоджуються допомогти мені, коли це необхідно	75,8	88,4	31,0	68,3	73,3	53,8	68,7
Нейтральна позиція	18,8	11,6	47,6	30,0	23,6	31,6	24,9
Оточуючі люди відмовляються допомогти мені, коли це необхідно	5,5	0,0	21,4	1,7	3,1	14,6	6,4
N, осіб	165	86	42	60	420	212	985
Середнє значення *	2.12	1.44	3.48	2.12	1.94	2.83	2,20

* Розраховано як середнє арифметичне, де: «1» – «оточуючі мене люди добре ставляться до мене», а «6» – «оточуючі мене люди погано ставляться до мене».

Джерело: результати опитування жінок та людей похилого віку серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (1000 респондентів, грудень 2014 – січень 2015 р.).

Таблиця 2.10

Розподіл відповідей на запитання: «Я довіряю жителям населеного пункту, в якому проживаю – не довіряю жителям населеного пункту, в якому проживаю», % за регіоном поточного проживання

	Регіон опитування						Всього
	Північ	Центр	Захід	Південь	Схід	Донбас	
Я довіряю жителям населеного пункту, в якому проживаю	77,0	93,0	17,1	74,2	72,5	55,0	69,1
Нейтральна позиція	20,0	7,0	65,9	24,2	24,4	29,9	25,0
Я не довіряю жителям населеного пункту, в якому проживаю	3,0	0,0	17,1	1,5	3,1	15,2	5,8
N, осіб	165	86	42	60	420	212	985
Середнє значення *	2.04	1.27	3.54	2.06	1.96	2.71	2,14

* Розраховано як середнє арифметичне, де: «1» – «я довіряю жителям населеного пункту, в якому проживаю», а «6» – «я не довіряю жителям населеного пункту, в якому проживаю».

Джерело: результати опитування жінок і людей похилого віку серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (1000 респондентів, грудень 2014 – січень 2015 р.).

Розглянемо особливості співжиття ВПО з місцевим населенням у межах окремих областей.

¹⁰¹ Взаимоотношения между принимающими сообществами и внутренне перемещенными лицами в Украине [Електронний ресурс] / Крим SOS. – Доступний з : <http://krymsos.com/files/4/9/490b6c1-----rus.pdf>

Львівська область. Результати анкетного опитування¹⁰² ВПО свідчать, що ставлення місцевих мешканців до ВПО у більшості випадків самі переселенці оцінюють як позитивне (повністю позитивне, доброзичливе 47,7%, здебільшого позитивне 37,8% опитаних ВПО). Про здебільшого негативне ставлення повідомили лише 1,3% опитаних ВПО, решта 13,3% зазначили на нейтральне ставлення. Серед найактуальніших проблем нематеріального характеру в оцінках ВПО, які стосуються взаємин з місцевим населенням: ціннісні проблеми (11,8%), прояви агресії зі сторони оточення (2,9%), недовірливе ставлення зі сторони нових колег (2,0%) та недовірливе ставлення зі сторони однокласників (1,0%).

Київська область. За даними моніторингу «Крим SOS»¹⁰³, у Києві при опитуванні переселенців (40 ВПО, що проживають у Києві та Київській області) чверть стикалися з дискримінацією при влаштуванні на роботу. Поширені думки про те, що переселенці вимагають високих зарплат і є ненадійними («...к себе на стройку переселенцев не беру – натерпелся. Приходят с требованиями высоких зарплат, а сами ничего не умеют, дисциплины никакой, могут вообще после аванса пропасть – поминай, как звали», Виктор, прораб, г. Киев). Члени приймаючої спільноти у м. Київ часто повідомляють, що через ВПО місцевим жителям неможливо знайти роботу.

За результатами анонімного анкетування, у м. Києві з 63 опитаних ВПО майже половина зазначила, що стикалися з дискримінацією при оренді житла, а деякі уточнювали, що їм відмовляли або збільшували вартість оренди, коли дізналися, що клієнти з Донбасу.

У ході глибинних інтерв'ю не було виявлено специфічних конфліктних ситуацій ВПО з місцевим населенням. Йшлося про те, що взаємодія залежить, скоріше, від особистостей, ніж від приналежності до певної категорії населення.

Полтавська область. У ході глибинного інтерв'ю¹⁰⁴ представник міської ради підтвердила тенденцію до налагодження взаємин ВПО з місцевим населенням:

¹⁰² Результати анкетного опитування внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з АР Крим, Донецької та Луганської областей у Львівській області (жовтень 2014 р.). Дослідження проведене колективом відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «ІРД імені М.І. Долишнього НАН України» за сприяння Департаменту соціального захисту Львівської ОДА. Вибіркова сукупність – 855 респондентів. Вид обстеження за ступенем охоплення одиниць – комбіноване (для території Львівської області), в тому числі для районів і міст області, де кількість ВПО не перевищує рівень інших міст та районів – вибіркоким методом із використанням квотної вибірки. В обстеженні брали участь лише особи віком 16 і більше років, які в генеральній сукупності складають одну третю (66,2%) усіх ВПО у Львівській області, діти (33,8%) в опитування не включались.

¹⁰³ «Крим SOS» – 900 мешканців (січень – березень 2015 р.), основні макрорегіони. Результати експертних опитувань і моніторингу ЗМІ опубліковані у доповіді «Взаимоотношения между принимающими сообществами и внутренне перемещенными лицами в Украине» (Див.: Терещук Г. Як у містах ставляться до переселенців з Криму і Донбасу – дослідження [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Доступний з : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26912187.html>).

¹⁰⁴ Опитування експертів, які представляють інституції, що опікуються проблемами ВПО (представники міського самоврядування, спеціалісти державної служби зайнятості, представників бізнес-структур), проведеного методом глибинного інтерв'ю у серпні – вересні 2015 р. у межах НДР «Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції», яка виконується відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» в рамках дослідницьких проектів установ НАН України у галузі соціогуманітарних наук та розпорядження Президії НАН України від 01.04.2015 р. № 237.

«На початку, коли була хвиля переміщених осіб, було не толерантне ставлення з боку місцевої громади. На Сході гинуло багато наших земляків і місцеві мешканці часто звинувачували цих переміщених осіб у провокуванні конфлікту, підтримки не було. Але згодом я би сказала, що рівень цих програм підвищився, і місцевим мешканцям стало зрозуміло, що це загальна українська проблема. І більш толерантне ставлення до ВПО. Навіть надсилають речі для цих людей, багато місцевих організацій».

Запорізька область. Окремі дослідження свідчать про те, що відбувається зростання соціальної напруженості, дискримінації. «Звичайно ж, переселенці мають проблеми, пов'язані з втратою членів родини та майна, але люди тут [у Запоріжжі] також мають проблеми і ніхто не піклується про них», – розповів місцевий волонтер, повторюючи думку, яка здається спільною для Запоріжжя та інших місць, про «позитивну дискримінацію», що надає перевагу ВПО¹⁰⁵. Про це ж свідчать дані глибинних інтерв'ю, проведених у рамках виконання НДР:

«Мы переживаем ситуацию в стране и со своей стороны видели, что человек нуждается. Не отказывали, скажем так. Скорее, это было плюсом при устройстве на работу»¹⁰⁶.

Водночас спостерігається підозріле ставлення до ВПО:

«...Я отношусь к этим людям с опаской, потому что проверит людей у меня возможности нет. На данный момент, это может быть связано с любым прошлым. Могут сказать, что они белые и пушистые. Я просто к ним больше и внимательней приглядываюсь... К вопросу сепаратизма относимся предвзято и понимаем, что таких людей, которые набедакурили там и пришли сюда, их может быть немало. Потому мы и приглядываемся к ним, смотрим. Мы не отказываем, но на замечке держим...».

Варто відмітити, що відкритих конфліктів немає, представники бізнесу повідомляли лише про моменти, які виникають у будь-якому колективі і не залежать від статусу ВПО:

«Робочі моменти можуть виникати. Вони не переростають у якісь великі конфлікти, які слід розглядати як конфлікт або неможливість адаптуватись у цьому колективі – це не те»¹⁰⁷.

Багато людей звинувачують ВПО у жертвах і руйнуваннях, сприймають їх як сепаратистів. Водночас «деякі люди [ВПО] приїжджають з позицією «ви нам винні».

¹⁰⁵ Інформаційні потреби переселенців (дослідження) [Електронний ресурс] // MediaSapiens. – 2015. – Доступний з : http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/informatsiyni_potrebi_pereselentsiv_doslidzhennya/

¹⁰⁶ Опитування експертів, які представляють інституції, що опікуються проблемами ВПО (представники міського самоврядування, спеціалісти Державної служби зайнятості України, представників бізнес-структур), проведеного методом глибинного інтерв'ю у серпні – вересні 2015 р. у межах НДР «Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції», яка виконується відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» в рамках дослідницьких проектів установ НАН України у галузі соціогуманітарних наук та розпорядження Президії НАН України від 01.04.2015 р. № 237.

¹⁰⁷ Там само.

Саме це деякі опитані у Запоріжжі особи назвали «позицією звинувачення», «радянською ментальністю» та «самостійно набутою безпорадністю»¹⁰⁸.

Харківська область. За даними анкетування ВПО, яке *Чугуївська правозахисна група* провела у першій декаді серпня 2015 р.¹⁰⁹, з'ясувалось, що майже чверть опитаних повідомили, що відчували на собі неприємне ставлення місцевих мешканців, натомість три чверті опитаних ніколи не зустрічали недоброзичливих людей серед місцевого населення. Дослідження з'ясувало, що майже кожен десятий ВПО стикався з безпідставними відмовами або затягуванням процесу оформлення документів у територіальних підрозділах Державної міграційної служби, через те, що вони є переселенцями. Назвали як ілюстрацію чиновницького бюрократизму з боку ДМС такі випадки: безпідставна відмова чи навмисне затягування реєстрації місця проживання або перебування – 8%, задовге оформлення паспорту громадянина України – 2% (один з них – дитині по досягненні 16-річного віку), інше – 2%. При спробі працевлаштування на роботу 20% респондентів відмовляли, оскільки вони є ВПО. (Доводи потенційних роботодавців при цьому не були предметом дослідження, проте у спілкуванні з деякими підприємцями виявлялось, що вони не хочуть «зв'язуватися» з переселенцями через тимчасовий характер їхнього проживання на Харківщині).

На робочому місці до ВПО, як правило, ставляться доволі доброзичливо – не більше ніж 11% переселенців помічали з боку роботодавця та колег по роботі упереджене ставлення через статус внутрішньо переміщеної особи, ще 6% – заниження заробітної плати порівняно із заявленою через таку саму причину.

Крім того, 35% опитаних повідомили, що при спробі оренди житла їм відмовляли через статус ВПО; 10% – що мали проблеми з банківськими установами у наданні фінансових послуг (оформленні кредитів, відкритті рахунків тощо); 33% як внутрішньо переміщені особи мали перешкоди з приводу отримання пенсій та інших соціальних виплат¹¹⁰.

Отже, чугуївці та харків'яни у цілому залишаються переважно гостинними та відкритими до ВПО.

Херсонська область. У Херсоні серед 55 респондентів з числа ВПО 13 стикалися з різко негативним ставленням з боку роботодавців, отримували відмови при працевлаштуванні через прописки в містах зони АТО¹¹¹.

Виявилося, що з пошуком житла виникають труднощі у 34 респондентів (з 55 опитаних); з них у 17 виникали матеріальні труднощі, 15 – отримували відмови через прописки в містах зони АТО і 2 респондентам відмовляли в заселенні з дітьми. За словами ВПО, ціни на житло часто перевищують розмір заробітної плати. Так само з'ясували, що іноді відмовляють у заселенні, аргументуючи це тим, що переселенці крадуть, псують майно і в будь-який час можуть виїхати в «рідне місто» не заплативши за оренду.

Донецька та Луганська області. В ході інтерв'ю¹¹² виявилося, що конфліктів і соціальної напруженості між місцевим населенням і особами, які переселились, немає.

¹⁰⁸ Інформаційні потреби переселенців (дослідження) [Електронний ресурс] // MediaSapiens. – 2015. – Доступний з : http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/informatsiyni_potrebi_pereselentsiv_doslidzhennya/

¹⁰⁹ Усього було охоплено 100 осіб, які нині мешкають у м. Чугуєві, Чугуївському, Печенізькому, Шевченківському та інших районах Харківської області та зверталися до Центру підтримки і консультацій для вимушених переселенців «Станція Чугуїв».

¹¹⁰ Результати анкетування переселенців щодо проявів дискримінації на Харківщині [Електронний ресурс] // Права людини в Україні. – 2015. – Доступний з : <http://khpg.org.ua/index.php?id=1439424767>

¹¹¹ Там само.

¹¹² Глибинні інтерв'ю, проведені в рамках виконання НДР.

Представник міської адміністрації м. Красноармійськ зазначив: «...*Мешканці нашого міста допомагають. Немає недоброзичливого відношення до переселенців. Все місто ставиться до цих людей з великою любов'ю та бажає допомогти*».

Висновки до розділу 2

1. Експертні оцінки показали, що з боку представників ОМС трапляються прояви байдужості та нерозуміння глибини проблем ВПО. Ситуація потребує проведення психологічних тренінгів для формування толерантного ставлення як до ВПО, так і до працівників місцевої влади з метою уникнення можливих міжособистісних конфліктів і підвищення ефективності роботи ОМС.

2. Оскільки Закон не вимагає зняття ВПО з реєстрації, представники ОМС не володіють інформацією про точну чисельність переселенців, які на цей момент перебувають на території територіальної громади. Ситуація потребує законодавчого унормування, оскільки ускладнюється формування місцевих бюджетів і прогнозування соціально-економічного розвитку місцевих громад.

3. Важливими питанням для ВПО залишається вирішення питання житла у різних формах, у тому числі: надання тимчасового житла в підпорядкованих установах, будівництво модульних містечок, надання житлових кредитів. Особливої уваги з цього питання потребують соціально уразливі верстви населення, зокрема, особи з інвалідністю, малозабезпечені сім'ї, пенсіонери, самотні матері, які потребували допомоги від органів влади та волонтерів.

4. За результатами дослідження встановлено, що головну роль у виконанні пріоритетного завдання Керівних принципів ООН – інтеграції ВПО у приймаючі громади – відіграли не державні структури, а громадський і приватний сектори, які фактично перебрали на себе функції державної соціальної політики або виконали їх ефективніше за державні структури, сприяли ресоціалізації та подоланню ізоляціоністського бар'єра у переселенців.

5. Реалізація громадських ініціатив допомоги ВПО ускладнюється такими інституційними обмеженнями, як відсутність централізованого органу влади з питань ВПО, слабка заінтересованість державних службовців у налагодженні контактів з громадськими організаціями, брак (або несистемність) співпраці державних і місцевих органів влади з волонтерськими центрами та, як наслідок, нескоординованість процесу допомоги ВПО, а також існуванням норми щодо оподаткування благодійної допомоги та неоднаковими умовами для розмитнення гуманітарних вантажів для іноземних і українських фондів.

6. У процесі проведення дослідження встановлено, що допомога через створення можливостей, залучення є більш привабливою, ніж гуманітарна допомога. Найрезультативнішими у довгостроковому періоді форматів допомоги ВПО щодо ресоціалізації та працевлаштування є проекти зі створення умов для розвитку підприємницьких ініціатив і самозайнятості, створення бізнес-інкубаторів та бізнес-освіти. Оптимальним форматом самозайнятості та працевлаштування ВПО можуть стати соціальні підприємства, що є специфічною формою бізнесу, в якому підприємницька діяльність є організаційно-фінансовим підґрунтям для вирішення соціальних проблем.

7. Допомога приватного сектору представлена програмами благодійних фондів, фінансованих великими бізнес-структурами, підприємствами-холдингами, що мають структурні одиниці або філії в регіоні конфлікту, та поодинокими ініціативами приватних компаній і обмежується переважно наданням одноразової допомоги переселенцям. Нерегулярність таких акцій значною мірою зумовлена такими чинниками: неефективність надання послуг переселенцям спеціалізованими державними службами, внаслідок чого проблема перекладається «на плечі» приватного та громадського секторів, що зменшує мотивацію останніх; відсутність належної державної підтримки і стимулів для приватних

ініціатив (податкових пільг, податкових канікул, державних замовлень, організаційної підтримки тощо) та невизначенністю правового поля такої діяльності; невизначеність правового поля діяльності щодо надання допомоги переселенцям; брак спеціалізованого (юристів, психологів, лікарів) та технічного персоналу для надання послуг ВПО; відсутність у компанії додаткових коштів, що зумовлено загальним кризовим станом економіки, який негативно впливає на прибутковість бізнесу.

8. Попри успішність багатьох проектів ресоціалізації ВПО громадського та приватного секторів, їх діяльність є несистемною і може розглядатися тільки як додатковий компонент у системі державного соціального захисту, що актуалізує необхідність оптимізації роботи державних служб.

9. Потенціал сільської місцевості та сільських громад характеризується наявними позитивними та негативними тенденціями розвитку. З одного боку, сільські території та громади за роки аграрних трансформацій зазнали істотних втрат та руйнацій (скоротилися можливості для зайнятості, погіршилися соціально-економічні та екологічні умови проживання у сільській місцевості, спрацьована технічна інфраструктура тощо); просторова та соціальна ізоляція сільських громад утруднює їхню адаптацію до змінюваних умов господарського та політичного життя, обмежує можливості для подолання бідності. З іншого, сільське населення має усталені традиції колективізму, відкрите до спілкування, готове до співчуття та підтримки тих, хто потребує допомоги, що створює більш комфортну атмосферу та соціально-психологічні умови для адаптації переселених осіб.

10. Місцеві державні адміністрації та інші органи влади і самоврядування не мають матеріальних та фінансових ресурсів, які б допомогли переселенцям облаштуватися на сільських територіях. Найактивніше їм допомагають у тих областях, де зусилля державних органів поєднуються з громадською, волонтерською, благодійницькою активністю та залученням допомоги донорських організацій і проектів технічної допомоги.

11. Аналіз експертних висновків, моніторингів ЗМІ та даних соціологічних опитувань свідчить про окремі спорадичні факти прояву соціальних конфліктів у відносинах приймаючих громад та ВПО. Існують регіональні особливості співжиття ВПО та місцевих громад: певна дистанція спостерігається на Заході між ВПО і місцевим населенням через культурних і традиційних відмінностей та поширеності стереотипів.

СОЦІАЛЬНЕ ВІДТОРГНЕННЯ СЕРЕД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

3.1. Структурно-економічні та реляційні прояви соціального відторгнення серед ВПО

Проблеми, з якими стикаються ВПО, пов'язані з недостатністю або перекриттям доступу до ресурсів і діяльності, яка доступна для більшої частини населення у нових місцях проживання переселенців. У зв'язку з переміщенням з територій, де проходять бойові дії, більшість ВПО втратила роботу, а отже, джерела до існування, тому можна стверджувати про виникнення феномену раптової бідності¹¹³ серед представників цієї групи.

Результати досліджень свідчать, що важливими для переселенців в Україні залишаються потреби у роботі (постійному заробітку), житлі, доступі до ліків, медичного обслуговування тощо¹¹⁴. Все це свідчить про множинні прояви неблагополуччя серед зазначеної категорії населення, що вимагає застосування відповідних інструментів дослідження. Зокрема, з метою вивчення й ідентифікації уразливих категорій населення використовують концепт соціального відторгнення, застосування якого дає можливість вимірювати прояви зниження добробуту людей, які полягають у відсутності доступу до структурно-економічних ресурсів та позицій, що дають доступ до таких ресурсів і недостатності соціокультурної участі. Отже, **метою** цього розділу є емпірична ідентифікація проявів соціального відторгнення серед ВПО в Україні.

Головним атрибутом соціального відторгнення є брак участі в основних формах діяльності, доступних для більшої частини населення (конкретного суспільства, що вивчається). Вважається, що людина є соціально відторгнутою, якщо: а) вона проживає в межах певної громади; б) через причини, що знаходяться поза межами її контролю вона не може брати участі в нормальній діяльності, характерній для більшості членів цієї громади; в) однак людина хотіли би брати участь у такій діяльності^{115,116}.

Соціальне відторгнення є багатовимірним явищем та має складну структуру і, відповідно, потребує підбору цілого набору показників для його дослідження. Виокремлюють два типи проявів соціального відторгнення (відповідно, вимірів): 1) дистрибутивні, що мають відношення до відсутності доступу до структурно-

¹¹³ Черенько Л.М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 1. – С. 11–21.

¹¹⁴ Звіт за результатами дослідження «Проблеми адаптації та працевлаштування ВПО на Луганщині» [Електронний ресурс] // Міжнародний фонд «Відродження». – 2015. – Доступний з : http://www.irf.ua/knowledgebase/publications/zvit_zh_rezultatami_doslidzhennya_problemi_adaptatsii_ta_pratsevlashtuvannya_vpo_na_luganshini/

¹¹⁵ Burchardt T., Le Grand J., Piachaud D. Social exclusion in Britain 1991–1995 // Social Policy & Administration. – 1999. – Т. 33. – № 3. – С. 227–244.

¹¹⁶ Mathieson J. et al. Social Exclusion Meaning, measurement and experience and links to health inequalities // A review of literature. WHO Social Exclusion Knowledge Network Background Paper. – 2008. – Т. 1. – 91 p.

економічних ресурсів, які повинні бути забезпечені, згідно з основними соціально-економічними правами людини, та позицій, які дають можливість отримати доступ до таких ресурсів; 2) реляційні, пов'язані з браком соціальної участі та суб'єктивними оцінками соціального відторгнення^{117, 118}.

Досвід країн, які стикаються з проблемою внутрішнього переміщення, свідчить, що для ВПО є характерним високий рівень безробіття¹¹⁹, що є одним з основних проявів соціального відторгнення. Тому спочатку розглянемо прояви соціального відторгнення ВПО, з точки зору тих його аспектів, які пов'язані з позиціями, що дають доступ до структурно-економічних ресурсів (різного роду соціальних благ і послуг), а саме з відсутністю роботи.

За опосередкованими даними¹²⁰, основну частку працездатного населення серед ВПО становлять жінки, які представляють основний трудовий ресурс на ринку праці у приймаючих громадах. Результати дослідження, проведеного восени 2015 р. серед жінок ВПО у віці 18–59 років, демонструють негативні тенденції щодо їхньої інтегрованості до ринку праці. Несприятливість ситуації особливо помітна на фоні вікової структури¹²¹ опитаних, серед яких більшість становлять жінки віком до 40 років.

Результати опитування демонструють, що більшість респонденток працювала до того як покинути місце постійного проживання. Дві третини переселенок належали до економічно-активного населення. Серед цієї групи понад половину – працювали (61%) і лише кожна двадцята жінка (5%) була безробітною. До економічно неактивного населення серед ВПО до переїзду належала майже третина (34%) опитаних жінок ВПО, серед яких 12,7% перебували у декретній відпустці (відпустці по догляду за дитиною), 6,9% – на пенсії (у тому числі 2,8% працювали до переїзду і 4,1% – не працювали), 6,1% навчались (серед яких 2,3% працювали до переїзду, а 3,8% не працювали), 0,8% були непрацездатними, а до безробітних, що зневірилися у пошуках роботи та не шукали її належало тільки 1,1% опитаних.

Після переїзду структура групи економічно активного населення зазнала суттєвих змін. На момент опитування дві третини переселенок були економічно активними, серед них одна половина (33,2%) працювала, а друга – була безробітною і активно шукала роботу (29,9%). Частка тих, хто працював, скоротилася вдвічі (з 61,0% до 33,2%) внаслідок зростання групи безробітних майже у шість разів (з 5% до переїзду до 29,9% після переїзду). У цілому частка економічно активного населення серед жінок ВПО скоротилася на 2,9% за рахунок збільшення групи безробітних, які не шукають роботу (з 1,1% – до переїзду до 3,5% – після переїзду) та становила 36,6% під час опитування (рис. 3.1).

¹¹⁷ Bohnke P. Nothing Left to Lose? Poverty and Social Exclusion in Comparison: Empirical Evidence on Germany / P. Bohnke. – Berlin : Social Science Research Center, 2001. – 37 p.

¹¹⁸ Burchardt T., Le Grand J., Piachaud D. Social exclusion in Britain 1991–1995 // Social Policy & Administration. – 1999. – Т. 33. – № 3. – С. 227–244.

¹¹⁹ Тухашвили М. Беженцы и вынужденно перемещенные лица в Грузии [Електронний ресурс] / КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Пояснительная записка 13/104. – 2013. – Доступний з : <http://www.carimeast.eu>

¹²⁰ Слід зазначити, що відсутність офіційної статистики щодо статевого розподілу ВПО значно обмежує розробку профілюючих програм, спрямованих на адаптацію та інтеграцію ВПО.

¹²¹ Відсотковий розподіл за віком відібраної для аналізу групи жінок ВПО є таким: частка жінок у віці від 18 до 29 років становить 27,1%, респондентки у віці від 30 до 39 років становлять 35,3% опитаних, 20,9% жінок належить до вікової групи від 40 до 49 років, а до групи віком від 50 до 59 років належать 16,7%.

Рис. 3.1. Оцінка відторгнення від ринку праці серед жінок ВПО до і після переміщення, % (жінки віком від 18 до 59 років, n=802)

Джерело: результати опитування жінок серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» (1000 респондентів, жовтень 2015 р.).

Результати іншого дослідження, проведеного на початку 2015 р. серед жінок та людей похилого віку ВПО¹²², показали, що на момент опитування основними причинами¹²³ безробіття серед жінок віком від 18 до 59 років, серед тих, хто її шукав у новому місці проживання, були: недостатність робочих місць 19% та неможливість знайти роботу за фахом 17,1%. Можна припустити, що сьогодні на ринку праці у

¹²² Дослідження проведено ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні у грудні 2014 – січні 2015 р. Цільовою групою дослідження є ВПО, які переїхали з місця свого постійного проживання у Донецький чи Луганський областях та проживають на інших територіях України. У межах досліджуваної групи виділено три категорії: жінки – голови домогосподарства у віці від 18 до 59 років (604 особи), вагітні жінки (101 особа), жінки та чоловіки від 60 років і старше (жінки – 133 особи, чоловіки – 162 особи). Географія опитування включає 16 областей України (Дніпропетровську, Донецьку, Закарпатську, Запорізьку, Київську, Кіровоградську, Луганську, Львівську, Одеську, Полтавську, Рівненську, Сумську, Харківську, Херсонську, Черкаську, Чернігівську області) та м. Київ.

¹²³ Розподіл відповідей на запитання: «З якої причини Ви не працюєте» (n=187 – безробітні, які активно шукали роботу): 1) недостатньо робочих місць для працевлаштування – 19% (n=36); чекаю відповіді на попередні запити – 17% (n=32); не можу знайти роботу за фахом – 17% (n=32); було багато спроб, зневірилась у пошуках роботи – 12% (n=22); пропонують низьку заробітну плату – 9% (n=17); пропонують тільки неофіційне працевлаштування – 4% (n=8); не можу працювати (хронічне захворювання, інвалідність) – 4% (n=7); мене не хочуть брати на роботу через територіальне походження – 4% (n=7); немає трудової книжки – 3% (n=6); треба допомагати доглядати за дітьми – 3% (n=5); немає досвіду роботи – 2% (n=3); не можу отримати підтвердження звільнення з попереднього місця роботи – 2% (n=3); запропоноване місце роботи знаходиться далеко від місця проживання – 2% (n=3); очікую початку організації діяльності, бізнесу або сезону – 1% (n=2); пропонують тільки некваліфіковані спеціальності – 1% (n=2); у мене достатньо фінансових накопичень, щоб не працювати – 1% (n=1); треба доглядати за хворим/немічним членом сім'ї – 1% (n=1).

громадах, що приймають переселенців, пропозиція робочої сили серед ВПО перевищує попит.

Жінки з дітьми є окремою категорією, якій властивий високий ризик відторгнення від ринку праці внаслідок різноманітних соціальних функцій, пов'язаних, зокрема, з батьківством/материнством. Тому створення умов доступу до ринку праці для представників цієї групи з метою забезпечення для них стабільного джерела доходу є пріоритетним напрямом діяльності для влади та громадського сектору.

Згідно з результатами дослідження, на момент опитування серед жінок, які мають дітей віком до 17 років, повний робочий день працювало менше третини, така тенденція спостерігається як у сім'ях з дітьми (27,7%), так і серед самотніх матерів (27,2%). Про неповну зайнятість повідомила майже кожна десята опитана з тих, хто має неповнолітніх дітей (5,8%). Серед самотніх матерів спостерігається схожа тенденція (4,3%).

Результати опитування, проведеного на початку року, свідчать про високий рівень безробіття серед жінок ВПО, які мають дітей віком до 17 років. У домогосподарствах з неповнолітніми дітьми частка безробітних жінок, які мають дітей, становить майже третину (27,4%), а серед самотніх матерів, які мають дітей віком до 17 років, показник поширеності безробіття наближається до 45,7%. Частка безробітних серед тих, хто не шукає роботу, є приблизно однаковою у сім'ях з дітьми та сім'ях з самотніми матерями. П'ята частина опитаних жінок, які мають неповнолітніх дітей та проживають у домогосподарствах з іншими дорослими, повідомили, що перебувають у відпустці по догляду за дитиною (22,6%), але серед самотніх жінок з дітьми таких у три рази менше (7,6%) (рис. 3.2).

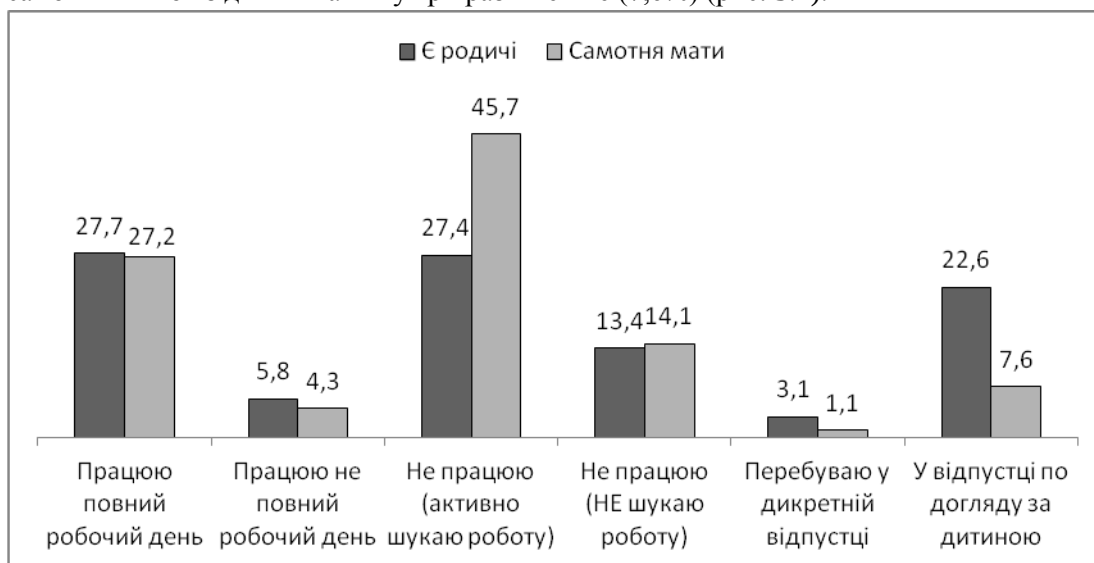

Рис. 3.2. Оцінка відторгнення від ринку праці серед матерів із числа ВПО, %
(жінки віком від 18 до 59 років, n=384)

Джерело: результати опитування жінок та людей похилого віку серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (1000 респондентів, грудень 2014 – січень 2015 р.).

Встановлено, що самотні жінки ВПО, які мають дітей віком до 17 років, довше перебувають у пошуках роботи порівняно з тими, хто проживає у домогосподарствах, де є інші дорослі, які можуть надавати допомогу по догляду за дитиною. Період перебування поза межами ринку праці серед категорії самотніх матерів ВПО, за

оцінками результатів аналізу, міг тривати до 6 місяців, що відповідає межі довгострокового безробіття за методологією МОП (рис. 3.3).

Наслідком виключення з ринку праці є відсутність стабільного джерела доходу. На момент опитування більше третини жінок ВПО зазначила, що їхнім основним джерелом формування доходу є соціальні виплати (35,5%) та пенсії (9,7%). П'ята частина опитаних відповіла, що їхнім основним джерелом доходу є матеріальна допомога від членів сім'ї, родичів (20,2%), і тільки третина підтвердила, що основним джерелом доходу є заробітна плата (28,6%). З точки зору вікового складу групи, показники є достатньо несприятливими (рис. 3.4).

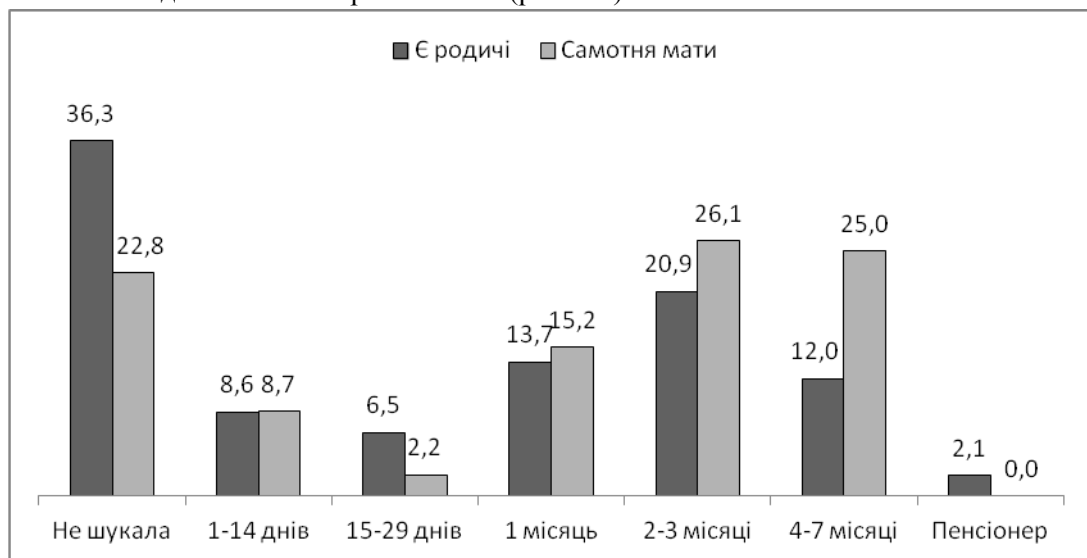

Рис. 3.3. Тривалість перебування поза межами ринку праці серед матерів із числа ВПО, % (жінки віком від 18 до 59 років, n=384)

Джерело: результати опитування жінок та людей похилого віку серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (1000 респондентів, грудень 2014 – січень 2015 р.).

Рис. 3.4. Основне джерело формування доходів серед жінок економічно-активного віку, % (жінки віком від 18 до 59 років, n=802)

Джерело: результати опитування жінок серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» (1000 респондентів, жовтень 2015 р.).

Ще один важливий аспект відторгнення пов'язаний з доступністю ресурсів, які можна отримати здебільшого від державних інституцій, що їх розподіляють. Визначення міри доступності ресурсів і благ, необхідних для задоволення

першочергових потреб, є необхідним компонентом оцінки подальшої адаптації у нових місцях проживання.

Основним проявом відторгнення ВПО є відсутність житла. В Україні дотепер не існує комплексної політики щодо житла для переселенців, яка б діяла на національному, обласному та місцевому рівнях. Результати досліджень відображають наслідки відсутності такої політики. Більше половини жінок, що мають неповнолітніх дітей, повідомили про те, що їм важко знайти житло, яке вони можуть самостійно оплатити (55,2%). У неповних сім'ях серед самотніх матерів з дітьми віком до 17 років спостерігається схожа картина, частка тих, хто не в змозі знайти житло, яке здатен оплатити самостійно, становить 57,6%.

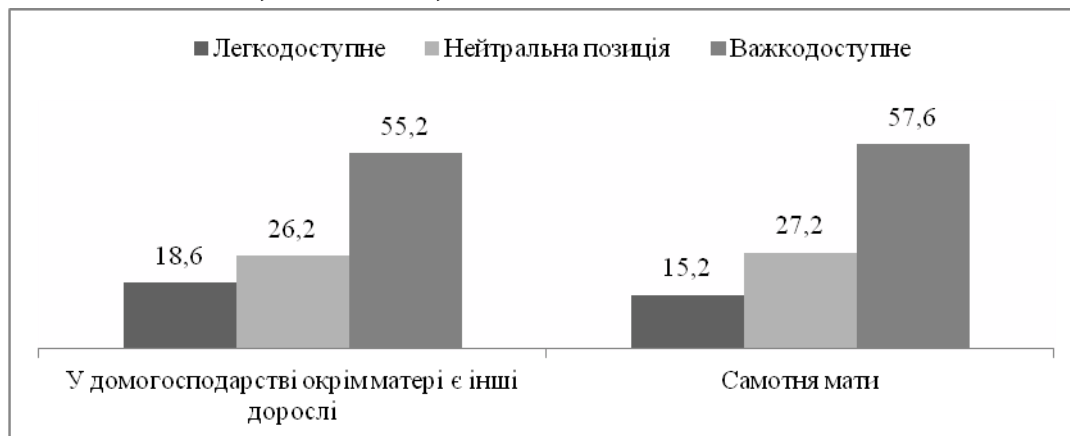

Рис. 3.5. Оцінка доступності житла серед жінок із числа ВПО, які мають неповнолітніх дітей, % (жінки віком від 18 до 59 років $n=384$)

Джерело: результати опитування жінок та людей похилого віку серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (1000 респондентів, грудень 2014 – січень 2015 р.).

Значна частка жінок із числа ВПО піддається ризику відторгнення у сфері державних і соціальних ресурсів і послуг, які включають доступ до необхідного медичного обслуговування, навчальних закладів і соціального забезпечення (оформлення та переоформлення документів, соціальних виплат).

Першочерговими для ВПО в Україні залишаються потреби, пов'язані зі здоров'ям, як фізичним, так і психологічним. Наявність труднощів у доступі до медичної допомоги відмітила кожна п'ята опитана жінка з числа ВПО (20,8%). Про складність отримання медичного обслуговування, пов'язаного з репродуктивним здоров'ям, повідомила кожна шоста (16,8%) респондентка. Приблизно кожна сьома опитана зазначила, що їй важко отримати доступ до психологічної допомоги за місцем проживання (14,6%) (рис. 3.6).

Доступність послуг, пов'язаних з охороною здоров'я, є базовою потребою для сімей з дітьми. Результати дослідження, проведеного на початку 2015 р. засвідчують наявність труднощів доступу до медичного обслуговування серед жінок – ВПО, які проживають з неповнолітніми дітьми. Більше п'ятої частини жінок із числа ВПО, які мають дітей у віці до 17 років, підтвердили складнощі в отриманні необхідного медичного обслуговування для себе або членів своєї родини (13,7%). Серед самотніх матерів кожна сьома опитана повідомила, що їй або членам її родини важко отримати необхідне медичне обслуговування (15,2%) (рис. 3.7).

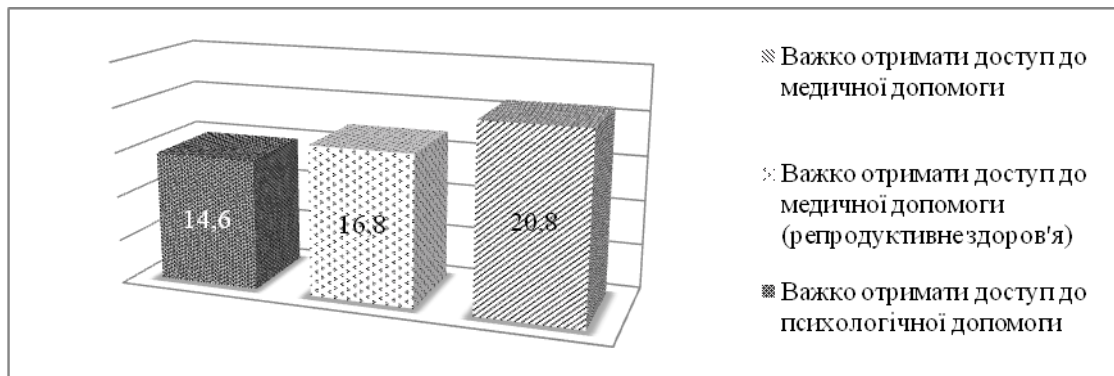

Рис. 3.6. Оцінка доступу до медичних послуг і психологічної допомоги серед жінок із числа ВПО, %

(жінки віком від 18 до 59 років серед тих, хто обрав варіант складно, n=802)

Джерело: результати опитування жінок серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» (1000 респондентів, жовтень 2015 р.).

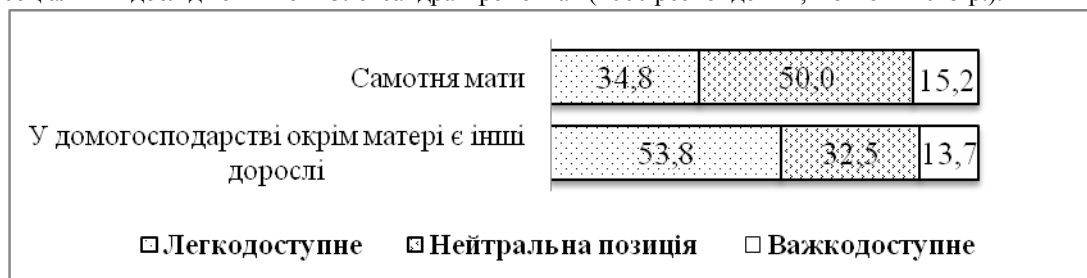

Рис. 3.7. Оцінка доступу до необхідного медичного обслуговування серед жінок, які мають неповнолітніх дітей, % (жінки віком від 18 до 59 років n=384)

Джерело: результати опитування жінок та людей похилого віку серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (1000 респондентів, грудень 2014 – січень 2015 р.).

Результати аналізу даних щодо доступу до освітніх послуг засвідчили, що майже кожна сьома жінка з числа ВПО, яка має неповнолітніх дітей, зазначила, що їй і членам її родини було важко влаштувати дитину до навчального закладу (13,7% серед сімей з дітьми та 16,7% серед самотніх матерів) (рис. 3.8).

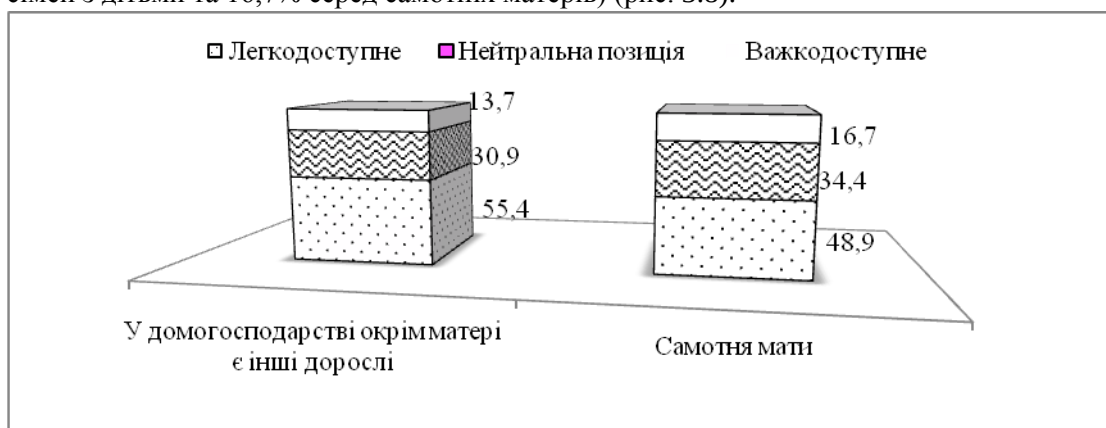

Рис. 3.8. Оцінка доступності влаштування дітей до навчальних закладів серед жінок, які мають неповнолітніх дітей, % (жінки віком від 18 до 59 років n=384)

Джерело: результати опитування жінок та людей похилого віку серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (1000 респондентів, грудень 2014 – січень 2015 р.).

Ще одним різновидом послуг, забезпечення яких є важливим для представниць групи ВПО, є до ступ до адміністративних послуг. Кожна четверта опитана жінка у віці від 18 до 59 років зазначила про те, що їй важко отримати доступ до адміністративних послуг, пов'язаних з видачею та оформленням різних документів (25,3%), а кожна п'ята повідомила про складність оформлення та отримання соціальних виплат (23,7%).

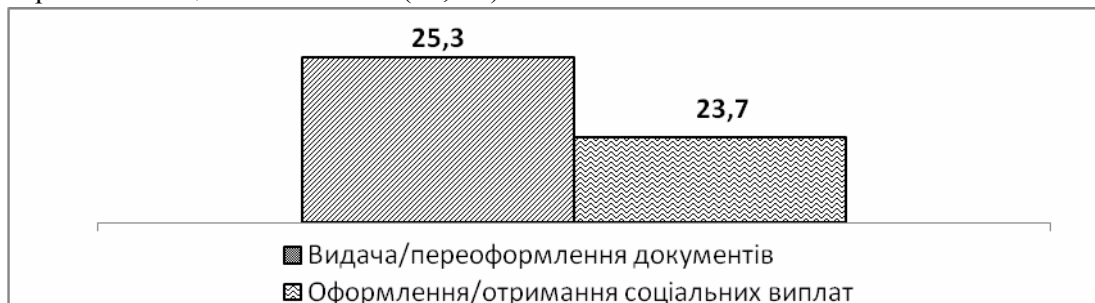

Рис. 3.9. Оцінка доступності отримання/переоформлення документів і соціальних виплат серед жінок із числа ВПО віком від 18 до 59 років, % (жінки віком від 18 до 59 років $n=384$)

Джерело: результати опитування жінок серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» (1000 респондентів, жовтень 2015 р.).

Результати проведеного аналізу засвідчують несприятливі зміни у структурі економічно активного населення серед жінок із числа ВПО. Встановлено, що частка працюючих скоротилася вдвічі (з 61,0% до 33,2%) внаслідок зростання групи безробітних майже у шість разів (з 5% до переїзду до 29,9% після переїзду). За результатами проведеного на початку року опитування, можна припустити, що основними причинами безробіття серед жінок ВПО є недостатність робочих місць і неможливість знайти роботу за фахом. Жінки з дітьми є окремою категорією, якій властивий високий ризик відторгнення від ринку праці внаслідок різноманітних соціальних функцій, пов'язаних, зокрема, з батьківством/материнством. Згідно з оцінками щодо ситуації на ринку праці серед самотніх матерів із числа ВПО, частка безробітних серед представниць групи значно перевищує відповідний показник серед тих, хто проживає у домогосподарствах, де є інші дорослі, які можуть надавати допомогу по догляду за дитиною (27,4% проти 45,7%).

За результатами оцінки доступності ресурсів і благ, найактуальнішою для ВПО залишається проблема житла. Дотепер не існує комплексної політики щодо житла для переселенців, яка б діяла на національному, обласному та місцевому рівнях. Близько п'ятої частини серед жінок із числа ВПО відмічають наявність відторгнення від соціальних послуг та ресурсів, гарантованих основними нормативно-правовими документами, зокрема, доступом до медичного обслуговування різних типів, можливості використовувати послуги навчальних закладів та отримувати необхідні адміністративні послуги, пов'язані з оформленням та переоформленням документів і соціальних виплат.

З огляду на важливість проблем ВПО, пов'язаних з працевлаштуванням, відсутністю джерел до існування, пошуком житла, надзвичайно важливим аспектом соціальної інтеграції переселенців залишається їх взаємодія з представниками приймаючих громад на рівні міжособистісного спілкування, яке являє собою безцінний ресурс соціальної підтримки. Дослідження соціального відторгнення передбачає розгляд його реляційних аспектів, що включає оцінку соціокультурної участі людей, включеність до соціальних мереж або відсутність соціальної ізоляваності та суб'єктивну оцінку відсутності відторгнення.

За результатами аналізу виявлено, що молоді жінки ВПО у віці від 18 до 35 років дещо сприятливіше сприймають свою інтегрованість до поточних громад порівняно з іншими представниками цієї групи та приймаючих громад ¹²⁴.

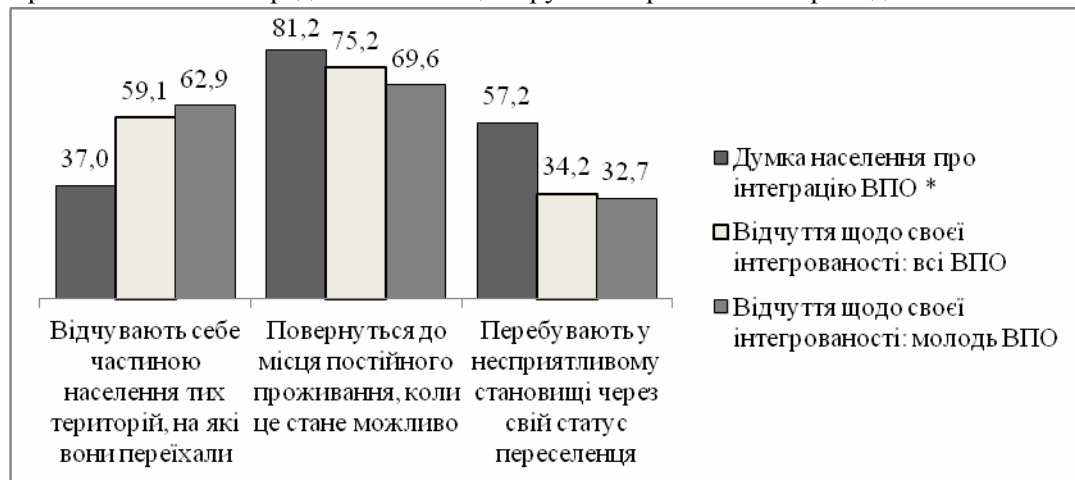

Рис. 3.10. Суб'єктивні оцінки соціального відторгнення, %

Джерело: результати опитування жінок та людей похилого віку серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (1000 респондентів, грудень 2014 – січень 2015 р.).

Про те, що опитані відчувають себе частиною населення тих територій, де проживають, відповіли, відповідно, 37% представників громад (загального населення України), 59% серед усіх опитаних переселенців та 63% серед молодих жінок ВПО.

Отже, результати аналізу демонструють суттєві прояви відторгнення серед ВПО щодо прояву його дистрибутивних аспектів, тоді як результати оцінки реляційних вимірів відторгнення свідчать про дещо сприятливішу ситуацію, яка проявляється у достатньо позитивних оцінках міри своєї інтеграції до приймаючої громади з боку ВПО. Водночас оцінка щодо інтегрованості ВПО до місцевого населення з боку приймаючої громади є менш позитивною, тому можна припустити, що існують певні бар'єри у процесах інтеграції переселенців у новому місці проживання.

3.2. Детермінанти соціального відторгнення ВПО

Важливими детермінантами соціального відторгнення є рівень доходу, стан здоров'я, сімейний стан і рівень освіти індивідів. За результатами міжнародних порівняльних досліджень виявлено взаємозв'язок між суб'єктивними оцінками здоров'я та соціальним відторгненням. Крім того, результати досліджень демонструють, що взаємозв'язок між освітою, рівнем доходу та соціальним відторгненням є типовим для країн Центральної та Східної Європи. Чим нижчим є рівень доходу та освіти, тим вищим є ймовірність опинитись у групі соціального відторгнення ¹²⁵. Як детермінанти соціального відторгнення також розглядають

¹²⁴ За результатами всеукраїнського опитування, проведеного з 12 по 19 грудня 2014 р. в усіх областях України (крім тимчасово окупованих територій) та м. Києві Центром «Соціальний моніторинг» та ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка».

¹²⁵ Там само.

сімейний стан людини. Встановлено, що самотні люди, які не перебувають у шлюбі, мають вищий ризик бути соціально відторгнутими ¹²⁶.

З метою встановлення детермінант соціального відторгнення сконструйовано інтегральний індекс, який включає дистрибутивні та реляційні виміри концепту. Індекс створено на основі підходу до емпіричної ідентифікації соціального відторгнення, запропонованого Дж. Джоель-Гісбергом та К. Вруманом ¹²⁷, у рамках якого у структурі концепту визначають чотири виміри двох типів – дистрибутивні та реляційні. До дистрибутивного виміру входить матеріальна депривація та недостатній доступ до базових соціальних благ, а до реляційних – обмежена соціальна участь і брак нормативної інтеграції. Така структура концепту дозволяє вивчати соціальне відторгнення як результат спільної дії визначених факторів, що поєднується з конкретними соціальними установками та культурою людей. Розглянемо детальніше визначені таким чином виміри у структурі концепту.

Під матеріальною депривацією розуміють відсутність ресурсів, необхідних для підтримання звичайних або принаймні широко прийнятих стандартів споживання, умов життя у конкретному суспільстві ¹²⁸. Інакше кажучи, матеріальна депривація характеризує обмеженість споживання та вимірюється як фінансова неспроможність купувати продовольчі та непродовольчі товари, оплачувати різноманітні послуги.

Другий вимір у структурі концепту стосується недостатньої забезпеченості прав громадянина на отримання необхідних соціальних благ. Цей вимір характеризує доступність суспільних ресурсів, які можна отримати здебільшого від державних інституцій, що ці ресурси розподіляють. Показники, які обирають для емпіричної ідентифікації цього виміру, зазвичай спрямовані на оцінку наявності доступу або ж можливості отримати доступ до послуг медичних установ, дитячих і навчальних закладів. Зокрема, йдеться про індикатори, що вимірюють якість побутових умов у місці проживання, рівень безпеки району проживання, якість надання комунальних послуг, регулярність отримання державної допомоги (соціальних виплат) тощо ¹²⁹.

Вимір соціальної участі характеризує рівень залучення до формальних і неформальних мереж. Зокрема, виділяють такі форми залучення, як соціальна (йдеться, насамперед, про міжособистісні контакти), культурна та громадянська ¹³⁰. Оскільки для цільової групи дослідження (ВПО) найважливішими є мережі підтримки, то далі зосередимо увагу саме на соціальній участі, що характеризує рівень міжособистісного спілкування. Індикаторами цього виміру виступають характеристики як взаємовідносин з оточуючими (родичами, друзями, сусідами), так і можливостей отримати від оточуючих допомогу ¹³¹.

¹²⁶ Vrooman J.C., Hoff S.J.M. The disadvantaged among the Dutch: A survey approach to the multidimensional measurement of social exclusion // *Social indicators research*. – 2013. – Т. 113. – № 3. – С. 1261–1287.

¹²⁷ Jehoel-Gijsbers G., Vrooman C. Social exclusion of the elderly: A comparative study of EU member states. – Сепс, 2008. – Т. 57.

¹²⁸ Харченко Н. Сравнение методологических подходов к измерению уровня бедности // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2000. – № 3. – С. 86–99.

¹²⁹ Coumans M., Schmeets H. The Socially Excluded in the Netherlands: The Development of an Overall Index // *Social Indicators Research*. – 2014. – P. 779–805.

¹³⁰ Measuring Social Exclusion in Routine Public Health Surveys: Construction of a Multidimensional Instrument [Електронний ресурс] / A. van Bergen, S. Hoff, E. van Ameijden, A. van Hemert. – 2014. – Доступний з : <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0098680>; Coumans M., Schmeets H. The Socially Excluded in the Netherlands: The Development of an Overall Index // *Social Indicators Research*. – 2014. – P. 779–805.

¹³¹ Phillipson C., Graham A., Morgan D.H.J. Social Networks and Social Exclusion: Sociological and Policy Perspectives. – 2004. – 288 p.

Вимір нормативної (культурної) інтеграції характеризує ступінь прийняття людиною певних приписів і заборон, що артикулюються та поділяються більшістю представників конкретного суспільства. Важливість вивчення такого виміру пов'язана з необхідністю врахування схильності до використання девіантних стратегій поведінки для подолання труднощів доступу до структурних ресурсів.

Сконструйований у дослідженні інтегральний показник включає виміри матеріальної депривації, доступ до соціальних благ і соціальну ізоляцію. Для конструювання вимірювального інструменту, спрямованого на ідентифікацію соціального відторгнення серед ВПО, здійснено двоетапне застосування факторного аналізу (ФА): 1) вимірювання компоненту *матеріальної депривації* здійснено на основі індикаторів, що фіксують фінансову неспроможність ВПО купити необхідні продукти харчування, одяг і взуття та заплатити за медичні послуги; визначений фактор матеріальної депривації пояснює 65% сукупної дисперсії; 2) з метою вимірювання компоненту *доступ до соціальних благ* використано індикатори доступності дитячих садків, медичних послуг і доступного за ціною житла; виділений фактор пояснює 48% сукупної дисперсії; 3) для емпіричної ідентифікації виміру *соціальної участі* (соціальної ізоляції) обрано індикатори, які характеризують суб'єктивну оцінку переселенцем ставлення до себе з боку оточуючих на новому місці проживання, міру довіри до цих оточуючих і досвід отримання допомоги; виділений фактор соціальної ізоляції пояснює 83% сукупної дисперсії. На основі ідентифікованих трьох складових концепту методом ФА **побудований індекс соціального відторгнення**, що пояснює 56% сукупної дисперсії виділених на попередньому етапі компонентів.

Для визначення детермінант (див. додаток С) соціального відторгнення застосовано аналіз множинної лінійної регресії (МЛР) для розгляду взаємозв'язків залежної змінної з її предикторами за умовою контролю інших незалежних змінних. Водночас здійснено аналіз простої лінійної регресії (ПЛР) для пошуку взаємозв'язків залежної змінної з кожним предиктором окремо. Залежною змінною в аналізі є побудований індекс соціального відторгнення (метрична змінна, нормально розподілена, приймає значення від мінімального (-2,17) – «відторгнення відсутнє» до максимального (+3,23) – «високий ступінь відторгнення»). Як незалежні змінні було обрано індикатори, що вимірюють рівень доходу ВПО, суб'єктивну оцінку стану здоров'я, рівень освіти, сімейний стан (самотність). Для вторинного аналізу обрано жінок серед ВПО у віці від 18 до 59 років (N=604 осіб).

За результатами регресійного аналізу виявлено, що чотири змінних з п'яти мають значущі регресійні коефіцієнти. Очікувані статистично значущі зв'язки виявлено між рівнем доходу, суб'єктивною оцінкою стану здоров'я, рівнем освіти, сімейним станом переселенців й індексом соціального відторгнення. Чим вищим є дохід ВПО, тим нижчим є ступінь їхнього відторгнення. Водночас чим негативніше оцінено стан здоров'я, тим вищим є значення індексу соціального відторгнення. Самотні жінки, які не перебувають у шлюбі (офіційному або цивільному), мають вищі значення індексу соціального відторгнення. Схожий характер взаємозв'язків між рівнем доходу, суб'єктивною оцінкою стану здоров'я, самотністю та соціальним відторгненням демонструють результати аналізу МЛР у ході контролю зазначених змінних з іншими предикторами. За результатами ПЛР виявлено наявність статистично значущого зв'язку між рівнем освіти ВПО та рівнем їх соціального відторгнення. Чим вищим є рівень освіти, тим нижчим є значення індексу соціального відторгнення. За результатами МЛР, спостерігається схожий характер взаємозв'язку між змінними (табл. 3.1).

Результати регресійного аналізу демонструють наявність очікуваних статистично значущих зв'язків між соціальним відторгненням, ідентифікованим за допомогою створеного індексу, та його потенційними детермінантами. Виявлено статистично значущі зв'язки між економічними предикторами відторгнення серед

ВПО, які зафіксовані у попередніх дослідженнях, серед загального населення¹³². Отримані результати демонструють важливість аспектів людського капіталу – стану здоров'я, вимірюваного принаймні на рівні суб'єктивної оцінки. Водночас важливим предиктором соціального відторгнення для жінок із числа ВПО є відсутність чоловіка, який проживає з нею у домогосподстві.

Таблиця 3.1

Предиктори соціального відторгнення. Модель лінійної регресії. Залежна змінна – індекс соціального відторгнення

	Стандарт. коеф. регресії (ПЛР)	Стандарт. коеф. регресії (МЛР)
Рівень доходу	-0,219*	-0,165*
Суб'єктивна оцінка стану здоров'я	-0,214*	-0,179*
Рівень освіти	-0,158*	-0,095*
Сімейний стан	0,197*	0,183*
	Константа	-0,255
	R ²	0,119

* Коефіцієнт є значущим на рівні $p < 0,01$.

Джерело: результати опитування жінок та людей похилого віку серед ВПО, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН в Україні (1000 респондентів, грудень 2014 – січень 2015 р.); розраховано авторами.

Висновки до розділу 3

Результати проведеного аналізу свідчать про несприятливі зміни у структурі економічного активного населення серед жінок із числа ВПО. Встановлено, що частка працюючих скоротилась вдвічі (з 61,0% до 33,2%) внаслідок зростання групи безробітних майже у шість разів (з 5% до переїзду до 29,9% після переїзду). На основі результатів проведеного на початку року опитування можна припустити, що основними причинами безробіття серед жінок – ВПО є недостатність робочих місць та неможливість знайти роботу за фахом.

Жінки з дітьми є окремою категорією, якій властивий високий ризик відторгнення від ринку праці внаслідок різноманітних соціальних функцій, пов'язаних, зокрема, з батьківством/материнством. Згідно з оцінками щодо ситуації на ринку праці серед самотніх матерів із числа ВПО, виявлено, що частка безробітних серед представниць даної групи значно перевищує відповідний показник серед тих, хто проживає у домогосподарствах де є інші дорослі, які можуть надавати допомогу по догляду за дитиною (27,4% проти 45,7%).

За результатами оцінки забезпеченості соціально-економічних прав ВПО та доступності ресурсів і благ, виявлено, що найактуальнішою для ВПО залишається проблема житла.

Оцінка суб'єктивного сприйняття відторгнення демонструє, що на момент опитування більше половини переселенок позитивно оцінювали свою інтегрованість до приймаючої громади порівняно з рештою населення. Це може свідчити про наявність ризику створення бар'єрів у доступі до ресурсів з боку представників громади.

Виявлено, що соціальне відторгнення ВПО не зводиться виключно до матеріальної депривації переселенців. Результати аналізу лінійної регресії демонструють важливість аспектів людського капіталу ВПО (стану здоров'я, освіти) як значимих детермінант їх соціального відторгнення. Крім того, значущим предиктором соціального відторгнення для жінок із числа ВПО є відсутність чоловіка, який проживає з нею у домогосподстві.

¹³² Оксамитная С.Н., Хмелько И.В. Социальная эксклюзия в Украине на начальной стадии реставрации капитализма // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 66–77.

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ НА РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

4.1. Оцінка бар'єрів працевлаштування ВПО в Україні

Більшість регіонів, що прийняли значну кількість ВПО (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська, Харківська області та м. Київ), характеризувалися високим рівнем напруженості на ринку праці ще до початку масового припливу до них робочої сили з інших регіонів¹³³. Працевлаштування переселенців може ускладнюватись низькою мотивацією представників групи до постійної зайнятості через відсутність житла, потребу доглядати за дітьми та особами похилого віку¹³⁴. Крім того, проблема безробіття ВПО може посилюватися через демографічні чинники: значна частина переселенців – це жінки з дітьми або літні люди. Тому актуальним є аналіз основних проблем і бар'єрів працевлаштування ВПО у нових місцях проживання у приймаючих громадах.

Експертні оцінки, отримані у ході проведення глибинних інтерв'ю¹³⁵, свідчать, що однією з проблем, з якою стикаються ВПО при працевлаштуванні на новому місці проживання¹³⁶, є низький рівень заробітної плати порівняно з тим, який вони отримували до переміщення. Другою проблемою, з якою стикаються ВПО, – це *проблема пошуку житла*. На сьогодні бракує вакансій з наданням житла, а оренда помешкання забирає левову частку грошей ВПО.

Роботодавці не завжди готові брати на роботу переселенців, оскільки вони зацікавлені наймати працівників, що працюватимуть протягом довгого часу, а переселенець може шукати тимчасову роботу¹³⁷. Тому *небажання роботодавця наймати на роботу ВПО, пов'язане з побоюваннями*, що протягом найближчого часу такий працівник може покинути робоче місце.

«Роботодавець хоче людей для постійної роботи. Він сам собі виховує свої кадри. А ВПО все ж таки приїхали з думкою, що вони повернуться».

(Із матеріалів глибинних інтерв'ю з експертами)

Результати дослідження, здійсненого Міжнародним кадровим порталом HeadHunter Україна, показали, що опитані респонденти (потенційні роботодавці) виражали побоювання з приводу того, що працівник з числа ВПО не затримається на

¹³³ Текст документа: «Про затвердження Основних напрямів розв'язання проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб на 2015–2016 роки» № 505 – редакція від 08.07.2015 [Електронний ресурс]. Доступний з : <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248359035>

¹³⁴ Програма працевлаштування та професійного навчання внутрішньо переміщених осіб на 2015–2016 роки [Електронний ресурс]. Доступний з : http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Prog_pratsya.pdf

¹³⁵ За результатами глибинних інтерв'ю з експертами, проведених у рамках НДР: спеціалісти служби зайнятості.

¹³⁶ Використано матеріали глибинних інтерв'ю з фахівцями центрів зайнятості, які проведено в межах виконання цієї НДР.

¹³⁷ Нове життя у новому місті: працевлаштування внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://www.dcz.gov.ua/don/control/uk/publish/article;jsessionid=C672F0AC270B59057ABEC0CA793D25B2?art_id=38177&cat_id=1611917

робочому місці надовго¹³⁸. Звичайно, працедавці відрізняються один від одного за рівнем соціальної відповідальності, серед них існують і такі, які готові надавати перевагу саме переселенцям¹³⁹.

Проте основною причиною відмови у працевлаштуванні залишається відсутність вільних вакансій¹⁴⁰. Поширеними є випадки невідповідності професійно-кваліфікаційного складу безробітних переселенців тим вакансіям, які пропонують роботодавці. Шукаючи роботу на новому місці проживання, ВПО рідко знаходять вакансію, яка б відповідала їхньому професійно-кваліфікаційному рівню. Дісно, питання перекваліфікації є дуже важливим для переселенців. Переважна більшість з них походять з індустриальних регіонів і їхні професійні навички можуть бути не затребувані на новому місці проживання.

Найбільш уразливими на ринку праці у приймаючих громадах вважаються працівники вугільної та металургійної промисловості через відсутність відповідного попиту на ринку праці в інших регіонах. Тому вкрай необхідним є організація професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації таких працівників за конкурентоспроможними спеціальностями у регіонах теперішнього проживання ВПО¹⁴¹. І хоча вже існують можливості здобувати навички у таких сферах, як ресторанна справа, професія офіціанта, маркетинг, копірайтинг, ІТ тощо, перекваліфікація вимагає часу, а робота переселенцеві потрібна майже одразу¹⁴². Водночас важко визначити, на яку професію перекваліфіковуватися, не знаючи, чи буде можливість знайти роботу за новою спеціальністю. **Отже, переселенці потребують допомоги у виборі нової спеціальності з урахуванням їхніх навичок та інтересів, а головне – потреб на ринку праці у приймаючій громаді.**

Розглядаючи питання освітньо-професійної підготовки ВПО, опитані експерти зазначили, що більшість переселенців має вищу освіту. Решта переселенців звертаються до центрів зайнятості з профтехнічною або середньою освітою. Щодо статевого розподілу претендентів на роботу, то це переважно жінки, причому віком від 35 до 55 років.

На думку опитаних фахівців, загалом до ВПО застосовуються загальні програми з працевлаштування. Це і професійне навчання, і перекваліфікація, і залучення людей до участі у громадських тимчасових роботах, і здійснення одноразової виплати з безробіття, і започаткування підприємницької діяльності.

«Прежде всего, мы проводим ярмарки вакансий на предприятиях. В Красноармейске есть предприятия, где из числа ВПО мы приглашаем непосредственно на то предприятие, и там, на местах, решаем вопрос трудоустройства, соответствующих документов. Кроме того, каждую среду мы проводим для них такие мероприятия, как «под одним дахом».

(Із матеріалів глибинних інтерв'ю з експертами)

¹³⁸ Дані отримано в результаті опитування зареєстрованих користувачів сайту hh.ua, проведеного у вересні 2014 р. В опитуванні брали участь 805 компаній-роботодавців з різних регіонів України (Див. : [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://hh.ua/article/15439>).

¹³⁹ Полтавський обласний центр зайнятості [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://www.dcz.gov.ua/pol/control/uk/publish/printable_article.jsessionid=01AF91427CC7274D62541A2706F6617E?art_id=44010

¹⁴⁰ HeadHunter Україна [Електронний ресурс]. – Доступний з : <https://hh.ua/>

¹⁴¹ Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350794>

¹⁴² Працевлаштування переселенців: проблема номер один. 19.03.2015 [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://www.ucipr.kiev.ua/publications/pratcevashtuvannia-pereselentciv-problema-nomer-odin/view_print

«Ми дуже активно співпрацюємо з громадськими організаціями, програми яких націлені на підтримку ВПО, в тому числі й на зайнятість. І таких програм є чимало. Наприклад, працює програма «новий відлік», де проводиться навчання підприємницької діяльності. Якщо особа організовує власний бізнес, то за цією програмою йде досить вагома матеріальна підтримка. Ми співпрацюємо з такими громадськими організаціями. Безробітні – якраз та категорія, яка шукає роботу. Так само «Жіночі перспективи, соціальне підприємництво». Створено соціальне підприємство, і так само залучаються до працевлаштування особи з числа безробітних громадян».

(Із матеріалів глибоких інтерв'ю з експертами)

Не виявлено однаковості в оцінках ефективності зазначених програм з боку опитаних експертів. Так, одна частина опитаних фахівців упевнена в тому, що всі діючі програми є досить ефективними, інша – що програми щодо працевлаштування ВПО потребують істотного вдосконалення.

Зокрема, експертні оцінки демонструють необхідність врахування необхідності розселення ВПО у тих населених пунктах, де існують відкриті вакансії.

«...Для женщин, которые стоят на учете, есть определенные трудности. Тем не менее, мы пытаемся для них решить вопросы начала предпринимательства. Мы их учим, обучаем... Но вакансии у нас есть по всем городам. Трудность заключается в том, может ли он переехать в тот или иной населенный пункт, чтобы решать вопросы трудоустройства там».

(Із матеріалів глибоких інтерв'ю з експертами)

Опитані фахівці центрів зайнятості були єдиними, відповідаючи на запитання стосовно того, які програми необхідно впроваджувати для підвищення можливостей працевлаштування ВПО. На думку експертів, роботодавці, які беруть на роботу ВПО, повинні мати відшкодування від держави. Тому необхідним вважають упровадження програм дотацій для роботодавців.

«Нужно сейчас заинтересовать работодателя. Именно для них должны быть разработаны дотационные программы. У нас раньше в законе давалась дотация, в течение 2 лет мы возмещали зарплату работодателя. Я думаю, что это было бы на сегодня очень актуально именно для этой категории населения».

(Із матеріалів глибоких інтерв'ю з експертами)

«Финансовая поддержка. Если будет финансовая поддержка для работодателя с нашей стороны, я думаю, у нас будет намного больший процент трудоустройства».

(Із матеріалів глибоких інтерв'ю з експертами)

Гайд для проведення глибоких інтерв'ю з експертами містив запитання про те, чи всіх людей із числа ВПО, які звернулися по допомогу до центру зайнятості з працевлаштування, було поставлено на облік. Абсолютна більшість опитаних експертів відповіли на це запитання ствердно.

«С порядком реєстрації, затверджений Кабінетом Міністрів України. Там чітко визначено, які повинні бути документи і кого ми можемо реєструвати. Перебувати на обліку можуть усі громадяни. Але отримати статус безробітного з подальшою виплатою матеріальної допомоги по безробіттю можуть не всі. Які категорії? Якщо це приватний підприємець, ми не можемо поставити його на облік, тому що він є роботодавцем, зайнятою особою. Всі інші категорії – якщо вони не пенсіонери. Якщо у них є всі документи для того, щоб їх зареєструвати в ЦЗ, то відмови від реєстрації у нас не може бути».

(Із матеріалів глибоких інтерв'ю з експертами)

Щодо професій, які на сьогодні є найбільш затребуваними з боку ВПО, експерти зазначили, що це – економісти, менеджери, інженери з гірних робіт, бухгалтери, юристи, технологи машинобудування, філологи, соціологи, психологи, вчителі, продавці. При цьому потрібно враховувати, що більшість тих, хто звертався до центрів зайнятості, є жінками.

Під час інтерв'ю експерти з числа спеціалістів центрів зайнятості згадували декілька програм для безробітних, які хочуть відкрити власний бізнес. Але наскільки зацікавлені ВПО в тому, щоб стати приватними підприємцями? На це запитання експерти відповіли також неоднозначно. В центрах зайнятості зареєстровано небагато тих переселенців, що зацікавлені в організації власного бізнесу, оскільки головною перешкодою є відсутність грошей та особисті побоювання.

Двозначними були відповіді учасників глибинних інтерв'ю щодо зацікавленості ВПО в отриманні ваучера на безкоштовне навчання. З одного боку, експерти повідомили про наявність зацікавленості з боку ВПО в отриманні ваучерів. З іншого боку, експерти все ж таки наполягали на тому, що майже для всіх переселенців важливіше негайне отримання роботи, ніж ваучер на навчання.

«Да, там вопросов много. Они больше заинтересованы в подходящей работе, сиюминутном доходе. А обучение и переобучение? Це треба час, дах. Прив'язка до якогось навчального закладу. А це вже є складнощі».

(Із матеріалів глибинних інтерв'ю з експертами)

На думку експертів, переселенці зацікавлені в тому, щоб ознайомитися з правилами підготовки до співбесіди з роботодавцем, із задоволенням відвідують спеціальні семінари, проходять профдіагностичне тестування на визначення професійних здібностей, залучаються до громадських робіт.

«У нас семинары проводятся, целый цикл семинаров «Техника поиска работы». Это те семинары, которые в обязательном порядке предлагаются всем, в том числе и переселенцам, жителям нашей области. Любым безработным предлагается этот цикл семинаров. И там есть «Составление резюме», «Собеседование с работодателем». Это входит в план тренинга и на это много часов выделено. Это отдел профориентации. Но я вам скажу: это то, что предлагается каждому безработному. От этого тоже никто не отказывается, потому что люди, которые столкнулись с поиском работы и необходимостью собеседования с работодателем, понимают, что от этого никогда не уйти».

(Із матеріалів глибинних інтерв'ю з експертами)

«В общественных работах они тоже заинтересованы, особенно во временных. Потому что во время выполнения временных работ, они получают пособия. У них идет двойное финансирование: пособие по безработице, за выполненную работу на общественных работах они тоже получают».

(Із матеріалів глибинних інтерв'ю з експертами)

Аналізуючи готовність безробітних ВПО до перепідготовки та підвищення кваліфікації, учасники глибинних інтерв'ю знову вказали на вподобання щодо працевлаштування ВПО за типом «тут і зараз». На думку експертів, переселенці більше зацікавлені знайти постійне місце роботи, ніж іти на курси підвищення кваліфікації чи перепідготовку.

«Опять возвращаемся к тому, что они все согласны. Мы не отказываемся, но нам нужно жить на что-то сейчас. А учеба у нас – это полгода. Через полгода он только получит квалификацию. Я не могу сказать, что они категоричны. Но опять, поняв их, мы понимаем, что им нужна непосредственно работа».

(Із матеріалів глибинних інтерв'ю з експертами)

Обговорюючи питання про те, наскільки частими з боку ВПО є відмови від пропозицій *щодо працевлаштування з боку центру*, експерти зазначили, що відмови, дійсно, зустрічаються, але не так часто. Основними причинами відмов є низький рівень запропонованої заробітної плати, що не влаштовує ВПО.

Чого ж понад усе прагнуть отримати ВПО, звернувшись до центрів зайнятості? Згідно з відповідями опитаних експертів, внутрішні переселенці, насамперед, прагнуть знайти роботу та отримати заробітну плату, а також потребують «чисто людської підтримки».

«Понад усе – роботу і гроші: перше – робота, друге – гроші, тому що вони все ж таки невеликі. Вони сподіваються на те, що буде робота».

(Із матеріалів глибинних інтерв'ю з експертами)

Отже, як показали результати проведених глибинних інтерв'ю із представниками центрів зайнятості, існує широке коло проблем, з якими стикаються ВПО під час пошуку ними роботи. Потенціал центрів зайнятості щодо задоволення потреб переселенців у працевлаштуванні можна охарактеризувати як такий, що враховує побажання ВПО, але потребує посилення. Йдеться про вдосконалення регіональних програм щодо сприяння зайнятості і працевлаштування ВПО, які інколи, крім перепідготовки та перенавчання, нічого запропонувати не можуть. Бракує вакансій, які б відповідали освітньо-кваліфікаційним характеристикам внутрішніх переселенців.

4.2. Трудова адаптація внутрішньо переміщених осіб та кон'юнктура приймаючих ринків праці

Ситуація на ринку України у цілому та Донбасу зокрема загострюється тим, що працездатна робоча сила залишає регіон і спрямовується в інші міста країни. Велика частка людей з окупованої території та АТО стають безробітними. Так, з початку окупації АР Крим та проведення антитерористичної операції до державної служби зайнятості звернулися по допомогу в працевлаштуванні 60,3 тис. мешканців АР Крим, Донецької та Луганської областей, зокрема 48,8 тис. громадян, які отримали довідку про взяття на облік відповідно до Постанови КМУ від 1.10.2014 р. № 509. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) зверталися за послугами в центри зайнятості в усіх регіонах країни. Найбільша їх кількість зосереджена у Донецькій, Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій, Полтавській областях та м. Києві.

Облаштування ВПО вимагає значних матеріальних затрат, внаслідок невирішеності проблем життєзабезпечення значної частини громадян місцевих громад вимушена міграція може також поглибити напруженість на ринку праці, житла, загострити соціальну та криміногенну ситуацію. З іншого боку, приріст працездатного населення створює сприятливі умови для подолання структурних дисбалансів на ринку праці, покращання демографічної ситуації, однак це є можливим за умови реалізації ефективної державної політики в частині підготовки на всіх рівнях до прийому, розміщення та облаштування вимушених мігрантів.

Як вже зазначалося, найбільша кількість ВПО зосередилася у Донецькій, Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій, Полтавській областях та м. Києві. Зростання чисельності безробітних відбулося одночасно із зменшенням кількості вакансій, що проявляється у зростанні навантаження на вільні робочі місця. На рисунку 4.1 наочно простежується зростання навантаження на вільне робоче місце у всіх обраних регіонах.

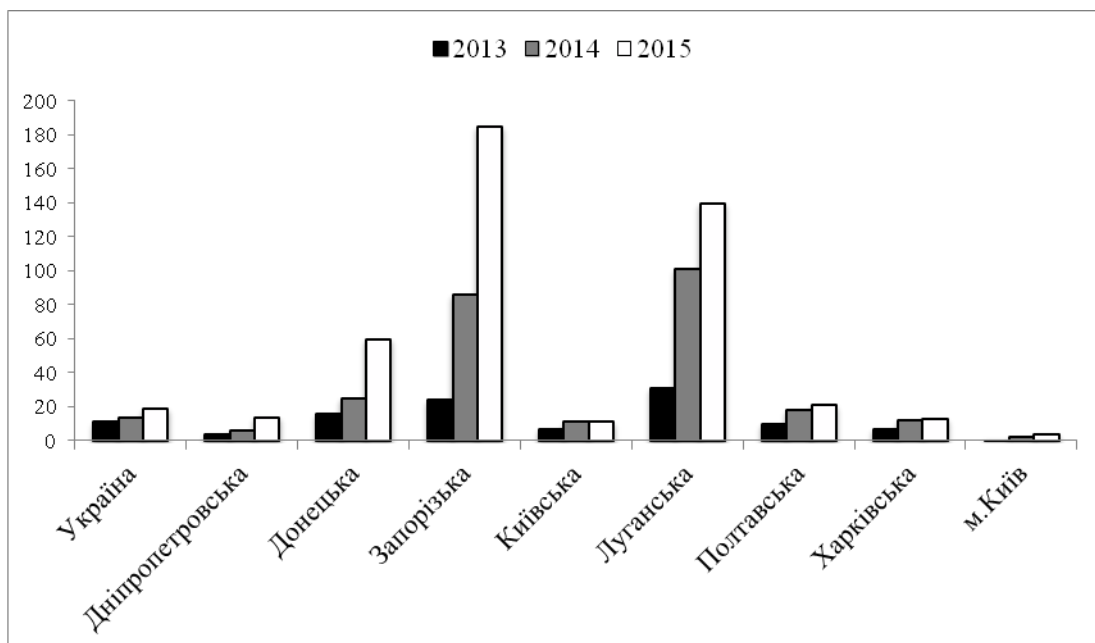

Рис. 4.1. Динаміка навантаження на вільне робоче місце у регіонах скупчення ВПО, осіб на 1 робоче місце

Джерело: за даними Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс]. – Доступний з : www.ukrstat.gov.ua

Зрозуміло, що ця тенденція пояснюється не тільки розміщенням ВПО в цих регіонах, але й погіршенням загальноекономічної ситуації в цілому, зменшенням можливостей та економічних стимулів щодо створення нових робочих місць. Найменше можливостей щодо працевлаштування на сьогодні існує у Запорізькому, Луганському Полтавському та Донецькому регіонах. Традиційно позитивні тенденції, незважаючи на значну кількість переселенців, зберігає столичний ринок праці. Це можна пояснити тим фактом, що тут найбільше зосереджено конкурентоспроможних представників. Негативними характеристиками місцевих ринків праці є не тільки обсяги безробіття, але й характеристики ступеня застійності безробіття.

Таблиця 4.1

Частка зареєстрованих безробітних, тривалість безробіття яких перевищує 1 рік, %

	2013	2014	2015
Усього по Україні	1,8	3,7	2,65
Дніпропетровська	1,8	2,4	1,61
Донецька	1,4	4,0	2,44
Запорізька	1,6	3,2	0,94
Київська	1,7	1,9	2,2
Луганська	2,9	17,0	4,8
Полтавська	1,6	2,3	2,2
Харківська	1,8	2,8	1,4
м. Київ	1,0	1,6	2,0

Джерело: за даними Державного центру зайнятості [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=398899>

Так, частка безробітних, що перебували в цьому статусі понад 1 рік, протягом 2014 р. збільшилася майже вдвічі, і вже протягом першого півріччя 2015 р. сягнула

річних показників, але на кінець року вже наявною була тенденція до зниження, порівняно з попереднім роком. Найгірші показники – у Луганській області, значно покращилася ситуація у Запорізькій області, найстабільніша ситуація за цим показником характерна для Київської області.

Попит на працівників скорочується практично в усіх видах економічної діяльності та за основними розділами класифікації професій. Так, протягом 9 місяців 2015 р. у базі даних Державної служби зайнятості України налічувалося 689,4 тис. вакансій, що на 60 тис. менше, ніж у відповідному періоді минулого року. Найбільш істотне скорочення кількості вакансій спостерігалось у промисловості, охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги, інформації та телекомунікації, тимчасовому розміщенні й організації харчування.

Суттєвим залишається дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили. Станом на 1 жовтня 2015 р. в Україні на одне вільне робоче місце претендувало 10 безробітних (на 1 жовтня 2014 р. – 8 осіб). Державна служба зайнятості України сприяла працевлаштуванню 16,3 тис. таких громадян, зокрема, 13,0 тис. осіб, які мали відповідну довідку, тобто 27% та 26,6% ВПО відповідно.

Оскільки райони Донецької та Луганської областей знаходяться на лінії воєнних зіткнень, саме тут відчутно знижується потреба в працівниках. Так, у липні 2014 р. проти липня 2013 р. потреба підприємств у працівниках у Донецькій області зменшилася в 2,1 раза, а в Луганській – в 1,6 раза. За інформацією Міністерства соціальної політики України (з 15.04.2014 по 14.08.2014), 183 підприємства Донецької області подали інформацію щодо можливого вивільнення 5,6 тис. осіб. Нестабільність на Сході країни створює додатковий тиск на ринок праці в інших регіонах через значну кількість ВПО: зростання навантаження на одне вакантне робоче місце в середньому становить 2 особи. Найбільше зростання навантаження на одне робоче місце спостерігається у Запорізькій (9 осіб) (одна із областей-лідерів з прийняття ВПО), Черкаській (6 осіб), Сумській (4 особи), Кіровоградській та Харківській (3 особи) областях¹⁴³. За оцінками спеціалістів кадрових компаній, які безпосередньо функціонують на ринку праці та сприяють підвищенню зайнятості, український ринок праці демонструє цікаві тенденції: у Донецькій та Луганській областях, де він міг вимерти, він ще тримається, а там, де мав би спостерігатись наплив шукачів роботи разом з прибуттям вимушених переселенців, кількість розміщених резюме залишається майже незмінною. Через події 2014 р. сильно постраждала економіка Донецької та Луганської областей, і кількість вакансій тут скорочувалась щомісяця, відповідно, в 1,8 та у 2,2 раза. Якщо до початку АТО у Донецькій області з'являлось 1100–1200 нових вакансій, а в Луганській 300–400, то у червні 2014 р. у Донецькій області їх було розміщено лише 372, а у Луганській – 86, повідомляє портал hh.ua. Активними роботодавцями у Донецьку є аутсорсингові ІТ-компанії, деякі банки, регіональні компанії та компанія «ДТЕК», яка ще активно залучає персонал для роботи. Третина із пропозицій з працевлаштування – пропозиції «ззовні», з інших областей України та інших країн.

Близько половини вакансій у Луганську – місцеві пропозиції, зазвичай щодо роботи у сфері ІТ. Ще половина – пропозиції щодо роботи за кордоном, найбільше – в

¹⁴³ Ціна війни: економічні і соціальні наслідки конфлікту на Донбасі [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://nbnews.com.ua/ua/blogs/132133/>

Росії. Кількість резюме у Донецьку та Луганську у серпні 2014 р. трималася на рівні квітня, коли був зафіксований певний спад на ринку праці ¹⁴⁴.

За даними HeadHunter Україна, у 2015 р. продовжує падати ринок праці Луганської та Донецької областей. У січні 2015 р. кількість вакансій тут зменшилася на 15%. Усього ж у Донецькій області у січні пропонували 162 вакансії, а в Луганській – 33, здебільшого був указаний переїзд кандидата в інші міста України чи за кордон ¹⁴⁵.

У жовтні 2015 р. та ж сама компанія HeadHunter Україна надала інформацію, що кількісно у Донецькій та Луганській областях помітні позитивні зміни – збільшилась кількість вакансій. Але якісний аналіз показує, що це збільшення відбулося за рахунок активізації роботодавців, що пропонують віддалену роботу у сфері телемаркетингу, а також за рахунок компаній, що пропонують роботу з переїздом. Внутрішніх вакансій в області не більше кількох десятків. У таких випадках найчастіше йдеться про роботу на звільнених територіях або про роботу в гуманітарних місіях ¹⁴⁶.

Як один з напрямів більш швидкої соціалізації та працевлаштування цієї категорії громадян є профорієнтаційні заходи з боку Державної служби зайнятості України. Так, профорієнтаційні послуги отримали 58,5 тис. громадян, зокрема 48,0 тис. осіб, які мали відповідну довідку.

За направленням Державної служби зайнятості України професійне навчання проходили 3,2 тис. безробітних серед ВПО, у громадських роботах та інших роботах тимчасового характеру взяли участь 7,1 тис. переселенців. Отже, держава робить певні кроки з пристосування ВПО до потреб ринку та вирішення цього гострого питання.

Для кількісного вимірювання структурних дисбалансів на вітчизняному ринку праці нами розраховано рівень структурного безробіття (регіонального та галузевого) у приймаючих регіональних ринках праці.

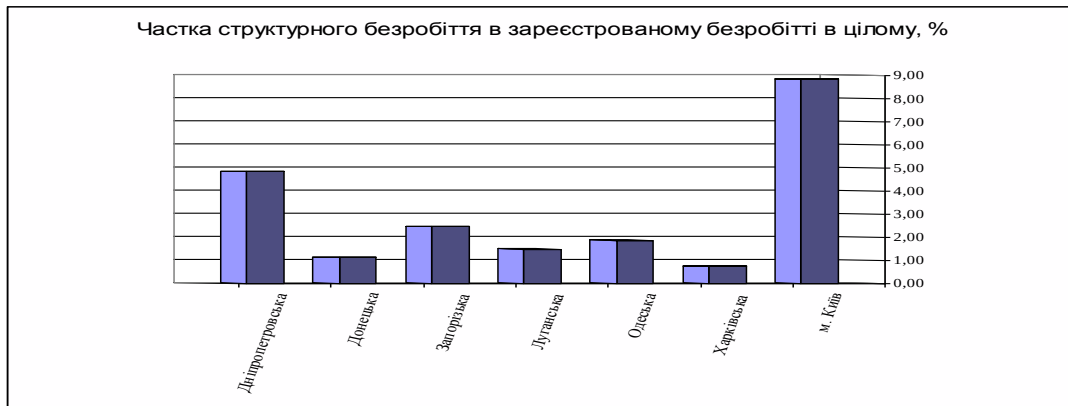

Рис. 4.2. Частка структурного безробіття в зареєстрованому безробітті в цілому, %

Джерело: за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Доступний з : www.ukrstat.gov.ua

Як видно, лідером за структурною неврегульованістю є м. Київ. Зазначений показник відображає, якою мірою існуюче на регіональному ринках праці безробіття пояснюється якісною невідповідністю характеристик попиту та пропозиції робочої сили. З усіх цих

¹⁴⁴ Ринок праці у східних областях «скоріше живий, аніж мертвий» [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.epochtimes.com.ua/ukraine/society/rinok-pratsi-u-skhidnikh-oblastyakh-skorishe-zhiviy-anizh-mertviy-116840.html>

¹⁴⁵ Ринок праці – 2015: як стартував новий бізнес-сезон? [Електронний ресурс] – Доступний з : portal.lviv.ua/news/2015/10/06/rinok-pratsi-ukrayini-pochinaye-ogovtuvatisya.

¹⁴⁶ Ринок праці України починає оговтуватися [Електронний ресурс] – Доступний з : <http://portal.lviv.ua/news/2015/10/06/rinok-pratsi-ukrayini-pochinaye-ogovtuvatisya>

регіонів найменші структурні дисбаланси характерні для ринку праці Харківської області. Регіональне структурне безробіття, продиктоване кон'юнктурними змінами в регіональних економіках, обмежується, насамперед, можливостями міжрегіональних переміщень робочої сили та недосконалістю інформаційної інфраструктури, яка б забезпечувала суб'єктів ринку необхідними даними стосовно пропозиції та попиту на працю.

Проаналізувавши структурне безробіття за всіма регіонами України, ми визначили регіони з найменшим та найбільшим внеском структурного безробіття.

Таблиця 4.2

Регіональний розподіл структурного безробіття в Україні

Регіони з найменшим внеском структурного безробіття у загальний його рівень	Регіони з найвищим внеском структурного безробіття у загальний його рівень
Закарпатська	Вінницька
Тернопільська	Черкаська
Чернігівська	Запорізька
Чернівецька	Дніпропетровська
Волинська	м. Київ

Джерело: розраховано авторами.

На наш погляд, цей чинник слід особливо враховувати при визначенні пріоритетних регіонів переміщення ВПО. **Державне розміщення ВПО має відбуватись у регіонах, де рівень структурного безробіття є найнижчим, другий етап їх розміщення потребує здійснення оцінки та обґрунтування тих професійних груп і окремих професій, яких потребує локальний (регіональний) ринок праці.** Нами здійснено оцінку регіонального структурного безробіття за професійними групами у 2014 р.

У таблиці 4.3 представлено обсяги професійного структурного безробіття, тобто фактичну кількість безробітних за професійними групами, які внаслідок структурних змін у регіональній економіці вже не потрібні у своїх галузях. У пріоритетних регіонах (або в кожному окремому регіоні) потрібно, за результатами досліджень, виявити професії, яких потребує ринок і на які пропозиція місцевої робочої сили є недостатньою. Протягом 2015 р. в усіх регіонах зосередження ВПО спостерігалось зменшення структурного безробіття, що пояснюється переважанням циклічного безробіття в країні. Таким чином, основною проблемою сьогодення стає не те, що робочі місця створюють не для тих, хто потребує працевлаштування і вимоги роботодавців не відповідають якісним характеристикам безробітних, а відсутність економічних стимулів щодо розширення виробництва.

Першочерговим завданням місцевих ринків праці, де зосереджена значна більшість ВПО, є не тільки забезпечення їх робочим місцем або певними соціальними гарантіями, але й створення умов щодо активізації їх економічного потенціалу, використання їх людського потенціалу, що дозволить їм швидко інтегруватися та адаптуватися до місцевої громади. Акцент можна робити на створенні умов щодо розвитку малого підприємництва, інноваційних виробництвах тощо.

Основою реалізації політики підтримки, розселення та допомоги до адаптації та інтеграції ВПО має стати «соціальна мобілізація», тобто створення громадських об'єднань, орієнтованих на самоврядування при вирішенні життєво важливих для членів громади завдань. Надання місцевим громадам права визначення своїх соціальних проблем, посилення їх потенціалу в питаннях організації, планування та участі в прийнятті рішень щодо проектів, які є вкрай важливими для громади та у їх впровадженні, приведе до ініціативності та розширення участі у вирішенні місцевих

соціальних проблем, підвищення рівня підзвітності та соціальної згоди, що має вагоме значення у реформуванні соціальної сфери.

Соціальна мобілізація має здійснюватися як добровільна участь місцевих жителів у громадських об'єднаннях (органах самоорганізації населення, громадських організаціях, неприбуткових кооперативах) для реалізації місцевих ініціатив і проектів, що посилюватиме соціальну активність та соціальну відповідальність на місцях. Основними *принципами* соціальної мобілізації є такі:

- підтримка місцевих ініціатив – сприяти виявленню та закріпленню ініціатив місцевого населення депресивних регіонів, а не розв'язувати проблеми за нього;
- виявлення проблем – сприяти виявленню реальних місцевих (групових і регіональних) проблем та інтересів людей, а не нав'язувати їм своє бачення;
- територіальна громада – сприяти формуванню навичок самоорганізації та самоуправління при розв'язанні проблем, а не орієнтувати на очікування адміністративних рішень;
- Децентралізація – сприяти встановленню діалогу між громадськими організаціями та місцевими органами влади, ефективному розподілу повноважень, функцій і відповідальності, а не протистоянню населення та влади;
- сталий розвиток – допомагати в реалізації тих проектів, що більшою мірою спрямовані на забезпечення соціальних потреб і модернізацію об'єктів соціальної інфраструктури, будівництва соціального житла, а не на задоволення поточних матеріальних потреб окремих людей.

Таблиця 4.3

Регіональне структурне безробіття за професійними групами

Професійна група	Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Луганська	Одеська	Харківська	м. Київ
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	4,56	2,49	1,41	3,34	0,80	4,24	14,17
Професіонали	2,62	3,01	0,78	2,19	4,37	0,40	4,05
Фахівці	0,03	1,55	0,60	1,41	1,93	0,03	2,46
Технічні службовці	2,16	1,44	0,90	1,49	1,17	1,77	0,10
Працівники сфери торгівлі та послуг	2,25	2,32	0,47	1,87	1,59	0,23	5,48
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	0,63	0,03	0,56	1,25	6,29	3,45	0,17
Кваліфіковані робітники з інструментом	2,85	1,44	2,58	1,99	3,87	3,55	4,98
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	3,80	0,34	1,79	7,38	3,10	3,10	3,92
Найпростіші професії та особи без професії	7,91	0,06	1,79	5,99	0,40	3,40	6,03
Всього	26,80	12,70	10,89	26,91	23,52	20,17	41,38

Джерело: розраховано авторами.

Висновки до розділу 4

Серед основних проблем та бар'єрів, пов'язаних з працевлаштуванням ВПО у приймаючих громадах, можна виокремити такі: брак вакансій; невідповідність професійної кваліфікації прибулих переселенців потребам ринку праці у новому місці проживання; відсутність житла; побоювання роботодавців з приводу того, що працівник не затримається на робочому місці; невизначеність напрямів можливої перекваліфікації ВПО; відсутність належної державної підтримки роботодавців, які могли б сприяти працевлаштуванню ВПО. До цього слід додати небажання ВПО працевлаштовуватися на наявні вакансії через матеріальний чинник: наявні робочі місця пропонують невисокий рівень заробітної плати, який не задовольняє очікування та потреби ВПО.

Для представників громад, що зазнають найбільшого впливу від зростаючої конкуренції за робочі місця, зокрема для осіб, що наразі є непрацевлаштованими та працюють не на повну зайнятість, є адресний підхід, покликаний уникнути погіршення відносин між ВПО і приймаючими громадами. В цьому контексті доцільним є: 1) реагування на юридичні та інформаційні перешкоди для працевлаштування; 2) реформування наразі діючих програм на ринку праці з метою їх перетворення на робочу програму у відповідь на кризу, яка ефективно та результативно допомагає ВПО у приймаючих громадах.

Хаотичне розселення вимушених переселенців в Україні не спричинило істотного погіршення структурних характеристик ринку праці. Структурне безробіття в усіх регіонах скупчення ВПО має тенденцію до зменшення, тобто погіршення ситуації на регіональних ринках мають не структурний, а циклічний характер. Тому, окрім заходів перенавчання та підвищення кваліфікації для ВПО, слід розробити механізм активізації економічної активності, створення нових робочих місць, розвитку підприємництва.

Адаптація переселенців має відбуватися в умовах взаємодії з приймаючими громадами, органами місцевої влади та держави. Успіх цього процесу залежить безпосередньо від активного співробітництва владних структур, громадських об'єднань та місцевих мешканців. Основою реалізації політики підтримки, розселення та допомоги до адаптації та інтеграції ВПО має стати «соціальна мобілізація», тобто створення громадських об'єднань, орієнтованих на самоврядування при вирішенні життєво важливих для членів громади завдань. Це набуває особливої актуальності в умовах посилення децентралізаційних процесів у країні.

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА СПОСОБИ ЙОГО ЗМІЦНЕННЯ

5.1. Ціннісні розбіжності у взаємовідносинах приймаючих громад та ВПО

Питання відновлення соціальної стійкості українського суспільства та розбудови ціннісної єдності є аспектом процесу підтримки соціальної складової постраждалого внаслідок конфлікту населення, в тому числі ВПО та приймаючих громад. Відсутність спільних ціннісних орієнтацій, полярність ідеологічних поглядів є бар'єром не тільки для відновлення та розбудови мирного співіснування, але й руйнує уявлення населення про соціальну справедливість, що суттєво обмежує процеси соціальної інтеграції населення та постраждалих територій. Тому зменшення ідеологічних та ціннісних розбіжностей виступає базовим аспектом відтворення соціальної стійкості, згуртованості та солідарності українського суспільства. Метою цього розділу є визначення основних ціннісних та ідеологічних розбіжностей¹⁴⁷ у контексті відновлення соціальної згуртованості, громадської безпеки та толерантності приймаючих громад і ВПО.

Переміщення населення з Донецької та Луганської областей загострили нестабільність в Україні, що існувала до конфлікту. Збільшення кількості та тривалості перебування ВПО у приймаючих громадах посилює тиск на місцеві ресурси, надання послуг, джерела засобів до існування та систему управління. Запобігання шкоди та сприяння зменшенню соціальної напруженості вимагає розробки складного комплексу інструментів, за допомогою яких можна було б відновити толерантність, повагу, забезпечити конструктивний діалог з урахуванням плюралізму думок. Упровадження стратегії відновлення соціальної згуртованості базується на вирішенні проблеми регіональних відмінностей, пов'язаних з мовою, релігією, культурними особливостями, регіональною ідентичністю та політичними поглядами.

На жаль, за умов відсутності даних щодо ціннісних орієнтацій серед ВПО ми змушені обмежитися аналізом загальнонаціональних розподілів за регіонами та здійснювати опосередковану оцінку.

Результати аналізу ціннісних розбіжностей населення України демонструють комплекс взаємопов'язаних соціокультурних складових, за якими спостерігаються відмінності, до якого входять культурно-мовна, регіональна, етнічна (найменшою мірою), державно-політична і геополітична складові.

Ситуація розбіжностей ще більше актуалізується, враховуючи наявність політичної кон'юнктури, коли політичні сили намагаються активно експлуатувати у своїй електоральній риториці суперечності в культурно-мовній та геополітичній сферах, посилюючи тенденції деkonsolidacii суспільства. Наслідком відповідних

¹⁴⁷ Відсутність даних щодо ціннісних орієнтацій ВПО обмежує аналіз загальнонаціональних розподілів за регіонами та зумовлює необхідність здійснення опосередкованої оцінки ступеня подразливості маркера для досліджуваної групи населення.

процесів є виробництво міфів про «дві України», «ватників» та «вишиватників», стереотипів про регіони-донори і регіони-споживачі тощо.

Доцільно розглянути спільність і відмінність цінностей, з яких походить переважна більшість ВПО, насамперед, Донецької та Луганської областей, порівняно з іншими регіонами України.

Населення Донбасу в цілому вирізнялось вищою часткою носіїв домінуючої регіональної ідентичності, а також тих, хто продовжував зберігати радянську ідентичність. Державна незалежність України для мешканців Донбасу, відповідно, була меншою цінністю. Про це свідчить те, що порівняно з іншими українськими регіонами жителі Донецької та Луганської областей характеризуються найнижчим рівнем усвідомлення національної належності – національної ідентичності (який вимірюється через гордість тим, що особа є громадянином України).

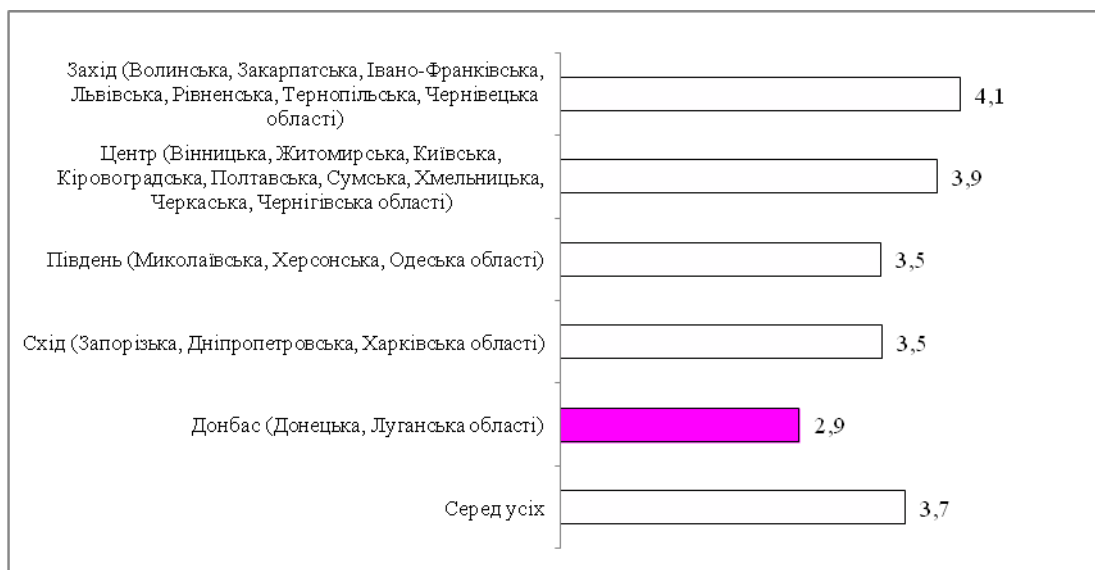
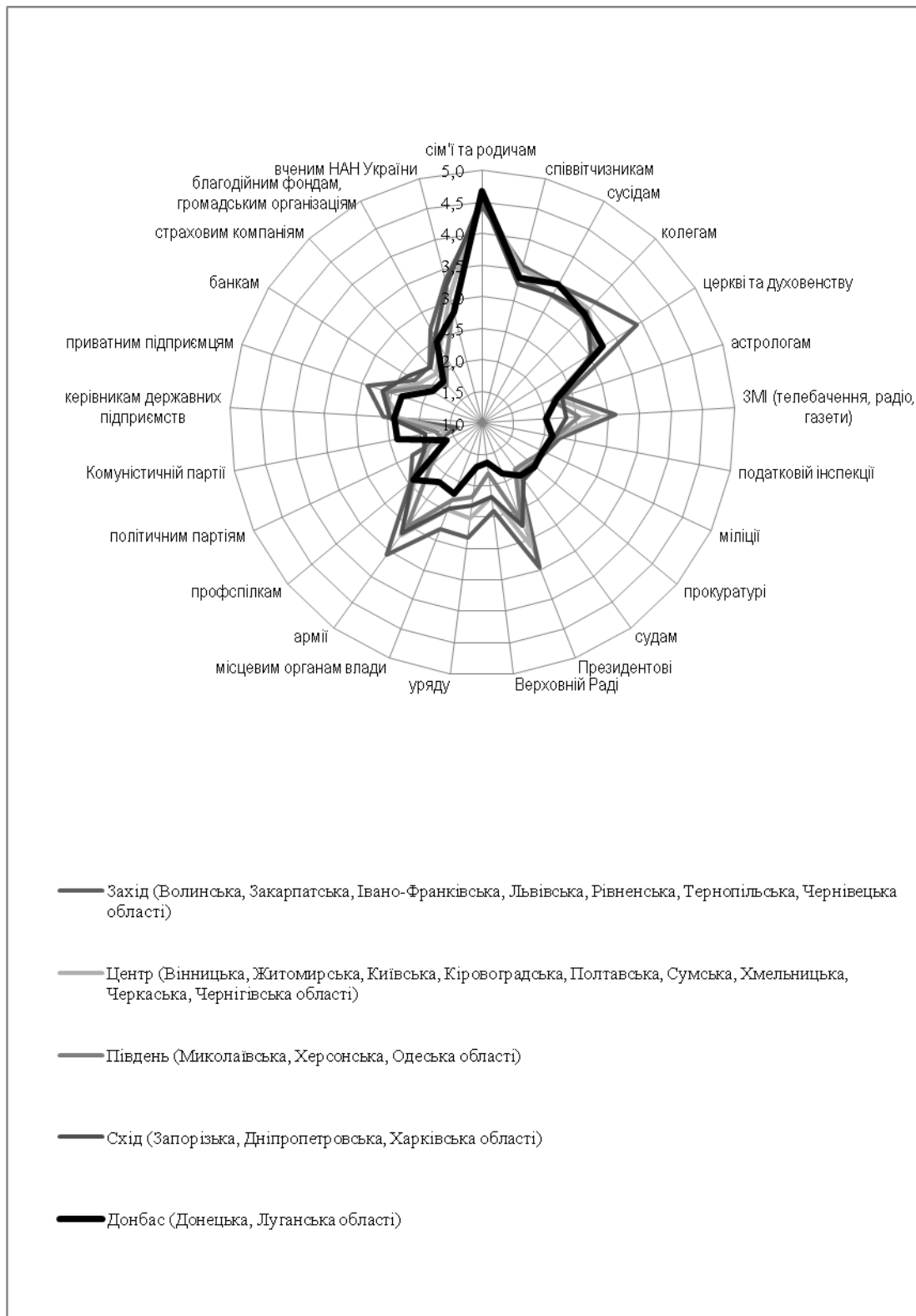

Рис. 5.1. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Якою мірою Ви пишаєтеся чи не пишаєтеся тим, що є громадянином України?»

Примітка: середній бал обраховано за 5-бальною шкалою, де 1 – «зовсім не пишаюсь», 2 – «скоріше, не пишаюсь», 3 – «важко відповісти», 4 – «скоріше, пишаюсь», 5 – «дуже пишаюсь»
Джерело: моніторинг Інституту соціології НАН України, 2014 р.

Результати аналізу свідчать, що для населення Донбасу є характерним нижчий рівень довіри до державних інститутів: Верховної Ради України, органів місцевого самоврядування, Уряду, політичних партій, Президента України й армії (рис. 5.2). Характерною є низька довіра інститутів, які відіграють важливу роль в українському контролі над неокупованою частиною Донбасу. Водночас для мешканців Донбасу характерним є найвищий рівень довіри сім'ї та сусідам, а також Комуністичній партії.

Результати аналізу свідчать про деякі відмінності у ціннісних уподобаннях жителів Донбасу порівняно з жителями інших регіонів. Так, у 2014 р. мешканці Донецької та Луганської областей не відчували дефіциту необхідної роботи, не мали сучасних політичних знань і рішучості в досягненні своїх цілей.

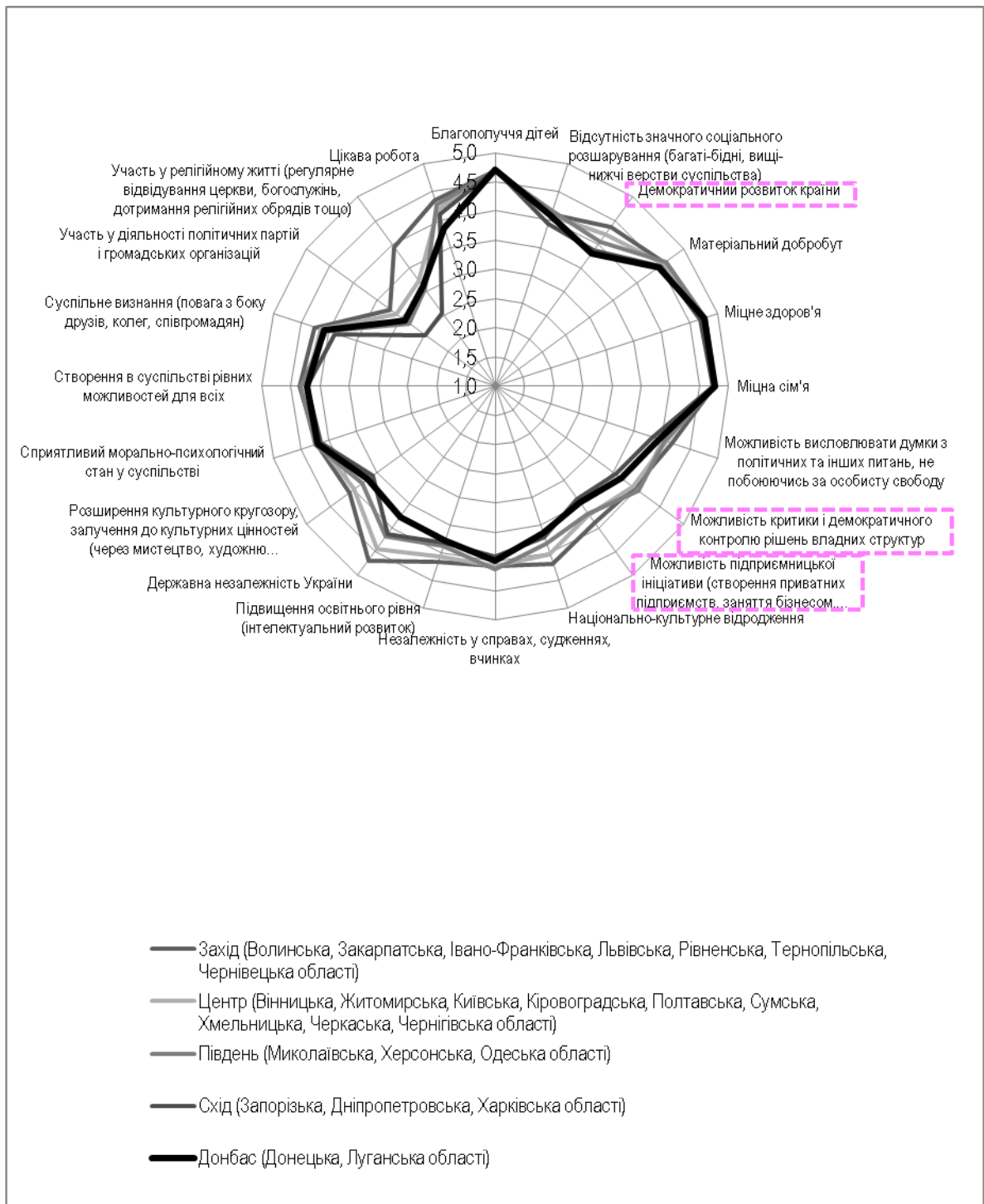

Рис. 5.3. Розподіл відповідей респондентів на запитання:

«Оцініть ступінь важливості особисто для Вас наведеного нижче...»

Примітка: середній бал обраховано за 5-бальною шкалою, де 1 – «зовсім не важливо», 2 – «скоріше, не важливо», 3 – «важко відповісти, важливо чи ні», 4 – «скоріше, важливо», 5 – «дуже важливо».

Джерело: моніторинг Інституту соціології НАН України, 2014 р.

Серед решти регіонів жителі Донбасу вирізнялись тим, що жалкували про недостатню впевненість у завтрашньому дні, відсутність заощаджень, дотримання законів і порядку в суспільстві (рис. 5.4).

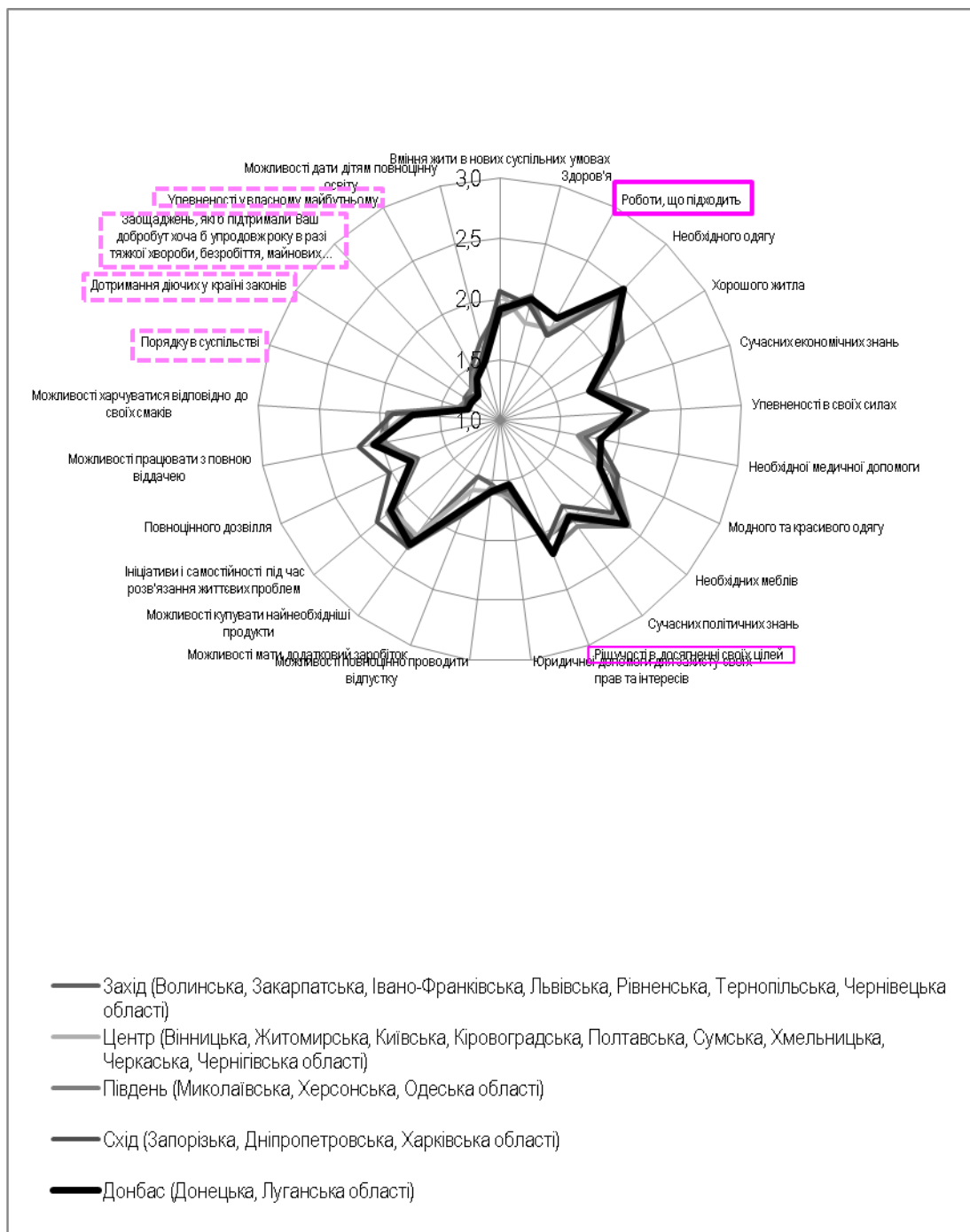

Рис. 5.4. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чого з наведеного Вам не вистачає...»

Примітка: середній бал обчислено за 5-бальною шкалою, де 1 – «зовсім не важливо», 2 – «скоріше, не важливо», 3 – «важко відповісти, важливо чи ні», 4 – «скоріше, важливо», 5 – «дуже важливо».

Джерело: моніторинг Інституту соціології НАН України, 2014 р.

5.2. Стратегії формування соціального капіталу ВПО у приймаючих громадах

Дослідження у країнах, що стикалися з проблемою ВПО через воєнні конфлікти чи природні катастрофи, демонструють, що переселенці часто не в змозі або не бажають повертатися. Навіть за умов припинення конфлікту відновлення інфраструктури та впровадження заходів з реінтеграції значна частина ВПО воліє до

інтеграції на новому місці проживання. Міжнародний досвід свідчить, що проблему ВПО не можна розглядати як тимчасову, успішні стратегії обов'язково мають передбачати заходи з локальної інтеграції. Інтеграція ВПО у приймаючих громадах, згідно з Керівними принципами з питання про переміщення осіб всередині країни Верховного комісару ООН у справах біженців («UNHCR – Guiding Principles on Internal Displacement») ¹⁴⁸, є одним з трьох ключових аспектів впровадження довгострокових рішень.

Більшість країн, які мають велику чисельність ВПО, і Україна тут не є винятком, належать до країн з низьким рівнем економічного розвитку, через що ресурси і можливості дуже обмежені навіть для реагування на короткострокові потреби переселенців, не кажучи вже про інвестиції у довгострокові рішення. У цьому контексті дуже важливо розуміти чинники, які можуть сприяти соціальній інтеграції ВПО в умовах обмежених ресурсів. ВПО, як і всі мігранти, мають навички та досвід, що можуть бути корисними для приймаючих громад, і у разі їх ефективного використання можуть бути базисом успішної інтеграції.

Згідно з міжнародним оглядом проблем ВПО, соціальний капітал є одним з чинників, що сприяє інтеграції у приймаючих громадах, разом з доступом до послуг, ринку праці, житла; тривалим перебуванням у переміщенні (особливо, якщо діти народилися чи пішли у школу у місці переїзду); культурною близькістю приймаючої громади (спільна мова, культурні, етнічні традиції) та низьким рівнем дискримінації ¹⁴⁹. У широкому сенсі соціальний капітал визначається як ресурс соціальних зв'язків. Сутність цього ресурсу, насамперед, полягає у мережах та відносинах, спроможних забезпечити соціальну підтримку. Так, М. Баррера визначає соціальний капітал як «підтримуючі взаємодії (транзакції), які відбуваються між людьми у межах домогосподарства, шкіл, кварталів, робочих місць, організацій та інших параметрів спільноти» ¹⁵⁰.

Державні стратегії допомоги ВПО у різних країнах рідко акцентують увагу на соціальному капіталі та заходах з його розбудови. Одним з винятків є державна стратегія для ВПО у Грузії (2007 р.), у якій зазначається, що «поточний соціальний капітал ВПО не сприяє їх інтеграції; (...) зневіра й розпач багатьох ВПО викликає соціальну пасивність, відсутність ініціативи і залежність від допомоги» ¹⁵¹. Це одна з найважливіших перешкод на шляху їхньої соціальної інтеграції, а також їхнього подальшого повернення в місця їхнього постійного проживання».

Ситуація вимушеної міграції та досвід насильства призводять до зменшення соціального капіталу внаслідок посилення недовіри та втрати соціальної згуртованості, що у свою чергу призводить до соціальної ізоляції та відсутності

¹⁴⁸ UN High Commissioner for Refugees (UNHCR) [Електронний ресурс] / Guiding Principles on Internal Displacement. – 1998. – 22 July. – ADM 1.1,PRL 12.1, PR00/98/109. – Доступний з : <http://www.refworld.org/docid/3c3da07f.html> [accessed 21 September 2015]

¹⁴⁹ Brookings-Bern Project on Internal Displacement, Resolving Internal Displacement: Prospects for Local integration, June 2011 [Електронний ресурс] – Доступний з : <http://www.refworld.org/docid/4e65f4ac2.html> [accessed 21 September 2015]

¹⁵⁰ Barrera M.Jr. Social Support Research in Community Psychology // Handbook of Community Psychology ; [J. Rappaport & E. Seidman (Eds.)]. – Springer US. – 2000. – P. 215–245.

¹⁵¹ Decree # 47 of the Government of Georgia: On Approving of the State Strategy for Internally Displaced Persons – Persecuted, February 2007 [Електронний ресурс] – Доступний з : http://www.brookings.edu/~media/Projects/idp/Georgia_2007Decree47.PDF [accessed 21 September 2015]

мотивації до розбудови нових соціальних мереж¹⁵². Воєнний конфлікт та вимушена міграція руйнує як найближчі зв'язки між членами сім'ї, так і зв'язки між органами влади, громадами та окремими особами¹⁵³. Згідно з результатами дослідження, у Грузії 3000 сімей – ВПО, близько 68% переселенців, взаємодіяли з місцевими жителями, але переважно ті, що жили у приватних оселях, а не колективних центрах¹⁵⁴. Якісне дослідження ВПО у колективних центрах показало, що незважаючи на присутність інших ВПО, вони відчували себе ізольованими й самотніми¹⁵⁵. Інше дослідження у Грузії продемонструвало, що соціальні мережі ВПО значно не змінювалися з часів їх переміщення, більшість продовжувала взаємодіяти тільки з родичами і людьми, яких вони знали раніше¹⁵⁶.

Оскільки соціальний капітал може частково компенсувати відсутність інших видів капіталу серед бідних та уразливих груп, необхідність його розбудови часто підкреслюється у дослідженнях щодо соціальної інтеграції ВПО. Соціальний капітал надає можливість розвивати відчуття належності, що у свою чергу спонукає людей активніше взаємодіяти з локальною спільнотою¹⁵⁷. Доведено, що соціальний капітал як джерело соціальної підтримки є важливим чинником індивідуального здоров'я та загального добробуту¹⁵⁸. Для ВПО соціальний капітал має особливе значення у контексті доступу до інформації та послуг¹⁵⁹. Підкреслюється роль неформальних мереж в отриманні кредитів/позик, страхування, догляду дітей, пошуку вакансій¹⁶⁰. Так, внутрішні переселенці у Колумбії стикалися з обмеженістю локальних можливостей, проявами дискримінаційних практик і не завжди вчасною та адекватною державною політикою; за таких умов вони частіше використовували соціальні мережі – членів родини, друзів, членів релігійної спільноти як ефективну стратегію адаптації для пошуку першого житла та роботи у новій місцевості¹⁶¹. Більшість авторів погоджуються, що сім'я та родичі є ключовим джерелом підтримки для вимушених

¹⁵² McMichael C., Manderson L. Somali Women and Well-Being: Social Networks and Social Capital among Immigrant Women in Australia // *Human Organization*. – 2004. – № 63 (1). – P. 88–99. doi:10.17730/humo.63.1.nwlpjdj4d4l9756l.

¹⁵³ Colletta N.J., Cullen M.L. Violent conflict and the transformation of social capital: Lessons from Cambodia, Rwanda, Guatemala, and Somalia // *World Bank Publications*. – 2000. – Vol. 795.

¹⁵⁴ Nadareishvili M., Tsakadze V. Survey about Housing and Social-Economical Conditions of Internally Displaced People: Study of conditions of IDPs from private settlements and comparing them to conditions of IDPs from collective centers : Report. – Tbilisi, 2008.

¹⁵⁵ Singh N., Robinson C. Support systems among urban IDPs in Georgia // *Forced Migration Review*. – 2010. – № 34. – P. 24–25.

¹⁵⁶ Mitchneck B., Mayorova O.V., Regulska J. "Post"-conflict displacement: isolation and integration in Georgia // *Annals of the Association of American Geographers*. – 2009. – № 99 (5). – P. 1022–1032.

¹⁵⁷ Chavis D., Wandersman A. Sense of community in the urban environment: A catalyst for participation and community development // *American Journal of Community Psychology*. – 1990. – № 18 (1). – P. 55–81. doi:10.1007/BF00922689.

¹⁵⁸ Yip W., Subramanian S.V., Mitchell A.D., Lee D.T.S., Wang J., Kawachi I. Does social capital enhance health and well-being? Evidence from rural China // *Social Science & Medicine*. – 2007. – № 64 (1). – P. 35–49. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.socscimed.2006.08.027.

¹⁵⁹ McMichael C., Manderson L. Somali Women and Well-Being: Social Networks and Social Capital among Immigrant Women in Australia // *Human Organization*. – 2004. – № 63 (1). – P. 88–99. doi:10.17730/humo.63.1.nwlpjdj4d4l9756l.

¹⁶⁰ Lee J., Árnason A., Nightingale A., Shucksmith M. Networking: Social Capital and Identities in European Rural Development // *Sociologia Ruralis*. – 2005. – № 45 (4). – P. 269–283. doi:10.1111/j.1467-9523.2005.00305.

¹⁶¹ Perelman E. Towards an understanding of coping strategies of vulnerable individuals and communities facing the aftermath of crises // *Promoting Livelihood and Coping Strategies of Groups Affected by Conflicts and Natural Disasters*. – 2005. – Vol. 1.

переселенців. Водночас окремі дослідження підкреслюють значення соціальних зв'язків з іншими ВПО у нових громадах¹⁶². Крім самого факту вимушеного переміщення, спільні територіальна ідентичність (близькість колишніх місць проживання), етнос, соціальний статус та релігія зазвичай є основними чинниками солідарності між окремими ВПО, які не були знайомі до переміщення¹⁶³. Для успішної локальної інтеграції ВПО важливо не тільки формувати нові соціальні мережі, але й підтримувати соціальні зв'язки, сформовані до переселення, оскільки сам факт внутрішньої міграції не завжди приводить до повного розриву соціальних мереж та відносин у місці попереднього проживання¹⁶⁴.

У цілому попередні дослідження щодо ролі соціального капіталу ВПО підкреслюють відмінності у ролі зв'язуючого та об'єднуючого (bridging) соціальних капіталів¹⁶⁵ у контексті соціальної інтеграції. Така класифікація ґрунтується на ідеї щодо відмінності ролі стійких і слабких зв'язків у соціальній мережі: перші характеризують відносини серед індивідів з близькими характеристиками, а другі, навпаки, допомагають формувати відносини між різними соціальними групами. Стійкі зв'язки або зв'язуючий соціальний капітал створюють сильне почуття приналежності, проте інформація, що циркулює у такій мережі, є доволі обмеженою. Натомість слабкі зв'язки або об'єднуючий соціальний капітал дозволяють отримати доступ до максимально диверсифікованої інформації та можливостей. ВПО частіше мають більший зв'язуючий, а не об'єднуючий соціальний капітал – соціальна підтримка родинних мереж стає основним ресурсом¹⁶⁶. У перші дні переміщення така підтримка є важливою, але згодом це обмежує взаємодію з місцевими громадами та інститутами, що є основним джерелом формування об'єднуючого соціального капіталу.

Метою цього підрозділу є аналіз співвідношення різних форм соціального капіталу – зв'язуючого та об'єднуючого – серед ВПО в Україні, а також визначення їхньої ролі у фасилітації локальної інтеграції у приймаючих громадах. Зважаючи на огляд попередніх досліджень, передбачається перевірка таких гіпотез:

- ВПО більшою мірою покладаються на зв'язуючий соціальний капітал;
- Зв'язуючий соціальний капітал меншою мірою, ніж об'єднуючий, сприяє локальній інтеграції.

Для перевірки гіпотез здійснено вторинний аналіз бази даних дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні», проведеного УІСД імені О. Яременка за технічної підтримки Фонду народонаселення ООН. Зазначене дослідження включало дві категорії цільових груп: 1) ВПО, які переїхали з місця свого постійного проживання у Донецькій чи Луганській областях та проживають на інших територіях: жінки у віці від 18 до 59 років, жінки та чоловіки від 60 років і старше, жінки та чоловіки, які проживають у закладах інтернатного типу і жінки – ВПО віком старше 18

¹⁶² Coyne J.C., DeLongis A. Going beyond social support: the role of social relationships in adaptation // *Journal of consulting and clinical psychology*. – 1986. – № 54 (4). – P. 454.

¹⁶³ Perelman E. Towards an understanding of coping strategies of vulnerable individuals and communities facing the aftermath of crises // *Promoting Livelihood and Coping Strategies of Groups Affected by Conflicts and Natural Disasters*. – 2005. – Vol. 1.

¹⁶⁴ Brun C. Research guide on internal displacement NTNU Research Group on Forced Migration Department of Geography Norwegian University of Science and Technology (NTNU). – Trondheim : Noruega en, 2005.

¹⁶⁵ Putnam R.D. *Bowling alone: The collapse and revival of American community*: Simon and Schuster. – 2001.

¹⁶⁶ Vervisch T., Titeca K., Vlassenroot K., Braeckman J. Social Capital and Post-Conflict Reconstruction in Burundi: The Limits of Community-based Reconstruction // *Development and Change*. – 2013. – № 44 (1). – P. 147–174.

років; 2) особи, що мали статус ВПО, але вже повернулися до місця свого постійного проживання у Донецькій чи Луганській областях: жінки у віці від 18 до 59 років та жінки і чоловіки літнього віку від 60 років і старше. Рекрутинг респондентів здійснювався через центри тимчасового розміщення, місця отримання гуманітарної допомоги (їжі, одягу, засобів особистої гігієни, ліків тощо), громадські, волонтерські організації, благодійні фонди, державні установи, які надають допомогу, церкви, заклади медичного обслуговування, центри зайнятості, представників цільової групи, знайомих, друзів, колег інтерв'юєрів. Географія опитування включає 17 територіально-обласних одиниць України – 16 областей (Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Харківська, Херсонська, Черкаська, Чернігівська області) та м. Київ. Польовий етап збору даних проходив упродовж січня 2015 р. Вибірка дослідження включала 1503 респонденти та була стратифікована за цільовими групами і типом поселення. Оскільки вибірка чоловіків була обмежена респондентами літнього віку, для вторинного аналізу обрано тільки жінок – ВПО у віці від 18 до 84 років (N=867 осіб).

Соціальна інтегрованість ВПО вимірювалась в аспекті відчуття стигми з боку приймаючої громади. Припускається, що ВПО, які краще інтегрувалися у локальну спільноту, мають меншою мірою відчувати прояви упередженого чи несправедливого ставлення через статус ВПО. У зазначеному дослідженні респонденти повідомляли про прояви стигматизуючого ставлення з боку приймаючої громади у різних ситуаціях: при вирішенні житлових проблем, пошуку роботи, оформленні соціальних виплат, субсидій, отриманні медичних послуг, отриманні банківських послуг, отриманні юридичних послуг або консультацій, влаштуванні дитини в дитячий садок, при влаштуванні дитини в навчальний заклад, при домовленостях про оплату праці. Таким чином, залежна змінна будувалася, як наявність повідомлень про упередженість з боку приймаючої громади хоча б в одній із зазначених ситуацій порівняно з відсутністю таких повідомлень. Ключові незалежні змінні відображали різні форми соціального капіталу: зв'язуючий (ресурс найближчого оточення – стійкі зв'язки) та об'єднуючий (ресурс зв'язків у межах взаємодії на організаційному рівні – слабкі зв'язки). Різні форми соціального капіталу визначалися на основі запитання: «Які особи та організації можуть захистити Ваші права у разі порушення?». Перелік відповідей включав такі суб'єкти: правоохоронні органи та суд, депутат місцевої ради, депутат Верховної Ради, політичні партії, громадські організації, знайомі чи колеги, члени родини чи родичі. Відповідно респонденти могли обрати декілька організацій/суб'єктів, що, на їхню думку, можуть захистити права. Пріоритет зв'язків у межах найближчого оточення – знайомих, колег, родичів, членів родини – розглядався як зв'язуючий соціальний капітал. Пріоритет зв'язків у межах державних, політичних та громадських організацій розглядався як об'єднуючий соціальний капітал, оскільки більшою мірою позначав слабкі зв'язки. Контрольовані змінні включали широкий перелік соціально-демографічних характеристик респондентів: вік (старша вікова група (36 років +) порівняно з молоддю (18–35 років)), рівень освіти (базова чи повна вища освіта порівняно з нижчим рівнем освіти), сімейний статус (наявність партнера у межах зареєстрованого чи незареєстрованого шлюбу порівняно з відсутністю партнера), зайнятість до переміщення (працювали до переїзду порівняно з тими, що не працювали), наявність дітей (так/ні), кількість змінених місць переселення (змінити декілька місць проживання після виїзду порівняно з тими, що одразу переїхали до поточного населеного пункту), область, звідки виїхали (Донецька порівняно з Луганською), регіон поточного проживання (Схід порівняно з Донбасом; інші регіони (Північ, Захід, Центр, Південь) порівняно з Донбасом). Агрегація категорій змінних будувалася такими чином, щоб кожна категорія мала достатню кількість респондентів для аналізу.

Аналіз даних включав визначення рівня соціального капіталу та проявів упередженого ставлення серед жінок-ВПО. Рівень соціального капіталу жінок-ВПО розглядається у контексті аналогічних оцінок серед загалу населення до та після початку АТО. Для оцінки зв'язків між проявами упередженого ставлення та соціальним капіталом застосовано бінарну логістичну регресію. Окремо надаються результати нескоригованого аналізу зв'язків між різними формами соціального капіталу та відчуттям упередженості з боку приймаючої громади, а також результати скорегованого аналізу, враховуючи поправку на соціально-демографічні характеристики респондентів (контрольовані змінні). Відбір контрольованих змінних для регресії здійснювався на основі показників двовимірного аналізу: рівень статистичної значущості $p\text{-value} < 0.2$. Відповідно були розраховані відношення шансів (OR) відчуття упередженості з боку приймаючої громади залежно від різних чинників, а також 95% довірчі інтервали таких оцінок. Статистична значущість зв'язків у регресійному аналізі оцінювалася за тестами Вальда ($p\text{-value} \leq 0.05$). Побудова регресійної моделі включала перевірку інтеракцій між соціальними капіталом та іншими чинниками, тобто якою мірою ефект соціального капіталу відрізняється залежно від третіх змінних (конкретного віку, рівня освіти тощо), проте таких інтеракцій не було виявлено. Для аналізу даних використовувався SPSS.20.

Результати. Соціальний капітал жінок-ВПО відрізняється від соціального капіталу жінок із загалу населення країни. Дослідження громадської думки як до, так і після початку АТО показували, що у середньому близько третини жінок вважають, що краще використовувати слабкі соціальні зв'язки – звертатися до державних, політичних чи громадських організацій для захисту своїх прав; разом з тим майже половина жінок вважали, що використання ресурсу найближчого оточення (знайомі, колеги, родичі) – кращий спосіб захисту своїх прав (табл. 5.4). Серед жінок – ВПО, навпаки, більше половини (56%) покладаються на ресурс державних, політичних та громадських організацій і менше половини (44%) – на допомогу знайомих, колег та рідних. Такі відмінності у ролі соціальних зв'язків у першу чергу зумовлені тим, що жінки з числа ВПО більш схильні вірити у дієвість звернень до депутатів місцевих рад та громадських організацій, ніж загальне населення.

Таблиця 5.4

Поширеність різних форм соціального капіталу серед жінок з числа ВПО та жінок із загалу населення за іншими дослідженнями: % респондентів, що обрали зазначені організації/соціальні групи, відповідаючи на запитання: «Які особи та організації, можуть захистити Ваші права у випадку порушення?» (сума відсотків перевищує 100%, респонденти могли обрати декілька відповідей)

<i>Організацій/соціальні групи</i>	Жінки – ВПО (УІСД ім. О. Яременка, 01.2015), N=867	Жінки із загалу населення України	
		період до початку АТО (ІС НАНУ, 12.2013), N=981	період після початку АТО (УІСД ім. О. Яременка, 12.2014), N=1152
Правоохоронні органи та суд	21	20	29
Депутат місцевої ради	30	5	8
Депутат Верховної Ради України	8	3	4
Політичні партії	5	2	1
Громадські організації, ініціативи	28	8	11
Знайомі, колеги	28	26	30
Члени родини, родичі	39	41	51
Об'єднуючий соціальний капітал <i>(пріоритет державних, політичних і громадських організацій)</i>	56	30	37
Зв'язуючий соціальний капітал <i>(пріоритет знайомих, колег, родини)</i>	44	46	45

Джерело: розраховано авторами за даними досліджень УІСД ім. О. Яременка та ІС НАНУ.

Крім того, 56% жінок з числа ВПО повідомили, що стикалися з певними проявами стигми через свій статус з боку приймаючої громади (табл. 5.5). Найчастіше повідомляли про упереджене чи несправедливе ставлення під час пошуку роботи (35%), вирішення житлових проблем (31%) та оформлення соціальних виплат (22%).

Результати регресійного аналізу свідчать, що різні форми соціального капіталу мають діаметрально протилежний зв'язок з відчуттям стигми з боку приймаючої громади (табл. 5.6). Зважаючи на соціально-демографічні характеристики, шанси відчувати упереджене ставлення через статус ВПО у 1.53 раза вищі серед жінок, які переважно покладаються на зв'язуючий соціальний капітал (зв'язки у межах найближчого оточення) порівняно з іншими жінками (95% CI: 1.14–2.05). Натомість жінки, які надають пріоритет об'єднуючому соціальному капіталу, навпаки, менше схильні повідомляти про упереджене ставлення з боку приймаючої громади (OR=0.61, 95% CI: 0.45–0.83).

Таблиця 5.5

Поширеність стигматизуючого ставлення з боку приймаючої громади за думкою жінок з числа ВПО: % респондентів, що повідомили про прояви упередженого чи несправедливого ставлення через статус ВПО у зазначених ситуаціях (сума відсотків не дорівнює 100%, респонденти могли обрати декілька відповідей)

Ситуації, у яких відчували прояви упередженого чи несправедливого ставлення	%
При вирішенні житлових проблем (пошук/оренда житла)	31
При пошуку роботи, додаткового заробітку	35
При оформленні соціальних виплат, субсидій тощо	22
При отриманні пенсії	11
При отриманні медичних послуг	16
При отриманні банківських послуг	10
При отриманні юридичних послуг або консультацій	5
При влаштуванні дитини в дитячий садок	4
При влаштуванні дитини до навчального закладу	7
При домовленостях про оплату праці Вам пропонували оплату значно нижче	18
Відчували прояви упередженості через статус ВПО принаймні в одній із зазначених ситуацій	56

Джерело: розраховано авторами за даними дослідження УІСД ім. О. Яременка, 2015 р., N=867.

Слід зазначити, що ключовими соціально-демографічними чинниками стигми через статус ВПО з боку приймаючої громади є поточний регіон проживання, кількість змінених населених пунктів у процесі переїзду, а також зайнятість до переїзду. Відчуття стигматизуючого ставлення у поточному місці проживання є більш характерним для жінок з числа ВПО, які працювали до переміщення (OR=1.49, 95% CI: 1.12–1.98), переїхали за межі Донбасу (якщо переїхали на Схід: OR=1.64, 95% CI: 1.13–2.39; якщо переїхали в інший регіон: OR=1.60, 95% CI: 1.07–2.35), а також ті, що переїжджали декілька разів (OR=1.48, 95% CI: 1.10–2.01). Не було знайдено статистично значущих відмінностей між стигмою та такими соціально-демографічними чинниками як, вік, рівень освіти, сімейний статус, наявність дітей та область проживання до переміщення.

Таблиця 5.6

Зв'язок між відчуттям стигматизуючого ставлення з боку приймаючої громади та різними формами соціального капіталу серед жінок з числа ВПО, OR і 95% CI (за результатами бінарної логістичної регресії)

Чинники стигматизуючого ставлення		OR [95% CI] *	
		Двовимірний аналіз (не скоригований)	Багатовимірний аналіз (скоригований за соціально-демографічними характеристиками)
Пріоритет зв'язуючого соціального капіталу (реф. кат. – «ні»)		1.41 [1.07–1.85]	1.53 [1.14–2.05]
Пріоритет об'єднуючого соціального капіталу (реф. кат. – «ні»)		0.78 [0.60–1.03]	0.61 [0.45–0.83]
Вік (реф. кат. – «18–35 років»)		–	1.22 [0.91–1.63]
Рівень освіти (реф. кат. – «нижче за базову вищу освіту»)		–	0.94 [0.70–1.26]
Сімейний статус (реф. кат. – «відсутність партнера»)		–	1.06 [0.79–1.41]
Працювали до виїзду (реф. кат. – «ні»)		–	1.49 [1.12–1.98]
Наявність дітей (реф. кат. – «ні»)		–	1.07 [0.80–1.44]
Змінили декілька місць переміщення (реф. кат. – «одразу переїхали в поточний населений пункт»)		–	1.48 [1.10–2.01]
Область, звідки виїхали (реф. кат. – «Луганська область»)		–	1.19 [0.89–1.60]
Регіон поточного проживання	Схід (реф. кат. – «Донбас»)	–	1.64 [1.13–2.39]
	Інші регіони: Північ, Захід, Центр, Південь (реф. кат. – «Донбас»)	–	1.60 [1.07–2.35]

* OR – odds ratio (відношення шансів); CI – confidence interval (довірчий інтервал); реф. кат. – референтна категорія.

Інтерпретація: OR показує, у скільки разів відрізняються шанси відчувати прояви упередженого ставлення з боку приймаючої громади, залежно від певного чинника. Наприклад, OR=1.53 для зв'язуючого соціального капіталу означає, що серед осіб, які надають пріоритет зв'язуючому соціальному капіталу, шанси відчувати упереджене ставлення з боку приймаючої громади у 1,53 разів вище порівняно з референтною категорією (ті, хто не надають пріоритетне значення такій формі соціального капіталу). 95% CI показує, яким є оціночний інтервал розрахованого OR у генеральній сукупності жінок з числа ВПО з 95% ймовірністю. Якщо CI не включає значення «1», це означає, що зв'язок між відчуттям упередженості та конкретним чинником є статистично значущим на рівні 5%, тобто ймовірність хибного визначення відмінності як незначних становить менше 5%. Відповідно, якщо 95% CI включає значення «1», зв'язок між відчуттям упередженості та конкретним чинником не є статистично значущим на рівні 5%, інакше кажучи, такий фактор не пов'язаний з відчуттям упередженості з боку приймаючої громади. Двовимірний аналіз демонструє зв'язок між двома змінними, наприклад, відчуттям упередженості та певною формою соціального капіталу. Багатовимірний аналіз показує оцінки зв'язку між двома змінними з поправкою на інші чинники; наприклад, зв'язок між відчуттям упередженості та певною формою соціального капіталу, враховуючи інші соціально-демографічні чинники, які також можуть визначати наявність чи відсутність відчуття упередженості з боку приймаючої громади. Таким чином, багатовимірний аналіз надає більш коректні оцінки стосовно окремих чинників.

Джерело: розраховано авторами за даними дослідження УІСД ім. О. Яременка, 2015 р., N=867.

За результатами моделювання у разі, якщо жінки з числа ВПО надають пріоритет винятково зв'язуючому соціальному капіталу і не вірять у можливість вирішення проблем через слабкі зв'язки у межах державних, політичних чи громадських організацій, середня ймовірність відчувати стигму з боку приймаючої

громади досягає 67% (рис. 5.4). Показово, що навіть у разі тотального дефіциту соціального капіталу, як зв'язуючого, так і об'єднуючого, середня ймовірність відчувати стигму є меншою – 56%. Найменша середня ймовірність відчувати стигму у разі високого рівня об'єднуючого та низького рівня зв'язуючого соціального капіталу – 47%.

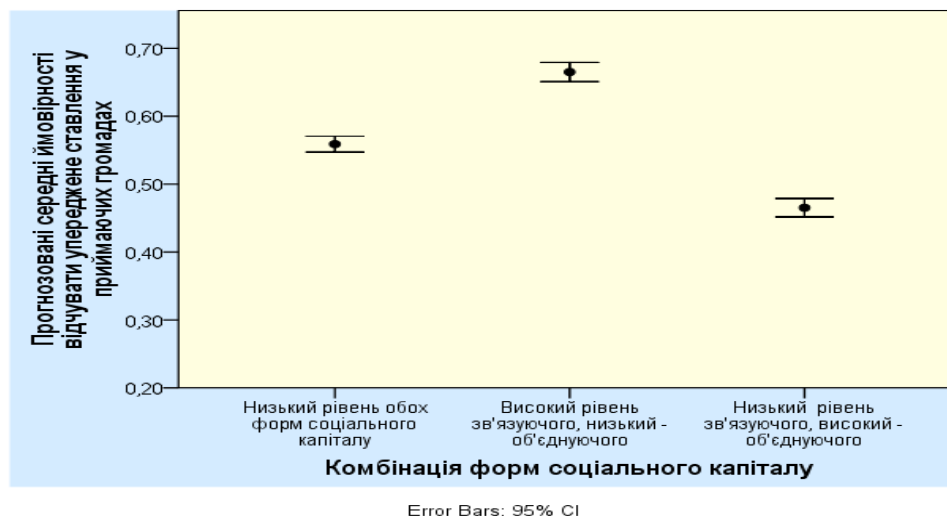

Рис. 5.5. Прогнозовані середні ймовірності упередженого/несправедливого ставлення з боку приймаючої громади залежно від різних комбінацій форм соціального капіталу серед жінок – ВПО, за результатами регресійного моделювання у таблиці 5.6.

Інтерпретація: точки на графіку показують середні ймовірності відчувати прояви упередженого ставлення з боку приймаючої громади залежно від певного співвідношення форм соціального капіталу з поправкою на соціально-демографічні характеристики. Наприклад, у разі низького рівня обох форм соціального капіталу у жінок з числа ВПО та враховуючи інші соціально-демографічні цінності, ймовірність відчувати прояви упередженого ставлення з боку приймаючої громади становитиме 56%. «Вуса» – межі 95% довірчого інтервалу для розрахованих оцінок ймовірності. Якщо інтервали розрахованих оцінок ймовірності не перетинаються, відмінності за окремими комбінаціями форм соціального капіталу є статистично значущими на рівні 5%.

Джерело: розрахунки автора за даними дослідження УІСД ім. О. Яременка, 2015 р., N=867.

Результати дослідження демонструють, що саме об'єднуючий соціальний капітал є чинником кращої локальної інтеграції серед жінок – ВПО, натомість зв'язуючий соціальний капітал, навпаки, може ускладнювати таку інтеграцію. Такий висновок узгоджується з гіпотезою соціальної ізоляції У. Уілсона¹⁶⁷, згідно з якою, якщо уразливі групи мають соціальні мережі з високим рівнем гомофільії, тобто переважає покладання на зв'язуючий соціальний капітал, то у таких мережах недостатньо ресурсів для покращення життя.

Слід зазначити, що нестача об'єднуючого соціального капіталу є характеристикою українського суспільства в цілому. Найвищі рівні довіри спостерегаються у мережі родинних і дружніх стосунків, такі зв'язки розглядаються як найбільш корисні у контексті вирішення широкого переліку проблем: від отримання освіти до працевлаштування; тоді як використання організаційних зв'язків, наприклад

¹⁶⁷ Wilson W.J. The truly disadvantaged: The inner city, the underclass, and public policy. – Chicago : University of Chicago Press, 2012.

у межах громадських організацій, є менш поширеним¹⁶⁸. Водночас у ВПО потенціал найближчих зв'язків є доволі обмеженим. Родинні та дружні стосунки на попередньому місці проживання можуть бути розірвані чи мати низьку значущість у контексті інтеграції на новому місці проживання¹⁶⁹. Формування соціальних зв'язків з іншими ВПО є джерелом соціально-психологічної підтримки, проте має низький потенціал у контексті доступу до ринку праці¹⁷⁰. У цьому контексті логічним є більший пріоритет політичних і громадських організацій у вирішенні проблем серед опитаних жінок з числа ВПО порівняно із загальним жіночим населенням країни. Проте це також є індикатором дієвості окремих механізмів допомоги.

Регіон переселення та кількість змінених місць проживання у ситуації переселення є детермінантами як формування соціального капіталу, так і успішності локальної інтеграції. Відповідно до проведеного дослідження, жінки – ВПО, які переїжджали за межі Донбасу (навіть у межах Східного регіону) та змінювали декілька місць переміщення, мали вищу ймовірність відчувати упереджене ставлення з боку приймаючої громади. Імовірно, менша дистанція від оригінального місця проживання меншою мірою впливала на зміну соціальних мереж. Це також може пояснюватися важливістю культурної близькості, згідно з дослідженням В. Середи, у донеччан протягом усіх років незалежності серед групових ідентичностей домінувала локальна регіональна¹⁷¹. Чим більше разів люди змушені переїжджати, тим більш імовірно, що вони втрачають зв'язок з найближчим оточенням і мають більше проблем у формуванні мереж підтримки.

Обмеження проведеного дослідження, насамперед, пов'язані з операціоналізацією форм соціального капіталу та рівня локальної інтеграції для емпіричного моделювання. Обидві конструкти включають декілька аспектів, які неможливо було відобразити у межах вторинного аналізу. Так, відчуття стигми з боку приймаючої громади є тільки однією стороною рівня інтегрованості у локальну спільноту разом з іншими правовими, соціальними, економічними та культурними аспектами – близькістю нової територіальної ідентичності, доступності роботи, житла тощо. Обрані змінні для виміру соціального капіталу більшою мірою відображають аспект довіри, проте не включають інформацію про громадську активність ВПО, характеристики їх соціальних мереж. Істотні обмеження накладає крос-секційний дизайн дослідження. Не відомо, як змінювався соціальний капітал та інтегрованість ВПО з часом. Попередні дослідження демонструють, що роль різних форм соціального капіталу – об'єднуючого та зв'язуючого – може бути різною у різні етапи переміщення; зв'язуючий соціальний капітал є більш важливим для адаптації у перші тижні переміщення¹⁷². У контексті ВПО використання ресурсу організаційних зв'язків як індикатор об'єднуючого соціального капіталу може бути пасивною стратегією, а не тим фактором, що стимулює соціальне залучення. Зважаючи на сплеск громадської активності, такі зв'язки можуть бути, скоріше, ініціативою самих громадських

¹⁶⁸ Середа Ю. «Роль соціального капіталу в модернізації українського суспільства» // Український соціум. – 2014. – № 2. – С. 54–70.

¹⁶⁹ Vervisch T., Titeca K., Vlassenroot K., Braeckman J. Social Capital and Post-Conflict Reconstruction in Burundi: The Limits of Community-based Reconstruction // Development and Change. – 2013. – № 44 (1). – P. 147–174.

¹⁷⁰ Mitchneck B., Mayorova O.V., Regulska J. "Post"-conflict displacement: isolation and integration in Georgia // Annals of the Association of American Geographers. – 2009. – № 99 (5). – P. 1022–1032.

¹⁷¹ Середа В.В. Регіональні особливості історичних ідентичностей та їх вплив на формування сучасних політичних орієнтацій в Україні / Інститут соціології НАН України. – К, 2006. – 240 с.

¹⁷² Baker E., Arthurson K. Housing, place or social networks: What's more important for relocating tenants? // Australian Planner. – 2007. – № 44 (4). – P. 28–35.

організацій, яка не трансформується у розбудову самостійності, а навпаки, стимулює залежність ВПО. У цьому контексті дуже важливим є проведення подальших кількісних та якісних досліджень соціальних мереж ВПО, їх стратегій громадської участі.

Водночас проведене дослідження є першою спробою аналізу ролі соціального капіталу українських ВПО у локальній інтеграції. Отримані результати є вагомим аргументом на користь включення аспектів соціального капіталу у державні стратегії допомоги та адаптації ВПО, а також подальші дослідження цієї соціальної групи.

Висновки до розділу 5

Підсумовуючи результати кількісного аналізу, можна зазначити такі особливості соціальної інтеграції/згуртованості ВПО та приймаючих громад.

Відсутність соціологічних досліджень, метою яких було б вивчення ціннісних настанов та орієнтацій ВПО, ускладнює проблему вивчення та запобігання встановленню ціннісного розколу. Важливим завданням у процесах адаптації й інтеграції ВПО стає формування почуття ідентичності, що відображатиме повагу до культурного різноманіття на основі приналежності до обох громад.

Мотивуючими факторами для ВПО при виборі регіону для поселення є близькість до попереднього місця проживання (що означає менші витрати ресурсів на переїзд, більшу доступність накопичених на попередньому місці ресурсів), наявність родичів і знайомих (здатних надати соціальну підтримку), відносно місткий і краще оплачуваний ринок праці (легше накопичення матеріальних ресурсів), а також культурна, політична та ціннісна близькість (нижчі бар'єри при комунікації).

Найбільш уразливими у контексті соціальної інтеграції є ВПО, що надають пріоритет зв'язкам у межах найближчого оточення (родина, друзі). Розбудова «об'єднуючих» соціальних мереж ВПО у приймаючих громадах є пріоритетним чинником успішної соціальної інтеграції. У цьому контексті важливо забезпечити: регулярний моніторинг бажаних довготривалих стратегій ВПО, зокрема, щодо локальної інтеграції; участь ВПО у плануванні та управлінні програмами, які їх стосуються, особливо на муніципальному рівні (необхідно залучати всі групи переміщеного населення); інформування ВПО та приймаючих громад про можливості участі в таких програмах, а також заохочувати їх робити усвідомлений вибір.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО НАПРЯМКІВ ОПТИМІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ТА ІНТЕГРАЦІЇ ВПО

Головною особливістю вимушеної внутрішньої міграції є її невизначений термін. Тому важливими завданнями для влади та громадського сектору є визначення бажаних індивідуальних стратегій подальшого життєвого шляху ВПО, а також розробка соціально-економічної політики, спрямованої на адаптацію, інтеграцію та соціальне залучення цієї групи у приймаючих громадах. У рамках дослідження розроблено комплекс рекомендацій щодо розбудови соціальної згуртованості та мінімізації негативних проявів інтеграції ВПО у приймаючих громадах.

З метою наближення практики інтеграції ВПО в приймаючих громадах України до міжнародного досвіду цілком можливе істотне покращання співпраці держави з громадянським суспільством за участі важливого суб'єкта діяльності – ЗМІ. Усім гілкам державної влади доцільно мати на увазі, що залишаються актуальними потреби:

- автоматизувати та вдосконалити процеси збору, аналізу, поширення та обміну інформації про об'єкти й суб'єкти влаштування захищеного простору для ВПО, починаючи з центрального рівня й до рівня місцевих громад; покращити комунікацію з ВПО, надавати їм інформацію про реально діючі програми допомоги й доступні послуги;
- посилити координацію між суб'єктами діяльності для ВПО (державними по вертикалі підпорядкування від центру до місць; міжнародними та внутрішніми гуманітарними і волонтерськими організаціями); з цією метою створити єдиний центр з міжвідомчими повноваженнями (достатнім інструментарієм акумулювання ресурсів і координування роботи¹⁷³) і завданнями організації, планування, координування, оперативного управління, контролю та аналізу діяльності для ВПО (координація суб'єктів діяльності, крім іншого, важлива для раціонального планування ресурсів на потреби працевлаштування, соціального забезпечення, соціальної допомоги, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти тощо з урахуванням співвідношення серед зареєстрованих ВПО в масштабах країни пенсіонерів, працездатних осіб, дітей та інвалідів відповідно в пропорції близько 6 : 2,5 : 1,5 : 0,4¹⁷⁴);
- стимулювати широке та активне представництво (залучення, участь і мобілізацію) самих ВПО (та їхніх громадських об'єднань) в усіх (від центральних до місцевих) органах влади й місцевого самоврядування, які причетні до діяльності з проблем ВПО;
- сприяти реалізації численних громадських ініціатив, спрямованих на посилення спроможності держави надавати якісні послуги й розширювати їх перелік; посилити співпрацю з неурядовими донорськими та інвестиційними організаціями, особливо щодо міжнародних проектів будівництва житла з виробничою

¹⁷³ Проблеми ВПО: чого бракує уряду для створення чіткої політики? [Електронний ресурс] / Міжнародний фонд «Відродження» – 01.04.2015. – Доступний з : http://www.irf.ua/knowledgebase/news/problems_vnutrishno_peremischenikh_osib_v_ukraini_chogo_brakue_uryadu_dlya_stvorenniya_chitkoi_politiki/

¹⁷⁴ Розраховано за даними Мінсоцполітики на квітень 2015 р. про склад ВПО в кількості 286 тис. працездатних, 157 тис. дітей, 52 тис. інвалідів, 746 тис. пенсіонерів за джерелом: «Проблеми переселенців обговорені на експертному рівні» [Електронний ресурс] / Мінсоцполітики України. – 23.04.2015. – Доступний з : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=D8DAE69842945F2F128859B8E02D4248.app2?art_id=176066&cat_id=107177

інфраструктурою самозабезпечення ВПО (зокрема, створення поселень з малими підприємствами аграрного профілю) та активніше сприяти поширенню вже набутого досвіду роботи з ВПО в Україні міжнародних донорів (ширшому тиражуванню апробованих ними успішних практик і відповідних методичних матеріалів, зокрема на кшталт результатів проекту ПРООН «Швидке реагування на соціальні та економічні проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні»¹⁷⁵);

- дотримуватися стратегічного принципу переходу від заходів нагального реагування до довготривалих рішень, які забезпечуватимуть ВПО успішну інтеграцію, багатобічне облаштування життя в нових місцях проживання; щодо працевлаштування ініціювати мало витратні програми заохочення й стимулювання місцевими засобами працевлаштування, згодних сприяти економічній активності ВПО (як працездатних, так і бажаючих працювати інших категорій)¹⁷⁶;

- сприяти законодавчим ініціативам щодо забезпечення свободи пересування, мінімізації бюрократичних процедур і заохочення соціально-економічних можливостей ВПО щодо самозабезпечення й самореалізації;

- вносити зміни до законодавства щодо захисту дитинства та єдності сім'ї з урахуванням чинних реалій неврегульованості ряду проблем перебування частини дітей у зоні АТО, сирітства, прийомних сімей, матерів-одиначок тощо;

- при прийнятті управлінських рішень керуватися пріоритетною доцільністю програм (заходів), спрямованих на довгостроковий ефект розв'язання проблем ВПО, їхньої соціалізації, адаптації та інтеграції в місцеві громади;

- дотримуватися розумного балансу позитиву та негативу при висвітленні проблематики вимушено переміщеного населення, особливо фокусуючись на підходах багатоаспектного дослідження ситуації, наведення думок різних сторін, корисності взаємовигідного співробітництва ВПО з місцевими громадами, гуманного ставлення до переселенців, детального опису програм допомоги та докладання зусиль до перевірки їхньої дійсності; також, доцільним є популяризація успішних історій інтеграції ВПО до місцевих громад.

Ефективна участь *громадського та приватного секторів, органів місцевого самоврядування і сільських громад* у процесах адаптації та інтеграції ВПО у приймаючих громадах передбачає:

- оптимізацію роботи бізнес-структур та приватного сектору в процесах інтеграції та адаптації ВПО у приймаючих громадах, що включає: 1) удосконалення Єдиної інформаційної бази даних про взятих на облік осіб, які переміщуються (ЄІБД); 2) створення наділеного відповідними повноваженнями централізованого державного органу по роботі з ВПО; 3) скасування норми щодо оподаткування благодійної допомоги; 4) унормування однакових умов при розмитненні гуманітарної допомоги як для вітчизняних, так і для іноземних благодійних фондів;

- налагодження партнерських та координаційних мереж між державним, громадським і приватним секторами та створення на базі діючих ГО приватно-державного консорціуму допомоги переселенцям; оптимальною для подальшої співпраці ГО, приватного сектору та державних інституцій може стати модель

¹⁷⁵ «Для вирішення проблем ВПО потрібно масштабувати кращі практики допомоги» – ПРООН [Електронний ресурс] / UNDP. – 30.04.2015. – Доступний з : http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/operations/projects/poverty_reduction.html

¹⁷⁶ Проблеми ВПО: чого бракує уряду для створення чіткої політики? [Електронний ресурс] / Міжнародний фонд «Відродження». – 01.04.2015. – Доступний з : http://www.irf.ua/knowledgebase/news/problemi_vnutrishno_peremischenikh_osib_v_ukraini_chogo_brakue_uryadu_dlya_stvorenniya_chitkoi_politiki/

залучення волонтерських груп до роботи у відповідні державні структури, що успішно апробована у роботі волонтерського десанту Міністерства оборони України;

- розробку державних програм та окремих заходів допомоги ВПО на основі системного діалогу органів виконавчої влади з громадськістю (насамперед, з представниками самих ВПО та тих ГО, проекти яких виявились найуспішнішими у вирішенні проблем ВПО), що передбачає розробку механізмів громадського контролю за розподілом бюджетних і донорських коштів та створення умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень;

- створення загальнодержавного реєстру благодійних і громадських організацій, які займаються питаннями ВПО, з метою поліпшення їх координації з органами місцевого самоврядування та іншими державними структурами;

- використання адресного підходу для працевлаштування безробітних з числа ВПО або осіб, що працюють на неповну зайнятість, покликаного попередити погіршення відносин між внутрішньо переміщеними особами та приймаючими громадами. У цьому контексті раціональним є: 1) реагування на юридичні та інформаційні перешкоди для працевлаштування; 2) реформування діючих програм на ринку праці з метою їх перетворення на робочу програму у відповідь на кризу, яка ефективно і результативно допомагає внутрішньо переміщеним особам та безробітним у приймаючих громадах;

- моніторинг розподілу бюджетних ресурсів і переорієнтація руху коштів за програмою «Власний дім» на ті сільські території, де оселилися переміщені родини. Запровадження перехресного контролю за освоєнням коштів програми «Власний дім» може значною мірою розширити доступ переселених осіб до державної підтримки покращення житлових умов;

- активізацію будівництва будинків і котеджів у сільській місцевості для переселених осіб, що може здійснюватися й за програмою доступного житла 70/30, яка успішно зарекомендувала себе у містах. Механізм державної підтримки житлового будівництва за цією програмою передбачає 30% сплати вартості житла державою, 70% – забудовником, який має право на одержання державної допомоги.

З метою мінімізації негативних проявів соціальної інтеграції, зокрема **соціального відторгнення, безробіття, бідності та матеріальної дери́вації**, у приймаючих громадах необхідно:

- у програмах допомоги переходити від заходів нагального реагування до пріоритетності довгострокових рішень щодо соціалізації, адаптації та інтеграції ВПО в місцеві громади, насамперед, щодо багатобічного облаштування життя в нових місцях, у тому числі щодо програм заохочення й стимулювання місцевими засобами працевлаштування, згодних сприяти економічній активності ВПО;

- у процесі вирішення питань надання матеріальної та психологічної допомоги налагодити співпрацю між органами влади, громадськими організаціями та бізнесом, проте рівень цієї співпраці різниться в кожній територіальній громаді. Для ВПО більш привабливою є допомога через створення можливостей і залучення, ніж гуманітарна допомога, що принижує людину та є тимчасовою й безперспективною;

- громадським, волонтерським організаціям при плануванні ресурсів для розробки програм допомоги ВПО мати на увазі, що для працездатних ВПО (близько 300 тис., або до 25% з числа зареєстрованих ВПО на квітень 2015 р.) найактуальнішими є потреби в довгострокових програмах розвитку їхнього потенціалу самозабезпечення в місцевих громадах на основі взаємовигідного співробітництва, а серед уразливих категорій найбільш численна – пенсіонери (близько 800 тис., або 60%), для яких, насамперед, актуальним є задоволення потреб соціального забезпечення, соціальної допомоги, охорони здоров'я. Потреби дітей (до 160 тис., або до 15%) здебільшого сконцентровані у

сферах освіти й охорони здоров'я, але в тому числі понад 700 дітей перебувають у прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу, яким потрібна ще й соціальна допомога. Соціальної допомоги, захисту й лікування також потребують інваліди, яких серед переселенців понад 50 тис.¹⁷⁷. Притому доцільно надавати перевагу загальному принципу дотримання індивідуального підходу з урахуванням категорій осіб і специфіки життя місцевих громад¹⁷⁸;

- автоматизувати і вдосконалити збір, аналіз, поширення та обмін інформацією про об'єкти й суб'єкти влаштування захищеного простору для ВПО; здійснювати координацію між ними ресурсів програм допомоги на основі розрахунків у місцевих громадах показників трудового потенціалу і соціально-демографічних характеристик ВПО (нині офіційно визначається лише співвідношення чисельності пенсіонерів, працездатних, дітей та інвалідів тільки серед зареєстрованих ВПО й лише в масштабах країни);

- здійснити морнїторинг структури робочої сили серед економічно активного населення з урахуванням актуальних потреб місцевих ринків праці. Частково потреби ринків праці, що формуватимуться, у робочій силі можна вирішити за рахунок підготовки, перепідготовки та перекваліфікації кадрів шляхом створення навчальних центрів і забезпечення їх необхідними обладнанням, кадрами й навчальними технологіями. Крім того, пропозиція робочої сили на регіональному ринку праці формуватиметься також за рахунок різних форм міграції (стаціонарної, вахтової, маятникової);

- впроваджувати стратегію «активних гравців ринку праці» серед ВПО з метою їх максимального включення у суспільно значиму діяльність приймаючих громад для запобігання маргіналізації групи переселенців;

- створити реєстр вакансій («база попиту») та реєстр резюме ВПО («база пропозицій»), які закладають інформаційне підґрунтя для оптимізації політики розселення та працевлаштування переселенців, зважаючи на професійно-кваліфікаційні характеристики економічно активних переселенців і потреби громад;

- активізувати дистанційну зайнятість самотніх матерів з числа ВПО, що мають дітей у віці до 17 років з метою їх працевлаштування і розвитку локального бізнесу приймаючих громад;

- сприяти добровільному переселенню ВПО у трудодефіцитні райони, малі міста, селища міського типу, а також у сільську місцевість; створювати програми із забезпечення житлом (або залежно від життєвої стратегії, земельних ділянок) для ВПО, які повертаються на Донбас, та для тієї частки населення з інших територій, яка прагне переїхати для отримання роботи;

- розширити можливості доступу ВПО і місцевого населення з постраждалих територій до програм професійної перепідготовки, мікрокредитування та грантів для розвитку власного бізнесу;

- здійснювати цільове фінансування місцевих громад пропорційно кількості та складу прийнятих ВПО для попередження зниження рівня життя місцевого населення й виникнення дискримінаційних настроїв;

¹⁷⁷ Розраховано за даними Мінсоцполітики на квітень 2015 р. про склад ВПО в кількості 286 тис. працездатних, 157 тис. дітей, 52 тис. інвалідів, 746 тис. пенсіонерів за джерелом: «Проблеми переселенців обговорені на експертному рівні» [Електронний ресурс] / Мінсоцполітики України. – 23.04.2015. – Доступний з : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=D8DAE69842945F2F128859B8E02D4248.app2?art_id=176066&cat_id=107177

¹⁷⁸ Проблеми ВПО: чого бракує уряду для створення чіткої політики? [Електронний ресурс] / Міжнародний фонд «Відродження». – 01.04.2015. – Доступний з : http://www.irf.ua/knowledgebase/news/problemi_vnutrishno_peremischnikh_osib_v_ukraini_chogo_brakue_uryadu_dlya_stvorenniya_chitkoi_politiki/

- запровадити моніторинг ефективності забезпечення соціально-економічних прав ВПО та доступності ресурсів і соціальних благ для представників групи, що враховує можливість порівняння із загальним населенням і відслідковуванням динаміки процесів адаптації та інтеграції переселенців;

- упроваджувати «індивідуальний» підхід вирішення проблем переселенців, що передбачає розселення літніх людей або людей з інвалідністю (важкохворих) з числа ВПО ближче до родичів, зокрема з метою запобігання виникненню їх соціальної ізоляції.

Доцільні заходи щодо **розбудови соціальної згуртованості, зміцнення соціально-економічної безпеки та стійкості приймаючих громад і ВПО** передбачають:

- розробку та сприяння розвитку вже існуючих програм, спрямованих на забезпечення соціальної згуртованості у місцевих громадах, зокрема програми щодо залучення ВПО до місцевого самоуправління в громадах їх компактного проживання. Одним з ключових факторів активізації людського капіталу серед ВПО може стати забезпечення та захист їх виборчих прав на місцевому рівні;

- здійснення інформаційної компанії з висвітленням контраргументів з кожного блоку стереотипів позитивного досвіду адаптації ВПО, що враховує регіональний аспект, та недопущення транслювання нових (на кшталт поширення наклепів у соціальних мережах), з метою мінімізації поширення стереотипів щодо ВПО;

- удосконалення законодавства та нормативно-правової бази з питань відродження Донбасу, зокрема стосовно програм та заходів з інтеграції ВПО у місцеві громади та їхньої соціальної адаптації та захисту; забезпечення прав на свободу пересування та вибір місця проживання, захисту від недобровільного повернення чи переселення в місця, де може виникнути загроза їхньому життю чи здоров'ю, а також удосконалення законодавства стосовно оцінки матеріальної та моральної шкоди і надання компенсацій з урахування особливостей завданої шкоди внаслідок бойових дій і тимчасової окупації частки території України;

- розбудову системи соціальної допомоги із залученням активних представників місцевих громад, вироблення ставлення до ВПО як до рівних партнерів, з урахуванням їхніх навичок та інших наявних ресурсів для вирішення спільних проблем місцевих громад та ВПО;

- проведення навчання для організованої підготовки приймаючих громад до здійснення ефективного діалогу з ВПО та владою. Підтримка планування та здійснення діалогу громад та ВПО за участі підготовлених спеціалістів-спостерігачів;

- створення довіри та примирення між ВПО та представниками приймаючих громад, об'єднання різних груп для подолання розбіжностей і конфліктів шляхом налагодження діалогу;

- реалізацію проектів децентралізації з урахуванням інтересів сегмента ВПО у громадах для зміцнення довіри між державою та громадами, шляхом посилення колегіальних, інклюзивних і підзвітних процесів управління. Надання консультативної та фінансової підтримки місцевим органам влади та НУО для зміцнення заходів колегіального управління (громадських рад, до складу яких мають увійти представників як ВПО, так і громад, що їх приймають);

- уникнення ухвалення законодавчих актів, спрямованих на дискримінацію ВПО або надання їм переваг, здатних дискримінувати населення місцевих громад; при розробці програм допомоги передбачати додаткове цільове фінансування місцевих громад для здійснення послуг-аналогів послугам для ВПО (з освіти, охорони здоров'я, соціальної допомоги тощо) пропорційно кількості прийнятих ВПО, щоб не зменшувати рівень життя місцевого населення й не стимулювати можливі дискримінаційні настрої;

- мати на увазі ЗМІ, що до сьогодні актуальними залишаються потреби при висвітленні проблематики вимушеного переміщення дотримуватися розумного балансу позитиву та негативу, особливо фокусуючись на підходах багатосторонності (багатоаспектного дослідження ситуації, наведення думок різних сторін), корисності взаємовигідного співробітництва ВПО з місцевими громадами, гуманного ставлення до переселенців, детального опису програм допомоги та докладання зусиль до перевірки їхньої дійсності.

З огляду на те, що понад п'яту частину ВПО становлять діти та підлітки, необхідним є розробка комплексу заходів щодо зменшення несприятливих проявів їх соціальної інтеграції, що передбачає таке:

- розвивиток мережі надавачів психологічної допомоги ВПО, виокремлюючи фокусовану підтримку підлітків з орієнтацією на інтеграцію учнівської молоді до колективів однолітків за місцем навчання;
- проведення психологічної підтримки для широкого загалу учнівської молоді (як індивідуально, так і колективно) для зменшення рівня песимізму, аномії та депресії, нівелювання негативного впливу інформації про війну, смерті та інші втрати;
- впровадження програми підвищення кваліфікації вчителів, викладачів, соціальних працівників та психологів щодо навичок спілкування із підлітками на теми зменшення та вирішення конфліктів, розвитку толерантності, етичних питань поведінки у кризових ситуаціях як на особистісному, так і на загальному рівні;
- створення програми навчання для батьків для своєчасного виявлення у дітей таких негативних психологічних проявів як агресія, песимізм;
- розробку тестів для первісного швидкого визначення соціально-психологічного стану підлітків та запровадження їх в освітніх закладах для завчасного виявлення та попередження депресивних проявів і агресивних дій;
- підготовку освітніх програм для дітей дошкільного віку (наприклад, у вигляді мультиплікаційних або ігрових відеоуроків) з метою їх етичного та толерантного виховання;
- посилення роботи з громадськими організаціями, з молодіжними лідерами та активістами для поширення громадянської свідомості, толерантності та демократичних принципів розвитку громади, суспільства та держави.

В умовах складної фінансової ситуації владі потрібно активізувати роботу над програмами, які не передбачатимуть великих витрат з бюджету, але сприятимуть економічній активності ВПО: а) систематизувати збір даних щодо потреб, кваліфікації ВПО з подальшим моніторингом працевлаштування; б) забезпечити якісні програми перепідготовки ВПО; в) розширити перелік пілг для працедавців, які приймають на роботу ВПО. Усе це потрібно вписати у повноцінну програму щодо працевлаштування ВПО із зазначенням чітких термінів та індикаторів. Крім того, слід активізувати співпрацю з міжнародними донорами щодо: а) цільової допомоги для покриття першочергових потреб; б) фінансової допомоги для розгортання інфраструктурних проєктів, які були б націлені на вирішення проблем ВПО через їх залучення в роботу над цими проєктами і подальше використання цих інфраструктурних об'єктів переміщеними особами (виробничих потужностей, житла, соціальної інфраструктури). Потрібно застосовувати індивідуальний підхід при вирішенні проблем ВПО з урахуванням потреб окремих категорій осіб і специфіки різних регіонів розселення.

У межах розробки заходів з облаштування ВПО у приймаючих громадах слід враховувати такі найпоширеніші проблеми інтеграції ВПО до місцевих громад:

- зростання ризиків соціальної невизначеності ВПО через збереження воєнного конфлікту та брак можливостей переселенців знайти гідне житло та облаштувати побут на новому місці;

- збереження ризиків соціального відторгнення ВПО у сфері праці через невідповідність кваліфікацій локальним ринкам праці та небажання проходити навчання (перенавчання) або працевлаштовуватися за запропонованими центрами зайнятості вакансіями;
- обмеженість фінансових коштів громад для вирішення проблем організації доступу ВПО до якісних умов проживання, медицини та освіти, професійної підготовки (перепідготовки) через недостатню підтримку з боку держави;
- поширення бідності серед внутрішньо переміщених осіб;
- інертність юридичних механізмів захисту прав переселенців і відсутність дієвої мережі допомоги ВПО в регіонах.

Затвердження «Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року» та її координація є першим кроком у рамках впровадження ефективної державної політики, спрямованої на облаштування ВПО у приймаючих громадах. Але попри прийняття важливого нормативного документа, який визначає стратегію дій влади та громадського сектору у процесах соціальної адаптації та інтеграції переселенців, відкритими залишаються питання щодо:

- створення єдиного централізованого органу влади для комплексного вирішення питань ВПО та ефективної координації ключових стейкхолдерів процесів облаштування переселенців;
- визначення чітких критеріїв обліку та зняття з обліку ВПО;
- моніторинг ефективності процесів адаптації та інтеграції переселенців.

Крім зазначених напрямів формування політики щодо ВПО, першочерговим залишається врахування потреб і прав кожної окремої сім'ї та окремої людини, які були вимушені покинути власний дім внаслідок воєнного конфлікту на Сході України.

Література до розділу 1

1. Arowolo O. Return Migration and the Problem of Reintegration // *International Migration*. – 2000. – Vol. 38. – No. 5. – P. 59-82.
2. Fearon J.D., Humphreys M., Weinstein J.M. Can development aid contribute to social cohesion after civil war? Evidence from a field experiment in post-conflict Liberia // *The American Economic Review*. – 2009. – С. 287–291.
3. Cernea M.M. Risks, safeguards and reconstruction: a model for population displacement and resettlement // *Economic and Political Weekly*. – 2000. – С. 3659–3678.
4. Berkman L.F. et al. From social integration to health: Durkheim in the new millennium // *Social science & medicine*. – 2000. – Т. 51. – № 6. – P. 843–857.
5. Cheong P.H. et al. Immigration, social cohesion and social capital: A critical review // *Critical social policy*. – 2007. – Т. 27. – № 1. – P. 24–49.
6. Korac M. Integration and How We Facilitate it A Comparative Study of the Settlement Experiences of Refugees in Italy and the Netherlands // *Sociology*. – 2003. – Т. 37. – № 1. – P. 51–68.
7. Kunz E.F. The Refugee in Flight: Kinetic Models and Forms of Displacement // *International migration review*. – 1973. – Т. 7. – № 2. – P. 125–146.
8. Ryan D., Dooley B., Benson C. Theoretical perspectives on post-migration adaptation and psychological well-being among refugees: towards a resource-based model // *Journal of Refugee Studies*. – 2008. – Т. 21. – № 1. – P. 1–18.
9. Vrecer N. Living in limbo: integration of forced migrants from Bosnia and Herzegovina in Slovenia // *Journal of refugee studies*. – 2010. – Т. 23. – № 4. – P. 484–502.
10. Zetter R. Unlocking the Protracted Displacement of Refugees and Internally Displaced Persons: An Overview // *Refugee Survey Quarterly*. – 2011. – Т. 30. – № 4. – С. 1–13.
11. «Для вирішення проблем ВПО потрібно масштабувати кращі практики допомоги» – ПРООН [Електронний ресурс] / UNDP. – 30.04.2015. – Доступний з : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2015/04/30/-html>
12. Ведернікова І. Сіра зона. Про хазяїнів і людей // *Дзеркало тижня. Україна*. – 2015. – № 36–37. – 2 жовт.
13. Взаимоотношения между принимающими сообществами и внутренне перемещенными лицами в Украине [Електронний ресурс] / Крым SOS. – 04.06.2015. – Доступний з : <http://krymsos.com/ru/settlers/news/55ba32c536c9a/>
14. Жители оккупированного Донбасса снова будут получать пенсии от Украины [Електронний ресурс] / Діло.Донбас. – 16.10.2015. – Доступний з : <http://dn.depo.ua/rus/dn/meshkantsi-okupirovanogo-donbasu-znovu-otrimuvati-mut-pensiyi-16102015161200>
15. За даними звіту про спільну оцінку потреб внутрішньопереміщених осіб у м. Києві та Київській області [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://unhcr.org.ua/attachments/article/1527/2015_PA_Kyiv_Ukr.pdf
16. Загайало О. Переселенці на Львівщині: хочемо жити // *Дзеркало тижня. Україна*. – 2015. – № 16–17. – 15 трав.
17. Котляр А. Людмила Волинець: «Дитяча тема відступила на задній план» // *Дзеркало тижня. Україна*. – 2015. – № 36–37. – 2 жовт.
18. Котляр А. Як не втратити людяність? // *Дзеркало тижня. Україна*. – 2015. – № 24. – 3 лип.
19. Онищенко О. Директорка школи з Криму: «Патологічно не виношу зради» // *Дзеркало тижня. Україна*. – 2015. – № 36–37. – 2 жовт.
20. Онищенко О. Не помічати – простіше. Влада перевірить переселенців // *Дзеркало тижня. Україна*. – 2015. – № 32. – 4 вер.
21. Позиция УВКБ ООН в отношении защиты беженцев и поиска решений в контексте городов [Електронний ресурс] / Refworld УВКБ ООН. – 2009. – 52 с. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4ab8e7f2.html>
22. Проблеми ВПО: чого бракує уряду для створення чіткої політики? [Електронний ресурс] / Міжнародний фонд «Відродження». – 01.04.2015. – Доступний з : http://www.irf.ua/knowledgebase/news/problemi_vnutrishno_peremischnikh_osib_v_ukraini_chogo_brakue_uryadu_dlya_stvorenniya_chit_koi_politiki/

23. Садова Я. Георгий Тука о причине войны, черной дыре ЛНР-ДНР и страхе перед НАТО на Донбассе [Електронний ресурс] // Апостроф. – 04.10.2015. – Доступний з : <http://apostrophe.com.ua/article/society/2015-10-04/georgiy-tuka-pervoprichina-voyni---vse-eti-donb>
24. Спільна оцінка потреб ВПО. Звіт про спільну оцінку потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО). м. Київ та Київська область, Україна [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – 2015 р. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/publikatsiji/sotsialna-dopomoga/2-uncategorised>
25. Правові документи [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenti-m/kerivni-principi-mizhnarodnogo-zahistu-m>
26. Украина не помогает беженцам из зоны АТО, а зарабатывает на них – эксперт [Електронний ресурс] // РІА Новості Україна. – 05.04.2015. – Доступний з : <http://rian.com.ua/view/20150405/365803531.html>

Література до розділу 2

1. Public Opinion Survey Residents of Ukraine [Електронний ресурс] // International Republican Institute. – 2015. – July 16–30. – Доступний з : http://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/2015-08-24_survey_of_residents_of_ukraine_july_16-30_2015.pdf
2. Strategic response plan for Ukraine 2015 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.humanitarianresponse.info/operations/ukraine/document/2015-ukraine-humanitarian-response-plan>
3. Sustainable livelihoods guidances heets [Електронний ресурс] / DFID. – 1999. – 26 р. – Доступний з : <http://www.eldis.org/vfile/upload/1/document/0901/section2.pdf>
4. Ukraine: Letter to President Poroshenko on Internally Displaced Persons [Електронний ресурс]. – 2014. – Доступний з : <https://www.hrw.org/news/2014/07/21/ukraine-letter-president-poroshenko-internally-displaced-persons>
5. Базикян А. Факторы, влияющие на проявления стресса аккультурации [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://otdushina.club/?p=391>
6. Виртосу І. Рік потому, або Я – не переселенець, я – людина [Електронний ресурс] / І. Виртосу // Українська Правда. – 2015. – Доступний з : http://life.pravda.com.ua/society/2015/05/24/194334/view_print/
7. Головні проблеми переселенців під час працевлаштування та адаптації на Донбасі [Електронний ресурс]. – МФ «Відродження». – 2015. – Доступний з : http://www.irf.ua/knowledgebase/news/golovni_problemi_pereselentsiv_pid_chas_pratsevlashtuvannya_ta_adaptatsii_na_donbasi
8. Горинова Е.В. Мигрант как объект социальной интеграции в принимающую среду: социально-синергетический подход // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2010. – С. 42–49.
9. Городок переселенцев в Маяках [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://kot-saymona.ru/watch/UjB1RE04TUU4STg>
10. Дмитриев А.В. Миграция – конфликтное измерение. – Изд. 2-е, испр. и перераб. – М. : Альфа-М, 2007. – 416 с.
11. Доклад Специального докладчика по вопросу о правах человека внутренне перемещенных лиц Чалоки Бейани [Електронний ресурс] // Организация Объединенных Наций. – 2015. – Доступний з : <http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/G1507055.pdf>
12. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб» від 05.03.2015 р. № 245-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015 – № 21.
13. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII. – Ст. 17. – п. 1 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
14. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 27.03.2015 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 1.
15. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 04.03.2015 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 26.
16. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс] – Доступний з : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
17. Інформаційний ресурс для громадян (ВПО) [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.vpo.gov.ua/>

18. Інформаційні потреби переселенців (дослідження) [Електронний ресурс] // MediaSapiens. – 2015. – Доступний з : http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/informatsiyni_potrebi_pereselentsiv_doslidzhennya/
19. Каздобіна Ю. Працевлаштування переселенців: проблема номер один // УНЦПД. – № 4/729. – 19.03.2015 р.
20. Морев М.В., Каминский В.С. Методологические особенности изучения социальных настроений на региональном уровне // Проблемы развития территории. – 2013. – № 5 (67). – С. 96–103.
21. На втілення бізнес-ідей у Львові переселенці можуть отримати до 100 тис. грн [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://zaxid.net/news/showNews.do?u_lvovi_na_vtlennya_biznesidey_pereselentsiv_vidilili_1 mln_grn&objectId=1354636
22. Перехрест О. Переселенці з Донбасу облаштовують на Львівщині власне поселення [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://zaxid.net/news/showNews.do?pereselentsi_z_donbasu_oblashtuyut_na_lvivshhini_vlasne_poselennya&objectId=1365203
23. Переселенці з Донбасу піднімають села і пишуть про це блоги [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://ukr.segodayna.ua/ukraine/pereselency-s-donbassa-podnimayut-sela-i-pishut-ob-etom-blogi-639833.html>
24. Переселенців з Донбасу прихистив у власному будинку сільський голова Талалаївки [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.mynizhyn.com /news/misto-i-region/2364-pereselenciv-z-donbasu-prihistiv-u-vlasnomu-budinku-silskii-golova-talalayivki.html>
25. Переселенцы из Донбасса основали городок в Одесской области [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://tretiy.tv/36918>
26. Психология. Словарь. / под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М. : Политиздат. 1990. – 494 с.
27. Постанова КМУ від 01.10.2014 р. № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України, районів проведення антитерористичної операції та населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>
28. Психологическая помощь мигрантам: травма, смена культуры, кризис идентичности / под ред. Г.У. Солдатовой. – М. : Смысл, 2002. – 479 с.
29. Резолюція ПАРЄ щодо України. Коментований переклад [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2015. – Доступний з : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/01/28/7030164/>
30. Результати анкетування переселенців щодо проявів дискримінації на Харківщині [Електронний ресурс] // Права людини в Україні. – 2015. – Доступний з : <http://khp.org.ua/index.php?id=1439424767>
31. Розпорядження КМУ від 11.06.2014 р. № 588-р «Питання соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції» [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/588-2014-%D1%80/paran10#n32>
32. Саскудаева С.О. Социальное настроение молодёжи в условиях трансформации российского общества : автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04.
33. Соціологія. Енциклопедія / сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин и др. – Минск, 2003.
34. Сполучені Штати оголошують надання додаткової гуманітарної допомоги Україні в розмірі \$18 мільйонів [Електронний ресурс] / Державний департамент США. Офіс речника. – 27.05.2015 р. – Доступний з : <http://ukrainian.ukraine.usembassy.gov/uk/ statements/assistance-05222015.html>
35. Тінки для переселенців – сотня біженців облаштувалась у черкаському селі [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://vikka.ua/news/86905-tinki-dlya-pereselentsiv--sotnya-bizhentsiv -oblashtuvalas-u-cherkaskomu-seli-video.htm>
36. Тощенко Ж.Т. Социальное настроение – феномен современной социологической теории и практики // Социологические исследования. – 1998. – № 1. – С. 21–34.
37. У Львові переселенців закликають з бізнес-ідеями їхати у село [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://vgolos.com.ua/news/u_lvovi_pereselentsiv_zaklykayut_z_biznesideyamy_ihaty_u_selo_190116.html
38. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. – М. : Советская энциклопедия, 1983.

39. Як сім'я переселенців обживається на Тернопільщині? [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://vision.ternopil.ua/index.php/2014-03-08-15-47-49/zhyttia-mista/item/4384-yak-sim-ia-pereselentsiv-obzhyvaietsia-na-ternopilshchyni-video>
40. Взаимоотношения между принимающими сообществами и внутренне перемещенными лицами в Украине [Електронний ресурс] / Крим SOS. – Доступний з : <http://krymsos.com/files/4/9/490b6c1-----rus.pdf>

Література до розділу 3

1. Черенько Л.М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 1. – С. 11–21.
2. Звіт за результатами дослідження «Проблеми адаптації та працевлаштування ВПО на Луганщині» [Електронний ресурс] // Міжнародний фонд «Відродження». – 2015. – Доступний з : http://www.irf.ua/knowledgebase/publications/zvit_zh_rezultatami_doslidzhennya_problemi_adaptatsii_ta_pratsevlashtuvannya_vpo_na_luganshini/
3. Burchardt T., Le Grand J., Piachaud D. Social exclusion in Britain 1991–1995 // Social Policy & Administration. – 1999. – Т. 33. – № 3. – С. 227–244.
4. Mathieson J. et al. Social Exclusion Meaning, measurement and experience and links to health inequalities // A review of literature. WHO Social Exclusion Knowledge Network Background Paper. – 2008. – Т. 1. – 91 p.
5. Bohnke P. Nothing Left to Lose? Poverty and Social Exclusion in Comparison: Empirical Evidence on Germany / Petra Bohnke. – Berlin : Social Science Research Center, 2001. – 37 p.
6. Тухашвили М. Беженцы и вынужденно перемещенные лица в Грузии [Електронний ресурс] / КАРИМ-Восток – Консорциум прикладных исследований по международной миграции. Пояснительная записка 13/104. – 2013. – Доступний з : <http://www.carimeast.eu>
7. Vrooman J.C., Hoff S.J.M. The disadvantaged among the Dutch: A survey approach to the multidimensional measurement of social exclusion // Social indicators research. – 2013. – Т. 113. – №. 3. – С. 1261–1287.
8. Jehoel-Gijsbers G., Vrooman C. Social exclusion of the elderly: A comparative study of EU member states. – Ceps, 2008. – Т. 57.
9. Харченко Н. Сравнение методологических подходов к измерению уровня бедности // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 86–99.
10. Measuring Social Exclusion in Routine Public Health Surveys: Construction of a Multidimensional Instrument [Електронний ресурс] / A. van Bergen, S. Hoff, E. van Ameijden, A. van Hemert. – 2014. – Доступний з : <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0098680>
11. Coumans M., Schmeets H. The Socially Excluded in the Netherlands: The Development of an Overall Index // Social Indicators Research. – 2014. – P. 779–805.
12. Phillipson C. Social Networks and Social Exclusion: Sociological and Policy Perspectives / C. Phillipson, A. Graham, D.H.J. Morgan, 2004. – 288 p.
13. Оксамитная С.Н., Хмелько И.В. Социальная эксклюзия в Украине на начальной стадии реставрации капитализма // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 66–77.

Література до розділу 4

1. Кожен третій роботодавець готовий влаштувати на роботу переселенців із зони АТО [Електронний ресурс] // Кадровий портал Нh.ua. – 2015. – Доступний з : <https://hh.ua/article/15439>
2. Нове життя у новому місті: працевлаштування внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://www.dcz.gov.ua/don/control/uk/publish/article;jsessionid=C672F0AC270B59057ABEC0CA793D25B2?art_id=38177&cat_id=1611917
3. Постанова КМУ «Про затвердження Основних напрямів розв'язання проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб на 2015-2016 роки» від 08.07.2015 р. № 505 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/505-2015-%D0%BF>
4. Працевлаштування переселенців проблема номер один [Електронний ресурс] / Український незалежний центр політичних досліджень. – Доступний з : http://www.ucipr.kiev.ua/publications/pratsevlashtuvannya-pereselentsiv-problema-nomer-odin/view_print
5. Програма працевлаштування та професійного навчання внутрішньо переміщених осіб на 2015–2016 роки [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/Prog_pratsya.pdf

6. Ринок праці – 2015: як стартував новий бізнес-сезон? [Електронний ресурс] – Доступний з : portal.lviv.ua/news/2015/10/06/rinok-pratsi-ukrayini-pochinae-ogovtuvatisya
7. Ринок праці у східних областях «скоріше живий, аніж мертвий» [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.epochtimes.com.ua/ukraine/society/rinok-pratsi-u-skhidnikh-oblastyakh-skorishe-zhiviy-anizh-mertviy-116840.html>
8. Ринок праці України починає оговтуватися [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://portal.lviv.ua/news/2015/10/06/rinok-pratsi-ukrayini-pochinae-ogovtuvatisya>
9. Ціна війни: економічні і соціальні наслідки конфлікту на Донбасі [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://nbnews.com.ua/ua/blogs/132133/>
10. Щодо ситуації на ринку праці та діяльності державної служби зайнятості у січні – квітні 2016 року [Електронний ресурс] // Державна служба зайнятості України. – 2016. – Доступний з : <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350794>

Література до розділу 5

1. Baker E. Housing, place or social networks: What's more important for relocating tenants? / E. Baker, K. Arthurson // *Australian Planner*. – 2007. – Vol. 44. – № 4. – P. 28–35.
2. Barrera Jr.M. Social support research in community psychology / Jr.M. Barrera // *Handbook of community psychology*. – Springer US, 2000. – P. 215–245.
3. Brookings Institution. «On Approving of the State Strategy for Internally Displaced Persons – Persecuted». Decree № 47 / Government of Georgia. – Tbilisi. – 2007. – P. 1–13.
4. Brookings Institution. «On Approving of the State Strategy for Internally Displaced Persons – Persecuted». Decree № 47 / Government of Georgia. – Tbilisi. – 2007. – P. 1–13.
5. Brun C. Research guide on internal displacement // NTNU Research Group on Forced Migration Department of Geography Norwegian University of Science and Technology (NTNU) Trondheim, Noruega en. – 2005.
6. Chavis D.M., Wandersman A. Sense of community in the urban environment: A catalyst for participation and community development // *American journal of community psychology*. – 1990. – Vol. 18. – № 1. – P. 55–81.
7. Colletta N.J., Cullen M.L. Violent conflict and the transformation of social capital: Lessons from Cambodia, Rwanda, Guatemala, and Somalia // *World Bank Publications*. – 2000. – Vol. 795.
8. Coyne J.C., DeLongis A. Going beyond social support: the role of social relationships in adaptation // *Journal of consulting and clinical psychology*. – 1986. – Vol. 54. – № 4. – P. 454.
9. Kalin W. Guiding principles on internal displacement // *Stud. Transnat'l Legal Pol'y*. – 2008. – T. 38. – C. 1.
10. Lee J., Árnason A., Nightingale A., Shucksmith M. Networking: social capital and identities in European rural development // *Sociologia ruralis*. – 2005. – Vol. 45. – № 4. – P. 269–283.
11. Nadareishvili M., Tsakadze V. Survey about Housing and Social-Economical Conditions of Internally Displaced People: Study of conditions of IDPs from private settlements and comparing them to conditions of IDPs from collective centers : Report. – Tbilisi. – 2008.
12. McMichael C., Manderson L. Somali women and well-being: Social networks and social capital among immigrant women in Australia // *Human organization*. – 2004. – Vol. 63. – № 1. – P. 88–99.
13. Mitchneck B., Mayorova O.V., Reguliska J. «Post»-conflict displacement: isolation and integration in Georgia // *Annals of the Association of American Geographers*. – 2009. – Vol. 99. – № 5. – P. 1022–1032.
14. Perelman E. Towards an understanding of coping strategies of vulnerable individuals and communities facing the aftermath of crises // *Promoting Livelihood and Coping Strategies of Groups Affected by Conflicts and Natural Disasters*. – 2005. – P. 1.
15. Putnam R.D. Bowling alone: America's declining social capital // *Journal of democracy*. – 1995. – Vol. 6. – № 1. – P. 65–78.
16. Singh N., Robinson C. Support systems among urban IDPs in Georgia // *Forced Migration Review*. – 2010. – Vol. 34. – P. 24–25.
17. Vervisch T. et al. Social Capital and Post-Conflict Reconstruction in Burundi: The Limits of Community-based Reconstruction // *Development and Change*. – 2013. – T. 44. – № 1. – P. 147–174.
18. Wilson W.J. Studying inner-city social dislocations: The challenge of public agenda research: 1990 presidential address // *American Sociological Review*. – 1991. – P. 1–14.
19. Yip W. et al. Does social capital enhance health and well-being? Evidence from rural China // *Social science & medicine*. – 2007. – T. 64. – № 1. – P. 35–49.
20. Серєда Ю.В. Роль соціального капіталу в модернізації українського суспільства // *Український соціум*. – 2014. – № 2. – С. 54–70.

ДОДАТКИ

Додаток А

Документи Ліги Націй¹⁷⁹

1. Угода про видачу посвідчень особи російським та вірменським біженцям, про доповнення та внесення змін до угоди від 5.07.1922 р. та 31.05.1924 р.
2. Угода про правовий статус російських та вірменських біженців.
3. Угода про розповсюдження на інші категорії біженців деяких заходів, прийнятих на користь російських та вірменських біженців.
4. Конвенція про міжнародний статус біженців.
5. Тимчасова угода про статус біженців, що прибувають з Німеччини.
6. Конвенція про статус біженців, що прибувають з Німеччини.
7. Додатковий протокол до Тимчасової угоди та Конвенції про статус біженців, що прибувають з Німеччини (підписано в Женеві, відповідно, 04.07.1936 р. та 10.02.1938 р.).

Додаток Б

Документи ООН¹⁸⁰

1. Статут міжнародної організації у справах біженців 1946 р.
2. Загальна декларація прав людини 1948.
3. Статут Управління Верховного комісара ООН у справах біженців 1950 р.
4. Конвенція про статус біженців 1951 р.
5. Конвенція про статус апатридів 1954 р.
6. Конвенція про скорочення безгромадянства 1961 р.
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.
9. Конвенція про права дитини 1989 р.
10. Статут ООН і Статут Міжнародного Суду в редакції від 16.09.2005.
11. Принципи з питань реституції житла та майна біженців і переміщених осіб 2005 р.

Додаток В

Документи ЄС¹⁸¹ та Ради Європи¹⁸²

1. Дублінська конвенція 1990 р., що визначає державу, відповідальну за розгляд клопотань про надання притулку, поданих у одній з держав-членів Європейського Співтовариства.
2. Конвенція 1990 р. про застосування Шенгенської угоди від 14.06.1985 р. між урядами держав Економічного союзу Бенілюкс, Федеративної Республіки Німеччини та Французької Республіки про поступове скасування контролю на спільних кордонах.
3. Резолюція Ради Європейського Союзу «Про мінімальні гарантії процедур надання притулку» від 20.06.1995 р.
4. Спільна позиція, визначена Радою 04.03.1996 р. на основі статті К.3 Угоди про Європейський Союз щодо узгодженого застосування визначення терміну «біженець» у статті 1 Женевської Конвенції від 28.07.1951 р. про статус біженців.
5. Директива Ради від 27.01.2003 р. про встановлення мінімальних стандартів приймання шукачів притулку.
6. Пропозиція 01.06.2011 р. щодо переробки Директиви Ради про встановлення мінімальних стандартів приймання шукачів притулку.
7. Директива Ради 20.07.2001 р. «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у випадку масового притоку переміщених осіб та про заходи, які забезпечують баланс зусиль Держав-членів при прийомі таких осіб та несення наслідків їх прийому».

¹⁷⁹ Правові документи [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenti-m/dokumenti-ligi-niciy>

¹⁸⁰ Правові документи [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenti-m/dokumenti-onn-m>

¹⁸¹ Правові документи [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenti-m/dokumenti-ec>

¹⁸² Правові документи [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenti-m/dokumenti-padi-evropi>

8. Директива Ради 29.04.2004 р. «Про мінімальні стандарти для кваліфікації і статусу громадян третьої країни та осіб без громадянства як біженців чи як осіб, які потребують міжнародного захисту з інших причин, а також змісту цього захисту».
9. Повідомлення 15.07.2004 р. Комісії європейських спільнот Раді та Європейському парламенту «Більш ефективна Загальноєвропейська система притулку: єдина процедура в якості наступного кроку».
10. Директива Ради 01.12.2005 р. «Про мінімальні стандарти процедур надання та відкликання статусу біженця в Державах-членах».
11. Директива Європарламенту та Ради про загальні стандарти та процедури держав-членів для повернення громадян третіх країн за їх незаконного перебування (16.12.2008 р.).
12. Директива 2013/33/ЄС 26.06.2013 р. про встановлення стандартів приймання осіб, які подають про міжнародний захист (перероблена).
13. Директива Європарламенту і Ради ЄС 2011/95 13.12.2011 р. стосовно стандартів для кваліфікації громадян третіх країн чи осіб без громадянства як бенефіціарів міжнародного захисту і стосовно єдиного статусу для біженців або для осіб, що мають право на додатковий захист, і стосовно змісту захисту, що надається (перероблена).
14. Директива 2013/32/EU 26.07.2013 р. про загальні процедури надання і позбавлення міжнародного захисту (перероблена).
15. Конвенція РЄ про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.
16. Європейська угода про скасування віз для біженців 20.04.1959 р.
17. Європейська угода про передання відповідальності за біженців 16.10.1980 р.
18. Рекомендація РЄ 773 про де-факто біженців (1976).
19. Рекомендація РЄ 817 про право на притулок (1977).
20. Декларація РЄ про територіальний притулок (1977).
21. Рекомендація R (1981) 16 Комітету міністрів державам-членам про узгодження національних процедур щодо притулку.
22. Рекомендація R (1984) 1 Комітету міністрів державам-членам про захист осіб, що формально не визнаються біженцями.
23. Рекомендація R (1994) 5 Комітету міністрів про керівні принципи щодо прибуття осіб, які шукають притулку, до європейських аеропортів.
24. Рекомендація R (1999) 18 Комітету міністрів державам-членам щодо запобігання та скорочення без громадянства.
25. Рекомендація R (2000) 9 Комітету міністрів державам-членам про тимчасовий захист.
26. Рекомендація R (2001) 18 Комітету міністрів державам-членам про допоміжний захист.
27. Резолюція 1933 (2013) Вирішення проблем, пов'язаних зі змішаними потоками мігрантів та осіб, що шукають притулку, на схід від кордонів Європейського союзу.

Додаток Г

Документи СНД¹⁸³

1. Угода про допомогу біженцям та вимушеним переселенцям (від 24.09.1993 р.).
2. Протокол до Угоди про допомогу біженцям та вимушеним переселенцям (від 24.09.1993 р.).
3. Положення про Міждержавний фонд допомоги біженцям та вимушеним переселенцям (від 10.02.1995 р.).

Додаток Д

Регіональні міжнародні угоди¹⁸⁴

1. Конвенція щодо конкретних аспектів проблем біженців в Африці 1969 р.
2. Картахенська декларація про біженців (ухвалена на Колоквіумі «Міжнародний захист біженців у Центральній Америці, Мексиці та Панамі: юридичні та гуманітарні проблеми» в Картахені, Колумбія, 19–22.11.1984 р.

¹⁸³ Правові документи [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenti-m/dokumenti-snd>

¹⁸⁴ Правові документи [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenti-m/regionalni-mizhnarodni-ugody-m>

Нормативно-правові акти чинного законодавства України (205 актів)¹⁸⁵

1. Загальні питання (24 акти)

1. Угода між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (від 23.09.1996 р.).
2. Закон України «Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців» (від 10.01.2002 р.).
3. Закон України «Про приєднання України до Конвенції про статус апатридів» (від 11.01.2013 р.).
4. Закон України «Про приєднання України до Конвенції про скорочення без громадянства» (від 11.01.2013 р.).
5. Закон України «Про міжнародні договори України» (від 29.06.2004 р.).
6. Указ Президента України № 622/2011 «Про Концепцію державної міграційної політики» (від 30.05.2011 р.).
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1058-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції державної міграційної політики» (від 12.10.2011 р.).
8. Постанова КМУ N 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (від 03.11.2010 р.).
9. Закон України «Про ратифікацію Протоколу до Угоди з питань, пов'язаних з відновленням прав депортованих осіб, національних меншин і народів» (від 18.02.2004 р.).
10. Постанова Кабінету Міністрів України № 514 «Про продовження строку виконання Програми розселення та облаштування депортованих кримських татар і осіб інших національностей, що повернулися на проживання в Україну, їх адаптації та інтеграції в українське суспільство на період до 2010 року» (від 06.06.2012 р.).
11. Указ Президента України № 494/2011 «Про Національний план з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» (від 22.04.2011 р.).
12. Указ Президента України № 127/2013 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12.03.2013 р. «Про невідкладні заходи щодо європейської інтеграції України» (від 12.03.2013 р.).
13. Розпорядження КМУ № 73-р «Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2013 рік» (від 13.02.2013 р.).
14. Указ Президента України № 965/2004 Питання організації виконання Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» (від 21.08.2004 р.).
15. Указ Президента України № 405/2011 «Питання Державної міграційної служби України» (від 06.04.2011 р.).
16. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 195-р «Питання Державної міграційної служби» (від 11.04.2012 р.).
17. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» (від 07.04.2011 р.).
18. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (від 07.04.2011 р.).
19. Закон України «Про громадські об'єднання» (від 22.03.2012 р.).
20. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (від 5.07.2012 р.).
21. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (від 05.07.2012 р.).
22. Закон України «Про гуманітарну допомогу» (від 22.10.1999 р.).
23. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (від 06.09.2012 р.).
24. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (від 12.05.2015 р.).

2. Питання міждержавного розшуку (5 актів)

1. Договір государств-участников Содружества Независимых Государств о межгосударственном розыске лиц (Москва, 10.12.2010 г.).
2. Постанова КМУ N 823 «Про затвердження Угоди про обмін інформацією у сфері боротьби зі злочинністю» (від 03.08.2011 р.).
3. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» (від 18.02.1992 р.).
4. Постанова КМУ № 220 «Про Національне центральне бюро Інтерполу» (від 25.03.1993 р.).

¹⁸⁵ Правові документи [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenty-m/zakonodavstvo-ukr>.

5. Наказ СБУ/МВС № 169/391 від 03.05.2012 р. «Про взаємодію Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України в питанні розшуку осіб». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 21.05.2012 р. за № 804/21117.

3. Візові питання (4 акти)

1. Постанова КМУ № 567 «Про затвердження Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію» (від 01.06.2011 р.).

2. Наказ МЗС № 196 від 26.07.2011 р. «Про затвердження Інструкції про порядок оформлення іноземцям та особам без громадянства віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 18.08.2011 р. за № 983/19721.

3. Наказ СБУ/МЗС № 67/45 «Про затвердження Інструкції про порядок погодження зі Службою безпеки України оформлення віз іноземцям та особам без громадянства дипломатичними представництвами та консульськими установами України за кордоном в державі їх тимчасового або постійного проживання» (від 16.02.2012 р.).

4. Наказ МВС № 1104 від 15.11.2013 «Про затвердження Порядку оформлення запрошень іноземцям та особам без громадянства на отримання візи для в'їзду в Україну».

4. Питання заборони в'їзду в Україну (5 актів)

1. Наказ СБУ № 344 від 01.06.2009 «Про затвердження Інструкції про порядок прийняття органами Служби безпеки України рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20.08.2009 р. за № 785/16801.

2. Наказ МВС № 1235 від 17.12.2013 «Про затвердження Інструкції про порядок прийняття Державною міграційною службою України та її територіальними органами рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 11.01.2014 р. за № 25/24802.

3. Постанова КМУ № 280 «Про затвердження Порядку надання Державній прикордонній службі та виконання нею доручень уповноважених державних органів щодо осіб, які перетинають державний кордон, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» (від 17.04.2013 р.).

4. Наказ ДККУ № 8 від 05.01.96 «Про затвердження Інструкції про порядок направлення до Держкомкордону доручень правоохоронних органів України щодо осіб, які прямують через державний кордон України, їх обліку та виконання». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22.01.1996 р. за № 32/1057.

5. Наказ АДПСУ № 946 від 05.12.2011 «Про затвердження Інструкції про порядок прийняття органами охорони державного кордону Державної прикордонної служби України рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29.12.2011 р. за № 1564/20302.

5. Питання перетину кордону (24 акти)

1. Закон України «Про державний кордон України» (від 04.11.1991 р.).

2. Закон України «Про прикордонний контроль» (від 05.11.2009 р.).

3. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (від 22.09.2011 р.).

4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (від 16.10.2012 р.).

5. Закон України «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень» (від 10.01.2002 р.).

6. Закон України «Про протидію торгівлі людьми» (від 20.09.2011 р.).

7. Наказ АДПСУ № 627 від 29.08.2011 р. «Про затвердження Порядку дій посадових осіб органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо установлення режиму в пунктах пропуску через державний кордон, здійснення контролю за його додержанням, а також організації і забезпечення взаємодії та координації контрольних органів і служб, що здійснюють різні види контролю або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску через державний кордон».

8. Наказ АДПСУ № 412 від 09.06.2011 р. «Про затвердження Порядку дій посадових осіб Державної прикордонної служби у разі виявлення в пунктах пропуску через державний кордон України осіб, стосовно яких є доручення правоохоронних і розвідувальних органів, та порядок взаємодії органів охорони державного кордону з правоохоронними і розвідувальними органами». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15.08.2011 р. за № 972/19710.

9. Наказ АДПСУ № 407 від 05.06.2012 р. «Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон». Зареєстровано в Міністерстві юстиції 27.06.2012 р. за № 1083/21395.

10. Наказ АДПСУ № 967 від 14.12.2010 р. «Про затвердження форм рішень про відмову в перетинанні державного кордону України». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 січня 2011 р. за № 31/18769.
11. Наказ МВСУ № 898 від 18.09.2013 р. «Про затвердження Інструкції з оформлення посадовими особами Державної прикордонної служби України матеріалів справ про адміністративні правопорушення».
12. Наказ АДПСУ № 472 від 25.06.2007 р. «Про затвердження Положення про базу даних «Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 05.07.2007 р. за № 765/14032.
13. Розпорядження КМУ № 2031-р «Про схвалення Концепції інтегрованого управління кордонами» від 27.10.2010 р.
14. Розпорядження КМУ № 2-р «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції інтегрованого управління кордонами» від 05.01.2011 р.
15. Розпорядження КМУ № 481-р «Про затвердження плану заходів із створення в Державній міграційній службі відомчої підсистеми інтегрованої міжвідомчої інформаційно-телекомунікаційної системи щодо контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон, на 2012 рік» від 18.07.2012 р.
16. Наказ АДПСУ, МІ, МВС, МЗС, МФ, СБ, НАДС № 753/423/737/288/1283/392/30 від 12.10.2011 р. «Про затвердження Порядку обміну даними між суб'єктами інтегрованого управління кордонами». Зареєстровано в Міністерстві юстиції 19.10.2011 р. за № 1209/19947.
17. Наказ АДПСУ, ДМС, ДПС, МВС, МЗС, МПСП, СБ, СЗР № 284/287/214/150/64/175/266/75 від 03.04.2008 «Про затвердження Положення про інтегровану міжвідомчу інформаційно-телекомунікаційну систему щодо контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12.05.2008 р. за № 396/15087.
18. Наказ АДПСУ № 444 від 27.05.2008 р. «Про затвердження Положення про базу даних «Відомості про іноземців та осіб без громадянства, які перевищили термін реєстрації паспортних документів в Україні». Зареєстровано в Міністерстві юстиції 23.06.2008 р. за № 549/15240.
19. Постанова КМУ № 1147 «Про прикордонний режим» (від 27.07.1998 р.).
20. Постанова КМУ № 884 «Про затвердження Порядку підтвердження достатнього фінансового забезпечення іноземців та осіб без громадянства для в'їзду в Україну, перебування на території України, транзитного проїзду через територію України і виїзду за її межі та визначення розміру такого забезпечення» (від 04.12.2013 р.).
21. Наказ АДАПС/МВС N 742/1090 від 15.10.2004 р. «Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії між органами охорони державного кордону Державної прикордонної служби України та органами внутрішніх справ України при передаванні затриманих ними іноземців та осіб без громадянства».
22. Наказ АДАПСУ № 931 від 14.11.2012 р. «Про затвердження Інструкції про порядок дій посадових осіб органів (підрозділів) охорони державного кордону під час затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, без ухвали слідчого судді або суду та порядок подальшої взаємодії органів (підрозділів) охорони державного кордону з органами досудового розслідування». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 05.12.2012 р. за № 2033/22345.
23. Наказ МВС № 352 від 30.03.2015 р. «Про затвердження Інструкції про порядок тримання затриманих осіб в органах (підрозділах) охорони державного кордону».
24. Наказ АДПСУ № 222 від 03.04.2012 р. «Про забезпечення доступу до публічної інформації у Державній прикордонній службі України». Зареєстровано в Міністерстві юстиції 25.04.2012 р. за № 627/20940.

6. Питання реадмісії (6 актів)

1. Закон України «Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про реадмісію» (від 05.06.2013 р.).
2. Закон України «Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про реадмісію» (від 23.09.2008 р.).
3. Закон України «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб» (від 15.01.2008 р.).
4. Постанова КМУ № 22 від 22.01.2014 р. «Про затвердження Імплементаційного протоколу між Кабінетом Міністрів України та Австрійським Федеральним Урядом про реалізацію Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб».
5. Розпорядження КМУ № 557-р від 02.04.2008 р. «Про утворення Української частини Спільного комітету з питань реадмісії».

6. Наказ МВС № 158 від 16.02.2015 р. «Про затвердження Інструкції про порядок реалізації компетентними та уповноваженими органами України міжнародних угод про реадмісію осіб». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 05.03.2015 р. за № 260/26705.

7. Питання арешту, утримання під вартою, екстрадиції (6 актів).

1. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах» (від 10.11.1994 р.).
2. Лист Міністерства юстиції України щодо застосування конвенцій про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах (від 21.01.2006 р.).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України, Розділ IX. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження (набрав чинності 19.11.2012 р.).
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» (від 13.04.2012 р.).
5. Закон України «Про попереднє ув'язнення» (від 30.06.1993 р.).
6. Наказ ДДПВП № 135 від 27.05.2002 «Про затвердження Інструкції про порядок інформування органами й установами виконання покарань стосовно взятих під варту і засуджених іноземців». Зареєстровано в Міністерстві юстиції 01.07.2002 р. за № 548/6836.

8. Питання імміграції (4 акти)

1. Закон України «Про імміграцію» (від 07.06.2001 р.).
2. Постанова КМУ № 1983 «Про затвердження Порядку формування квоти імміграції, Порядку провадження за заявами про надання дозволу на імміграцію і поданнями про його скасування та виконання прийнятих рішень» (від 26.12.2002 р.).
3. Постанова КМУ № 251 «Про затвердження Порядку оформлення, виготовлення і видачі посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання і технічного опису їх бланків та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 26.12.2002 р. № 1983» (від 28.03.12 р.).
4. Наказ МВС № 681 від 15.07.2013 «Про затвердження Тимчасового порядку розгляду заяв для оформлення посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання».

9. Питання перебування іноземців та осіб без громадянства (24 акти)

1. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (від 22.09. 2011 р.).
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (від 16.10.2012 р.).
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реєстрації місця проживання та місця перебування фізичних осіб в Україні» (від 5.07.2012 р.).
4. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» (від 11.12.2003 р.).
5. Наказ МВС № 1077 «Про затвердження Порядку реєстрації місця проживання та місця перебування фізичних осіб в Україні та зразків необхідних для цього документів» (від 22.11.2012 р.).
6. Закон України «Про протидію торгівлі людьми» (від 20.09.2011 р.).
7. Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» (від 20.11.2012 р.).
8. Постанова КМУ № 144 від 11.03.2015 «Про затвердження норм харчування іноземців та осіб без громадянства, що розміщуються в пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, пунктах тимчасового розміщення біженців Державної міграційної служби».
9. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» (від 02.06.2005 р.).
10. Розпорядження КМУ № 711-р «Про схвалення Концепції розвитку Державної інформаційної системи реєстраційного обліку фізичних осіб та їх документування» (від 17.06.2009 р.).
11. Наказ МВС № 825 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення Державною міграційною службою України» (від 28.08.2013 р.).
12. Закон України «Про адміністративні послуги» (від 06.09.2012 р.).
13. Наказ МВС № 84 «Про затвердження стандартів адміністративних послуг, що надаються підрозділами Державної міграційної служби» (від 02.02.2012 р.).

14. Постанова КМУ № 1098 «Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби платних послуг» (від 26.10.2011 р.).
 15. Постанова КМУ № 150 «Про затвердження порядку продовження строку перебування та продовження або скорочення строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України» (від 15.02.2012 р.).
 16. Наказ МВС № 363 «Про затвердження Порядку розгляду заяв іноземців та осіб без громадянства про продовження строку перебування на території України» (від 25.04.2012 р.).
 17. Постанова КМУ № 322 «Про затвердження Порядку видачі, продовження строку дії та анулювання дозволів на використання праці іноземців та осіб без громадянства» (від 08.04.2009 р.).
 18. Наказ МСП № 135 від 14.03.2012 р. «Про затвердження Технічного опису бланка дозволу на використання праці іноземців та осіб без громадянства в Україні». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30.03.2012 р. за № 486/20799.
 19. Постанова КМУ № 179 «Про затвердження Порядку провадження за заявами іноземців та осіб без громадянства про добровільне повернення» (від 07.03.2012 р.).
 20. Наказ МВС/ДККУ № 723/435 від 29.07.2002 р. «Про затвердження Інструкції про порядок функціонування в органах внутрішніх справ та органах охорони державного кордону України обліку осіб, затриманих за порушення законодавства України про державний кордон та про правовий статус іноземців». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 09.10.2002 р. за № 819/7107.
 21. Наказ МВС/АДПС/СБУ № 353/271/150 від 23.04.2012 р. «Про затвердження Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 21.05.2012 р. за № 806/21119.
 22. Постанова КМУ № 1110 «Про затвердження Типового положення про пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні» (від 17.07. 2003 р.).
 23. Наказ МВС/МОЗ/АДПС N336/268/254 від 17.04.2012 р. «Про матеріально-побутове і медичне забезпечення іноземців та осіб без громадянства, що утримуються в пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, і пунктах тимчасового тримання та спеціально обладнаних приміщеннях». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 11.05.2012 р. за № 748/21061.
 24. Наказ МВС/МЗС/МСП/МОН/СЗР/СБУ N 494/132/467/497/141/281 «Про затвердження Методики аналізу ризиків з метою протидії нелегальній міграції» (від 29.04.2015 р.).
10. Питання визначення статусу біженця (8 актів)
1. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (від 08.07.2011 р.).
 2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства надзвичайних ситуацій України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів» (від 16.10.2012 р.).
 3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (від 18.09.2012 р.).
 4. Постанова КМУ № 144 від 11.03.2015 р. «Про затвердження норм харчування іноземців та осіб без громадянства, що розміщуються в пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, пунктах тимчасового розміщення біженців Державної міграційної служби».
 5. Наказ МВС № 649 «Про затвердження Правил розгляду заяв та оформлення документів, необхідних для вирішення питання про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, втрату і позбавлення статусу біженця та додаткового захисту і скасування рішення про визнання особи біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту» (від 07.09.2011 р.).
 6. Наказ МВС, МСП, МОНМС, МОЗ, АДПС № 604/417/793/499/518 від 07.07.2012 р. «Про затвердження Інструкції про взаємодію органів виконавчої влади в роботі з дітьми, розлученими із сім'єю, які не є громадянами України і звернулися до компетентних органів із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 31.07.2012 р. за № 1292/21604.
 7. Наказ МОЗ, МОН, МСП № 903/1464/711 від 23.10.2013 р. «Про здійснення обстеження для встановлення віку дитини, яка залишилась без піклування батьків та потребує соціального захисту».

8. Наказ МВС № 228 «Про затвердження Порядку ведення Державною міграційною службою України Довідково-інформаційного реєстру перекладачів» (від 11.03.2013 р.).

11. Питання безоплатної правової допомоги (10 актів)

1. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» (від 02.06.2011 р.).
2. Роз'яснення Мінюсту щодо Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (від 09.04.2012 р.).
3. Наказ Мінюсту № 483/5 від 28.03.2012 р. «Про затвердження Типового положення про установу з надання безоплатної первинної правової допомоги».
4. Наказ Мінюсту України № 967/5 від 02.07.2012 р. «Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 03.07.2012 р. за № 1091/21403.
5. Наказ Мінюсту України № 331/5 від 10.03.2015 р. «Питання розвитку системи безоплатної вторинної правової допомоги».
6. Наказ Мінюсту України № 633/5 від 30.04.2015 р. «Про затвердження Порядку ведення Координаційним центром з надання правової допомоги Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 13.05.2015 р. за № 517/26962.
7. Наказ Мінюсту України № 386/5 від 25.02.2014 р. «Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26.02.2014 р. за № 337/25114.
8. Постанова КМУ № 1363 від 28.12.2011 р. «Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб».
9. Постанова КМУ № 465 від 17.09.2014 р. «Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу».
10. Закон України «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах» (2011 р.).

12. Питання судового захисту (6 актів)

1. Кодекс адміністративного судочинства України (2005 р.).
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відео конференції» (від 04.07.2012 р.).
3. Закон України «Про судовий збір» (від 08.07.2011 р.).
4. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (від 23.02.2006 р.).
5. Постанова пленуму Вищого Адміністративного Суду України від 25.06.2009 р. № 1 «Про судову практику розгляду спорів щодо статусу біженця та особи, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, примусового повернення і примусового видворення іноземця чи особи без громадянства з України та спорів, пов'язаних із перебуванням іноземця та особи без громадянства в Україні» (в редакції від 16.03.2012 р.).
6. Постанова Пленуму Верховного суду України «Про деякі питання застосування законодавства, яке регулює порядок і строки затримання (арешту) осіб при вирішенні питань, пов'язаних з їх екстрадицією» (від 08.10.2004 р.).

13. Питання медичної допомоги (5 актів)

1. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (від 19.11.1992 р.).
2. Закон України «Про екстрену медичну допомогу» (від 05.07.2012 р.).
3. Закон України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» (від 05.07.2001 р.).
4. Постанова КМУ № 121 «Про затвердження Порядку надання медичної допомоги іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають або тимчасово перебувають на території України, які звернулися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, та яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту» (від 19.03.2014 р.).
5. Наказ МОЗ № 82 «Про Порядок проведення обов'язкових медичних обстежень осіб, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця» (від 04.03.2002 р.).

14. Питання інтеграції та соціального захисту (35 актів)

1. Положення про посвідчення біженця (від 14.03.2012 р.).
2. Положення про проїзний документ біженця (від 14.03.2012 р.).
3. Положення про посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту (від 14.03.2012 р.).
4. Положення про проїзний документ особи, якій надано додатковий захист (від 14.03.2012 р.).

5. Положення про посвідчення особи, якій надано тимчасовий захист (від 14.03.2012 р.).
 6. Порядок оформлення, видачі та продовження терміну дії посвідчення біженця (2005 р.).
 7. Житловий кодекс Української РСР (від 30.06.1983 р.).
 8. Порядок формування фондів житла для тимчасового проживання (2004 р.).
 9. Порядок надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання (2004 р.).
 10. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» (від 02.06.2005 р.).
 11. Наказ МПСП, МСМС, МОЗ, МВС, ДКНР, ДДПВП № 70/411/101/65/19/32 від 19.02.2009 р. «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним громадянам».
 12. Наказ МСП № 596 від 19.09.2013 р. «Про затвердження Державного стандарту соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб».
 13. Наказ МСП № 762 від 13.11.2013 р. «Про затвердження Нормативу фінансування отримувача послуги соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб, що надається відповідно до Державного стандарту соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб».
 14. Наказ МСП № 763 від 13.11.2013 р. «Про затвердження Нормативу фінансування отримувача послуги надання притулку бездомним особам, що надається відповідно до Державного стандарту надання притулку бездомним особам».
 15. Закон України «Про охорону дитинства» (від 26.04.2001 р.).
 16. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (від 24.01.1995 р.).
 17. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (від 13.01.2005 р.).
 18. Закон України «Про освіту» (від 23.05.1991 р.).
 19. Закон України «Про загальну середню освіту» (від 13.05.1999 р.).
 20. Закон України «Про професійно-технічну освіту» (від 10.02.1998 р.).
 21. Закон України «Про вищу освіту» (від 17.01.2002 р.).
 22. Закон України «Про зайнятість населення» (від 05.07.2012 р.).
 23. Постанова КМУ № 198 від 20.03.2013 р. «Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу».
 24. Постанова КМУ № 437 від 27.05.2013 р. «Питання видачі, продовження дії та анулювання дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства».
 25. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (від 06.10.2005 р.).
 26. Закон України «Про соціальні послуги» (від 19.06.2003 р.).
 27. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» (від 09.04.1999 р.).
 28. Закон України «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим» (від 16.06.2011 р.).
 29. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (від 21.11.1992 р.).
 30. Постанова КМУ № 1751 від 27.12.2001 р. «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми».
 31. Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» (від 18.05.2004 р.).
 32. Постанова КМУ № 1016 «Про затвердження Порядку надання біженцям грошової допомоги та пенсії» (від 06.07.1998 р.).
 33. Розпорядження КМУ 605-р «Про затвердження плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року» (від 22.08.2012 р.).
 34. Розпорядження КМУ № 853-р «Про затвердження плану заходів щодо інтеграції осіб, яким надано статус біженця, в українське суспільство на період до 2012 року» (від 22.07.2009 р.).
 35. Розпорядження КМУ № 653-р «Про затвердження плану заходів щодо інтеграції мігрантів в українське суспільство на 2011-2015 роки» (від 15.06.2011 р.).
15. Питання натуралізації (6 актів)
1. Закон України «Про громадянство України» (від 18.01.2001 р.)
 2. Указ Президента України № 215/2001 «Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України» (від 27.03.2001 р.)
 3. Наказ МВС № 715 «Про затвердження зразків документів, які подаються для встановлення належності до громадянства України, прийняття до громадянства України, оформлення набуття громадянства України, припинення громадянства України, скасування рішень про оформлення набуття громадянства України, та журналів обліку» (від 16.08.2012 р.).

4. Наказ МЗС № 185 «Про затвердження зразків документів, які подаються для встановлення належності до громадянства України, прийняття до громадянства України, оформлення набуття громадянства України, припинення громадянства України, скасування рішень про оформлення набуття громадянства України» (від 15.09.2006 р.)

5. Постанова КМУ № 1111 «Про затвердження Правил оформлення і видачі тимчасового посвідчення громадянина України» (від 17.07.2003 р.)

6. Наказ МВС України № 758 від 08.09.2005 р. «Про затвердження Порядку оформлення і видачі тимчасового посвідчення, що підтверджує особу громадянина України».

16. Питання доступу до інформації (4 акти)

1. Закон України «Про інформацію» (від 02.10.1992 р.).

2. Закон України «Про доступ до публічної інформації» (від 13.01.2011 р.).

3. Постанова КМУ № 583 «Питання виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» в Секретаріаті Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органах виконавчої влади» (від 25.05.2011 р.).

4. Закон України «Про захист персональних даних» (від 01.06.2010 р.).

17. Питання внутрішньо переміщених осіб (29 актів)

1. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII (від 20.10.2014 р.).

2. Постанова ВРУ № 254-VIII «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» (від 17.03.2015 р.).

3. Наказ СБУ № 27 від 22.01.2015 р. «Про затвердження Тимчасового порядку контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів вздовж лінії зіткнення у межах Донецької та Луганської областей».

4. Кодекс цивільного захисту України.

5. Постанова КМУ № 11 від 9.01.2014 р. «Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту».

6. Постанова КМУ № 655 від 26.11.2014 р. «Деякі питання Державного агентства з питань відновлення Донбасу».

7. Постанова КМУ № 653 від 26.11.2014 р. «Про затвердження переліку потреб, сума благодійної допомоги для задоволення яких не включається до оподаткованого доходу платників податку на доходи фізичних осіб».

8. Постанова КМУ № 509 від 01.10.2014 р. «Про облік осіб, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції».

9. Постанова КМУ № 505 від 01.10.2014 р. «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг».

10. Постанова КМУ № 535 від 01.10.2014 р. «Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції».

11. Постанова КМУ № 595 від 07.10.2014 р. «Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей».

12. Постанова КМУ № 68 від 25.02.2015 р. «Про затвердження Порядку перерахування міжбюджетних трансфертів за місцевими бюджетами у населених пунктах Донецької та Луганської областей, що розташовані на території проведення антитерористичної операції».

13. Розпорядження КМУ № 382-р від 15.04.2015 р. «Про забезпечення відшкодування витрат, пов'язаних з тимчасовим проживанням інвалідів у санаторіях та інших громадян, які переміщуються з тимчасово окупованої території та району проведення антитерористичної операції».

14. Розпорядження КМУ № 1068-р від 16.10.2014 р. «Про забезпечення часткової оплати вартості тимчасового проживання громадян, які переміщуються з тимчасово окупованої території та району проведення антитерористичної операції».

15. Розпорядження КМУ № 1085-р від 07.11.2014 р. «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження».

16. Розпорядження КМУ № 1053-р від 30.10.2014 р. «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція».

17. Постанова КМУ № 625 від 22.10.2014 р. «Про перейменування Державної служби України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб».
18. Постанова КМУ № 297 від 17.07.2014 р. «Про Державну службу України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб».
19. Постанова КМУ № 213 від 25.06.2014 р. «Про забезпечення тимчасового проживання сімей, які переселилися з Автономної Республіки Крим та м. Севастополя».
20. Розпорядження КМУ № 588-р від 11.06.2014 р. «Питання соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції».
21. Розпорядження КМДА № 267 від 19.03.2014 р. «Про створення міського координаційного центру з вирішення питань, пов'язаних з розміщенням та життєзабезпеченням мешканців Автономної Республіки Крим, які прибули у місто Київ для тимчасового проживання у зв'язку з нестабільною ситуацією на території Автономної Республіки Крим».
22. Розпорядження Дніпропетровської ОДА від 21.03.2014 р. № Р-160/0/3-14 «Про організацію роботи щодо підтримки сімей з території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя».
23. Розпорядження Луцького міського голови № 149 від 02.04.2014 р. «Про організацію роботи щодо підтримки сімей з території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь».
24. Розпорядження Полтавської ОДА № 110 від 14.04.2014 р. «Про заходи з тимчасового розміщення громадян України, які переселяються з Автономної Республіки Крим і м. Севастополя в Полтавську область».
25. Розпорядження Дніпропетровської ОДА від 27.05.2014 р. № Р-288/0/3-14 «Про організацію роботи щодо підтримки сімей з території південних та східних областей України».
26. Постанова КМУ № 289 від 04.06.2014 р. «Про затвердження Порядку оформлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, громадянам, які проживають на тимчасово окупованій території України».
27. Наказ Мініюсту № 953/5 від 17.06.2014 р. № 953/5 «Про невідкладні заходи щодо захисту прав громадян на території проведення антитерористичної операції».
28. Наказ МВС № 1077 від 22.11.2012 р. «Про затвердження Порядку реєстрації місця проживання та місця перебування фізичних осіб в Україні та зразків необхідних для цього документів».
29. Наказ МВС № 320 від 13.04.2012 р. «Про затвердження Порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України».

Додаток Ж

Законопроекти, внесені на розгляд Верховної Ради України протягом 2009–2014 рр., та коментарі й пропозиції до них УВКБ ООН в Україні (49 документів)¹⁸⁶

1. Проект Закону про документи України, що посвідчують особу та дають право виїзду за кордон, зареєстрований в ВРУ під №1632 від 25.12.2014 р.
2. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (щодо місця перебування та права на освіту), зареєстрований в ВРУ під № 4931 від 26.05.2014 р.
3. Проект Закону про документи України, що посвідчують особу та дають право виїзду за кордон, зареєстрований в ВРУ під № 4751 від 22.04.2014 р.
4. Проект Закону про внесення змін до статті 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (щодо врахування документів у сфері міграції), зареєстрований в ВРУ під № 4580 від 27.03.2014 р.
5. Проект Закону про внесення змін до законів України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» та «Про зайнятість населення» (щодо статусу біженців), зареєстрований в ВРУ під № 4574 від 26.03.2014 р.
6. Проект Закону про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України, зареєстрований в ВРУ під № 4473-1 від 19.03.2014 р.
7. Проект Закону про внесення зміни до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (щодо відтермінування набрання чинності положень пункту 6 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення»), зареєстрований в ВРУ під № 3792 від 19.12.2013 р.
8. Проект Закону про внесення змін до статті 13 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (щодо поліпшення управління міграційними процесами), зареєстрований в ВРУ під № 3603 від 13.11.2013 р.

¹⁸⁶ Правові документи [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenty-m/zakonodavstvo-ukr#Pozicii>

9. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо удосконалення положень судового захисту іноземців та осіб без громадянства), зареєстрований в ВРУ під № 2743 від 05.04.2013 р.
10. Коментар УВКБ ООН щодо доцільності ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо удосконалення положень судового захисту іноземців та осіб без громадянства) (реєстр. № 2743 від 05.04.2013 р.) від 18.06.2013 р.
11. Проект Закону про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про реадмісію, зареєстрований в ВРУ під № 0017 від 03.04.2013 р.
12. Проект Закону про внесення змін до статті 42 Закону України «Про зайнятість населення» (щодо плати за видачу роботодавцям дозволів на використання праці іноземців та осіб без громадянства на тимчасове працевлаштування), зареєстрований в ВРУ під № 2620 від 22.03.2013 р.
13. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискримінації в Україні, зареєстрований в ВРУ під № 2342 від 19.02.2013 р.
14. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (щодо заборони подальшого в'їзду в Україну), зареєстрований в ВРУ під № 2304 від 14.02.2013 р.
15. Проект Закону про посилення відповідальності за дискримінацію на расовому, етнічному і релігійному ґрунті, зареєстрований в ВРУ під № 1042 від 12.12.2012 р.
16. Пропозиції Президента до Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо громадянства», зареєстровані в ВРУ під № 0984 від 12.12.2012 р.
17. Проект Закону про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою, зареєстровані в ВРУ під № 0921 від 12.12.2012 р.
18. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» (щодо усунення колізій, які дозволяють подвійне громадянство), зареєстрований в ВРУ під № 0919 від 12.12.2012 р.
19. Проект Закону про приєднання України до Конвенції про статус апатридів, зареєстрований в ВРУ під № 0007 від 17.12.2012 р.
20. Проект Закону про приєднання України до Конвенції про скорочення безгромадянства, зареєстрований в ВРУ під № 0006 від 17.12.2012 р.
21. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо національного превентивного механізму, зареєстрований в ВРУ під № 11073 від 09.08.2012 р.
22. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», зареєстрований в ВРУ під № 11071 від 09.08.2012 р.
23. Проект Закону про зайнятість населення, зареєстрований в ВРУ під № 10497-1 від 22.05.2012 р.
24. Пропозиції УВКБ ООН до Проекту Закону про зайнятість населення, зареєстрований в ВРУ під № 10497-1 від 22.05.2012 р. (виділено в тексті).
25. Проект Закону про Єдиний державний демографічний реєстр, зареєстрований в ВРУ під № 10492 від 18.05.2012 р.
26. Коментар та пропозиції УВКБ ООН до Закону України Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус № 10492, ухваленого Верховною Радою України 02.10.2012 р.
27. Проект Закону про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні, зареєстрований в ВРУ під № 10468 від 14.05.2012 р.
28. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, зареєстрований в ВРУ під № 10428 від 03.05.2012 р.
29. Коментар УВКБ ООН до Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, зареєстрований в ВРУ під № 10428 від 03.05.2012 р.
30. Пропозиції УВКБ ООН до Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (у вигляді змін до тексту).
31. Проект Закону про адвокатуру та адвокатську діяльність, зареєстрований в ВРУ під № 10424 від 28.04.2012 р.
32. Проект Закону про документи України, що посвідчують особу, дають право на в'їзд в Україну та виїзд з України, зареєстрований в ВРУ під № 10381 від 23.04.2012 р.

33. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України, зареєстрований в ВРУ під № 9700-2 від 13.04.2012 р.
34. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо діяльності Міністерства внутрішніх справ, Міністерства надзвичайних ситуацій, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів), зареєстрований у ВРУ під № 10219 від 16.03.2012 р.
35. Проект Закону про екстрену медичну допомогу, зареєстрований в ВРУ під № 10155 від 07.03.2012 р.
36. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо громадянства, зареєстрований у ВРУ під № 9728-1 від 01.02.2012 р.
37. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні у режимі відеоконференції, зареєстрований у ВРУ під № 9753 від 26.01.2012 р.
38. Проект Кримінального процесуального кодексу України, зареєстрований у ВРУ під № 9700 від 13.01.2012 р.
39. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про безоплатну правову допомогу», зареєстрований у ВРУ під № 9496 від 24.11.2011 р.
40. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», зареєстрований у ВРУ під № 9458 від 15.11.2011 р.
41. Проект Закону про адміністративні послуги, зареєстрований у ВРУ під № 9435 від 09.11.2011 р.
42. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо реєстрації місця проживання та місця перебування фізичних осіб в Україні, зареєстрований у ВРУ під № 9289 від 13.10.2011 р.
43. Проект Закону про правовий статус іноземців та осіб без громадянства, зареєстрований у ВРУ під № 8570 від 26.05.2011 р.
44. Проект Закону про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, зареєстрований у ВРУ під № 7252 від 14.10.2010 р.
45. Коментар УВКБ ООН до проекту Закону про біженців та осіб, які потребують допоміжного або тимчасового захисту № 7252 від 14.10.2010 р.
46. Пропозиції УВКБ ООН до проекту Закону про біженців та осіб, які потребують допоміжного чи тимчасового захисту № 7252 від 14.10.2010 р. (у вигляді змін до тексту).
47. Проект Закону про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою, зареєстрований у ВРУ під № 5515 від 24.02.2010 р.
48. Проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань міграції, зареєстрований у ВРУ під № 2232 від 06.04.2009 р.
49. Коментар УВКБ ООН до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань міграції» № 2232, ухваленого Верховною Радою України 13.01.2011 р.

Додаток К

¹⁸⁷

Основні позиції та коментарі УВКБ ООН до законодавства України

1. Пропозиції УВКБ ООН до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».
2. Україна як країна притулку: спостереження щодо становища шукачів статусу біженця і біженців в Україні (липень 2013).
3. Позиція УВКБ ООН щодо ситуації з притулком в Україні в контексті повернення шукачів притулку (2007).
4. Пам'ятна записка про систему притулку в Україні (20.06.2012 р.).
5. Коментар УВКБ ООН до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту в Україні» (12.08.2011 р.).

¹⁸⁷ Правові документи [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenty-m/zakonodavstvo-ukr#Pozicii>

6. Пропозиції УВКБ ООН до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (21.05.2013 р.).
7. Позиція УВКБ ООН щодо застосування статті 15 (с) Директиви Європарламенту та Ради ЄС по стандартах кваліфікації громадян третіх країн або осіб без громадянства в якості бенефіціарів міжнародного захисту та по єдиному статусу для біженців або осіб, які мають право на додатковий захист, та по сутності наданого захисту (24.07.2013 р.).

Додаток Л

188

Основні висновки Виконкому УВКБ ООН 1977–2006 рр. (26 документів)

1. № 7 (XXVIII) – 1977 рік: Вислання.
2. № 8 (XXVIII) – 1977 рік: Визначення статусу біженця.
3. № 12 (XXIX) – 1978 рік: Екстериторіальна дія визначення статусу біженця.
4. № 15 (XXX) – 1979 рік: Біженці, які не мають країни притулку.
5. № 17 (XXXI) – 1980 рік: Проблеми видачі, які впливають на положення біженців.
6. № 18 (XXXI) – 1980 рік: Добровільна репатріація.
7. № 22 (XXXII) – 1981 рік: Захист шукачів притулку в ситуаціях їх масового притоку.
8. № 24 (XXXII) – 1981 рік: З'єднання сімей.
9. № 30 (XXXIV) – 1983 рік: Проблема явно не обґрунтованих або таких, що мають характер зловживання, звернень про надання статусу біженця або притулку.
10. № 39 (XXXVI) – 1985 рік: Жінки-біженки і міжнародний захист.
11. № 40 (XXXVI) – 1985 рік: Добровільна репатріація.
12. № 44 (XXXVII) – 1986 рік: Затримання біженців та шукачів притулку.
13. № 47 (XXXVIII) – 1987 рік: Діти-біженці.
14. № 58 (XL) – 1989 рік: Проблема біженців та шукачів притулку, що виїжджають у неорганізованому порядку з країни, де вони вже знайшли захист.
15. № 59 (XL) – 1989 рік: Діти-біженці.
16. № 64 (XLI) – 1990 рік: Жінки-біженки та міжнародний захист.
17. № 69 (XLIII) – 1991 рік: Припинення дії статусу.
18. № 72 (XLIV) – 1993 рік: Особиста безпека біженців.
19. № 73 (XLIV) – 1993 рік: Захист біженців та сексуальне насильство.
20. № 75 (XLV) – 1994 рік: Особи, переміщені в середині країни.
21. № 78 (XLVI) – 1995 рік: Попередження та скорочення безгромадянства та захист апатридів.
22. № 80 (XLVII) – 1996 рік: Всеохоплюючий та регіональний підходи в середині системи захисту.
23. № 81 (XLVIII) – 1997 рік: Загальний висновок з міжнародного захисту.
24. № 84 (XLVIII) – 1997 рік: Висновок з питання про дітей та підлітків-біженців.
25. № 85 (XLIX) – 1998 рік: Висновок з міжнародного захисту.
26. № 106 (LVII) – 2006 рік: Виявлення, попередження та скорочення безгромадянства і захист апатридів.

Додаток М

Керівні принципи щодо міжнародного захисту

189

1. Керівництво з процедур та критеріїв визначення статусу біженців відповідно до Конвенції 1951 р. та Протоколу 1967 р., які стосуються статусу біженців (1992 р.).
2. Керівні положення УВКБ ООН про критерії та стандарти щодо затримання та альтернативи триманню під вартою осіб, які шукають притулку (2012 р.).
3. Про обов'язки та стандарти доказування у заявах біженців. Позиція УВКБ ООН (16.12.1998 р.).
4. Програма захисту. Програма містить формулювання цілей та завдань, а також визначення дій з посилення міжнародного захисту біженців (26.06.2002 р.).
5. УВКБ ООН та міжнародний захист. Вступний курс в області міжнародного захисту (перше видання 2006 р.).
6. Консультаційний висновок з правил дотримання конфіденційності інформації про притулок (31.03.2005 р.).

¹⁸⁸ Правові документи [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenti-m/visnovki-komitetu-uvkb-oon-m>

¹⁸⁹ Правові документи [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenti-m/kerivni-principi-mizhnarodnogo-zahistu-m>

7. Про стратегічний підхід до боротьби проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості (грудень 2009 р.).
8. Керівна записка з екстрадиції та міжнародного захисту біженців (квітень 2008 р.).
9. Інструмент УВКБ ООН для спільної оцінки при здійсненні діяльності (травень 2006 р.).
10. Роль УВКБ ООН у спостереженні за дотриманням стандартів міжнародного захисту в контексті його мандату (доповідь В. Тюрка на Міжнародній конференції з вимушеного переміщення, стандартів захисту та спостереження за дотриманням Конвенції 1951 р., Протоколу 1967 р. та інших міжнародних документів, Торонто, 17–20.05.2010 р.).

Додаток Н

Перелік керівних документів для службових осіб щодо 5-ти частин практичної роботи¹⁹⁰

Щодо частини 1 (подання заяви та допущення до процедури):

- Директива Ради, яка встановлює мінімальні стандарти прийому шукачів притулку у державах – членах Ради (Рада Європейського Союзу 9098/02, Брюссель, 17.06.2002 р.);
- Заключне положення Виконавчого комітету щодо прийому шукачів притулку в контексті індивідуальних систем притулку (УВКБ ООН, Женева – 93 (L III), 2002 р.);
- Короткі висновки по статті 31 Конвенції 1951 року щодо статусу біженців, Всесвітні консультації з питань міжнародного захисту (УВКБ ООН, Женева, 8–9.11.2001 р.);
- Керівництво УВКБ ООН з критеріїв і стандартів, які застосовуються щодо затримання та утримання під вартою шукачів притулку (УВКБ ООН, Женева, лютий, 1999 р.);
- Вступ у питання міжнародного захисту біженців. Посібник для самонавчання (01.08.2005 р.).

Щодо частини 2 (процедура проведення інтерв'ю):

- Перелік питань з техніки проведення інтерв'ю (УВКБ ООН, Женева, 2003 р.);
- Переклад бесід з біженцями, Учбовий модуль, RLD 3, частина 4 (УВКБ ООН, Женева, червень, 1993 р.);
- Проблеми взаєморозуміння: нерозуміння, що виникає через міжкультурні розбіжності при розгляді справ про надання притулку (Огляд Міжнародної Міграції 2, 1986 р.);
- Інструмент з визначення підвищеного ризику.

Щодо частини 3 (процедура розгляду заяви та ухвалення рішення у справі):

- Направлення судової справи до Страсбургу: ЄКПЛ та право на політичний притулок (дослідження ECRE, Київ, 18–19.03.2004 р.);
- Наглядова роль УВКБ ООН відповідно до Статті 35 Конвенції 1951 р. (витяг), В. Келін, Всесвітні консультації з питань міжнародного захисту (Кембридж, липень, 2001 р.);
- Процеси надання притулку (об'єктивні та дієві процедури надання притулку). Глобальні консультації із захисту на міжнародному рівні. (УВКБ ООН, Женева, травень, 2001 р.);
- Керівництво з проведення справедливої та ефективної процедури визначення статусу біженців (проект ECRE, вересень, 1999 р.);
- Позиція про зобов'язання та стандарти доказів у заяві біженців (УВКБ ООН, Женева, грудень, 1998 р.).

Щодо частини 4 (особливі групи – діти-біженці, системи забезпечення опіки в Європі, переслідування за статевою приналежністю):

- Керівні принципи міжнародного захисту: Приналежність до певної соціальної групи у контексті статті 1 (пункт А, підпункт 2) Конвенції 1951 року та/або Протоколу 1967 року щодо статусу біженців (07.05.2002 р.);
- Керівництво з міжнародного захисту. Заява на отримання статусу біженця з релігійних мотивів відповідно до статті 1А (2) Конвенції 1951 р. та Протоколу 1967 р. щодо статусу біженця. (УВКБ ООН, 28.04.2004 р.);
- Позиція УВКБ ООН (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців) стосовно заяв щодо надання статусу біженця відповідно до Конвенції про Статус біженця 1951 року, які засновані на побоюванні переслідувань через приналежність особи до сім'ї чи клану, які втягнені до родової помсти (17.03.2006 р.).

Окремо зважаючи на провідну роль жінок у забезпеченні джерел існування та особливі потреби дітей-біженців, в роботі з ними слід керуватися такими документами:

- Конвенція про права дитини (1989);

¹⁹⁰ Правові документи [Електронний ресурс] / УВКБ ООН в Україні. – Доступний з : <http://unhcr.org.ua/uk/resursi/pravovi-dokumenty-m/kerivni-principi-mizhnarodnogo-zahistu-m>

- Рекомендації УВКБ ООН з формального визначення дотримання інтересів дитини (попередня редакція, травень, 2006 р.);
- Рекомендації ООН щодо визначення найкращих інтересів дитини (травень, 2008 р.);
- Керівні принципи міжнародного захисту. Процедури, пов'язані з дітьми без супроводу дорослих, які звертаються за отриманням статусу біженця. (УВКБ ООН, Женева, лютий, 1997 р.);
- Рекомендації УВКБ ООН щодо принципів та процедур роботи з дітьми без супроводу, які шукають притулку (лютий, 1997 р.);
- Рекомендація Ради Європи «Про захист і допомогу для дітей у пошуку притулку, які залишилися без опіки дорослих» (2005);
- Звіт про передову практику (програма «Безпритульні діти в Європі», друге видання, жовтень, 2004 р.);
- Короткі висновки: єдність родини. Всесвітні консультації з питань міжнародного захисту (УВКБ ООН, Женева, листопад, 2001 р.);
- Програма «Розлучені з батьками діти, які знаходяться в Європі». Викладення успішного практичного досвіду (2004);
- Зауваження загального порядку 6 (2005). Поводження з дітьми без супроводу та розлученими з родиною дітьми поза межами країни походження (2005);
- Керівництво з міжнародного захисту 8: Звернення дітей щодо надання притулку відповідно до статей 1(A)2 та 1(F) Конвенції 1951 року та/або Протоколу 1967 року, що стосуються статусу біженця (22.12.2009 р.).

Відносно систем забезпечення опіки в Європі в практичній роботі слід брати до уваги, що оціночні критерії УВКБ ООН включають такі:

- системи забезпечення опіки для дітей без супроводу і розлучених з родиною дітей, які шукають притулок у Європі;
- компетентність або якість піклувальника;
- навчання опікунів/піклувальників;
- обов'язки опікуна/піклувальника.

Окремо в роботі відносно переслідування за статеву приналежністю слід керуватися такими документами:

- Керівні принципи міжнародного захисту: Переслідування, пов'язані зі статтю, у контексті статті 1 (пункт А, підпункт 2) Конвенції 1951 року та/або Протоколу 1967 року щодо статусу біженців (травень, 2002 р.);
- Мінімальні стандарти процедури надання притулку з урахування гендерних факторів, Проект Пакет гендерних навчальних матеріалів з питань захисту (вересень, 2000 р./червень, 2001 р.);
- Заключне положення Виконавчого комітету: жінки-біженки і міжнародний захист (УВКБ ООН, Женева, 64 (XLI), 1990 р.);
- Керівництво із запобігання та реагування. Сексуальне насильство щодо біженців. (УВКБ ООН, Женева, 1995 р.);
- Сексуальне та гендерне насильство над біженцями, особами, які повертаються, або ВПО. Керівництво із запобігання та реагування (УВКБ ООН, травень, 2003 р.).

Щодо частини 5 (особливі поняття) слід керуватися такими документами:

- Критерії з'єднання сімей біженців: європейська практика, зокрема практика Норвегії (02.04.2013 р.);
- Керівні принципи міжнародного захисту: Застосування статті 1А(2) Конвенції 1951 р. та (або) Протоколу 1967 р., що стосуються статусу біженців, до жертв торгівлі людьми та осіб, які наражені на небезпеку стати жертвами такої торгівлі (2006);
- Доповідь про застосування регламенту «Дублін II» у Європі (ECRE, березень, 2006 р.);
- Коментарі з питань ВІЧ/СНІД та захисту біженців, внутрішньо переміщених осіб та інших осіб під опікою УВКБ ООН (УВКБ ООН, Женева, 05.04.2006 р.);
- Консультативний висновок УВКБ ООН про зміст застереження про національну безпеку у статті 33 (2) Конвенції 1951 р. про статус біженця (06.01.2006 р.);
- На шляху інтеграції біженців у Європі (ECRE, липень, 2005 р.);
- Економічні, соціальні та культурні права. Остаточна доповідь Спеціального доповідача П.С. Пінейру «Принципи з питань реституції житла та майна біженців та переміщених осіб» (2005);
- Коментар з питання про позбавлення статусу біженця (2004);
- Керівні принципи міжнародного захисту біженців. Застосування положень про виключення: пункт F статті 1 Конвенції 1951 року про статус біженців (УВКБ ООН, Женева, вересень, 2003 р.);

- Керівні принципи міжнародного захисту: Припинення статусу біженця відповідно до статті 1С (5) та (6) Конвенції про статус біженців 1951 року («Підстави для припинення»);
- Висновки щодо поняття «ефективного захисту» в контексті вторинних переміщень осіб, які шукають притулку, й біженців (Лісабонський круглий стіл експертів, 9–10.12.2002 р.);
- Короткі висновки про поняття «ефективного захисту» в контексті вторинних переміщень шукачів притулку. Всесвітні консультації з питань міжнародного захисту (УВКБ ООН, Женева, лютий, 2002 р.);

Щодо додаткових/допоміжних форм захисту слід також керуватися документом «Додаткові допоміжні форми захисту: збірник аналітичних і міжнародно-правових документів (УВКБ ООН, Київ, 2004 р.)».

Щодо свободи пересування та затримання слід керуватися такими документами:

- Альтернативи затриманню (утриманню під вартою) шукачів притулку та біженців. О. Філд за участі Е. Едвардс, зовнішні консультанти (УВКБ ООН, Женева, квітень, 2006 р.);
- Пам'ятка працівнику міліції України про перебування біженців в Україні (листопад, 2009 р.);
- Позиція УВКБ ООН стосовно захисту біженців та пошуку рішень в контексті міст (вересень, 2009 р.).

Щодо безгромадянства слід керуватися такими документами:

- Конвенція про скорочення безгромадянства (1961);
- Конвенція про статус апатридів (1954);
- Громадянство та безгромадянство: керівництво для парламентаріїв (УВКБ ООН, Женева, 2005 р.);
- Збірник нормативно-правових актів держав Східної Європи та Центральної Азії з питань громадянства (підготовлений та виданий Регіональним Представництвом УВКБ ООН у Білорусі, Молдові та Україні, 2005 р.);
- Безгромадянство: Принципи аналізу в цілях предотвращення сокращения и защиты (2008);
- Стратегія УВКБ ООН в сфері безгромадянства: Концептуальна записка (март, 2010 г.); УВКБ ООН, Руководящие принципы по вопросам безгромадянства 3: Определение статуса лиц без гражданства на национальном уровне (17.07.2012 г.);
- Декларація про права людини щодо осіб, які не є громадянами країни, у якій вони мешкають (13.12.1985 р.).

Додаток II

**Умови та способи роботи у сфері діяльності розширення захищеного простору
для ВПО «Зв'язки з місцевою громадою»¹⁹¹**

Робота з ВПО може обтяжуватися такими *умовами*, як територіальна складність доступу до осередків захисту (офісів державних організацій, УВКБ ООН, волонтерських осередків, місць розподілення допомоги тощо) внаслідок віддаленості місць проживання ВПО, потреби в тривалих і кошовних поїздках, неможливості дістатися потрібних місць за станом здоров'я, браку інформації про такі місця. За несприятливого ставлення місцевої громади ВПО можуть зосереджуватися у віддалених від громадських центрів місцях компактного проживання собі подібних або навпаки розосереджуватися по віддалених районах міста, що ускладнює доступ до них, налагодження контактів і визначення потреб представниками громади і волонтерами. Обов'язок таких працівників полягає в установленні зв'язків з якомога більшою кількістю ВПО, що потребує відповідної активності і чіткого планування потрібних зусиль і ресурсів, особливо в умовах, коли місцева влада не намагається сприяти підвищенню соціального статусу ВПО та інтеграції їх у громаду.

Ці умови диктують використання різноманітних *способів* роботи відповідно до місцевих особливостей, зокрема вони можуть включати:

- зміцнення потенціалу місцевих і національних органів, задіяних у роботі з ВПО, щодо позитивної взаємодії;
- залучення волонтерів, навчених за програмами допомоги і здатних підтримувати повсякденний контакт з ВПО та органами місцевої громади;
- організацію місцевих центрів спілкування ВПО з місцевим населенням для налагодження зв'язків, отримання інформації, послуг, консультацій і відпочинку;

¹⁹¹ Позиція УВКБ ООН в отношении защиты беженцев и поиска решений в контексте городов [Електронний ресурс] // Refworld УВКБ ООН. – 2009 р. – 52 с. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4ab8e7f2.html>

– створення активної програми громадських зв'язків (community communications), яка дозволяє контактувати з ВПО завдяки культурним заходам, зустрічам на місцях, СМС-повідомленням, телефонним «гарячим лініям», інтерактивним веб-сайтам;

– професійно розроблені огляди й опитування громадської думки для поглиблення знання про умови життя, ставлення, наміри ВПО.

Крім цих видів діяльності агентам захисту (з числа співробітників державних і громадських, в тому числі правозахисних організацій) доцільно періодично відвідувати місця зосередження ВПО та установи, якими вони найбільше користуються (зокрема, місцеві осередки міграційної служби, міліції, надання медичних і освітніх послуг тощо).

Окремі зусилля слід докладати для встановлення, підтримки зв'язку й реагування на потреби жінок і дівчат з числа ВПО, особливо самотніх, здатних звертатися до пропозицій сексуальних послуг та іншим соціально негативним механізмам як засобу виживання. Необхідно формувати для таких ВПО практичні програми конструктивних альтернатив, які дозволять уникнути подібних способів виживання. Так само необхідно вживати заходів з недопущення випадків і реагування на випадки насильства на гендерному ґрунті й торгівлі людьми. Необхідно передбачити засоби забезпечення того, щоб потенційні та дійсні жертви відповідних злочинів могли конфіденційно й безпечно для себе повідомляти про такі випадки, а також отримувати належну медичну допомогу, консультативну юридичну та іншу підтримку.

Так само необхідні спеціальні зусилля щодо виявлення неповнолітніх без супроводу й розлучених з родинами дітей, які ризикують перетворитися на «дітей вулиці» й бути підданими експлуатації та жорсткому поводженню. Для виявлення місцезнаходження та захисту таких дітей потрібно налагодити тісну співпрацю всіх агентів захисту ВПО з числа працівників УВКБ ООН, місцевих осередків національних агенцій захисту дитини, спеціалізованих агенцій ООН, неурядових та громадських організацій, волонтерів, працюючих у сфері захисту дітей. У кожному конкретному випадку така діяльність має керуватися принципом «найкращого інтересу» дитини.

Додаток Р

Важливі керівні матеріали щодо практичної роботи із застосування комплексної стратегії захисту біженців¹⁹²

1. Руководство по процедурам и критериям для определения статуса беженца согласно Конвенции 1951 года и Протоколу 1967 года, касающимся статуса беженца (Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugees), 1992 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/publ/PUBL/3d58e13b4.pdf>
2. Руководство по добровольной репатриации (Handbook on Voluntary Repatriation), 1996 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/publ/PUBL/3bfe68d32.pdf>
3. Информация и комплект документов для присоединения к Конвенции 1951 года и Протоколу 1967 года, касающихся статуса беженцев (Information Package on Accession to the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugees), 1999 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/refworld/pdfi/d/3ae6b32710.pdf>
4. Пересмотренные руководства по применимым критериям и стандартам, касающимся задержания лиц, ищущих убежища (Revised Guidelines on Applicable Criteria and Standards relating to the Detention of Asylum Seekers), 1999 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/3bd036a74.pdf>
5. Глобальные консультации по международной защите: справедливые и эффективные процедуры предоставления убежища (Global Consultations on International Protection: Fair and Efficient Asylum Procedures), 2001 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/3b389254a.pdf>
6. Глобальные консультации по международной защите: местная интеграция (Global Consultations on International Protection: Local Integration), 2002 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/3ccd64536.pdf>
7. Руководство по обеспечению безопасности в индивидуальных случаях уязвимых беженцев в городском контексте (Safety Guidelines for Sensitive Individual Refugee Cases in an Urban Context), 2002 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://swigea56.hcrnet.ch/refworld/docid/3dca8ead4.html>

¹⁹² Позиция УВКБ ООН в отношении защиты беженцев и поиска решений в контексте городов. [Електронний ресурс] // Refworld УВКБ ООН. – 2009 р. – 52 с. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4ab8e7f72.html>

8. Итоговые заключения о концепции эффективной защиты в контексте вторичных перемещений беженцев и лиц, ищущих убежища (Summary Conclusions on the Concept of Effective Protection in the Context of Secondary Movements of Refugees and Asylum-Seekers), 2002 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/3e5f323d7.pdf>
9. Привлечение УВКБ ООН к делам, рассматриваемым национальными судами (UNHCR's Involvement with National Courts), 2002 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.intranet.hcrnet.ch/SUPPORT/POLICY/IOMFOM/2002/iom4902.htm>
10. Руководство по вопросам в сфере образования (Education Field Guidelines), 2003 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/40586bd34.pdf>
11. Руководство по регистрации: процедуры и стандарты регистрации, управления данными о населении и документация (Handbook for Registration: Procedures and Standards for Registration, Population Data Management and Documentation), 2003 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/publ/PUBL/3f8e93e9a.pdf>
12. Руководство по безопасности при обращении со случаями угроз, устных оскорблений и запугивания со стороны беженцев (Safety Guidelines for Handling Threats, Verbal Abuse and Intimidation from Refugees), 2003 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://swiga56.hcrnet.ch/refworld/docid/3ea6c2104.html>
13. Насилие на сексуальной и гендерной почве в отношении беженцев, вернувшихся лиц и внутренне перемещенных лиц: руководство по предотвращению и реагированию (Sexual and Gender-Based Violence against Refugees, Returnees and Internally Displaced Persons: Guidelines for Prevention and Response), 2003 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/3f696bcc4.pdf>
14. Кодекс поведения и пояснительные примечания (Code of Conduct and Explanatory Notes), 2004 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/405ac6d27.pdf>
15. Руководство по подходу к протестам, демонстрациям и иным групповым беспорядкам среди беженцев (Guidelines for Handling Protests, Demonstrations and other Group Disturbances among Refugees), 2004 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://swiga56.hcrnet.ch/refworld/docid/48b2c8112.html>
16. Руководство по деятельности в области репатриации и реинтеграции (Handbook for Repatriation and Reintegration Activities), 2004 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/partners/PARTNERS/411786694.pdf>
17. Руководство по вопросам переселения (Resettlement Handbook), 2004 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/46f7c0ee2.pdf>
18. Руководство по вопросам самообеспечения (Handbook for Self-Reliance), 2005 [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://www.unhcr.org/pubs/self_reliance/handbook_for_self_reliance.pdf
19. Процедурные стандарты определения статуса беженца согласно мандату УВКБ ООН (Procedural Standards for Refugee Status Determination under UNHCR's Mandate), 2005 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/4317223c9.html>
20. Альтернативы задержанию лиц, ищущих убежища, и беженцев (Alternatives to the Detention of Asylum Seekers and Refugees), 2006 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4472e8b84.html>
21. Примечание о ВИЧ/СПИДе и защите беженцев, ВПЛ и иных подмандатных лиц (Note on HIV/AIDS and the Protection of Refugees, IDPs and Other Persons of concern), 2006 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/publ/PUBL/444e20892.pdf>
22. Практическое пособие по систематическому использованию стандартов и индикаторов в деятельности УВКБ ООН (Practical Guide to the Systematic Use of Standards and Indicators in UNHCR Operations), 2006 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/statistics/STATISTICS/40eaa9804.pdf>
23. Права беженцев в контексте интеграции: правовые стандарты и рекомендации (Rights of Refugees in the Context of Integration: Legal Standards and Recommendations), 2006 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/refworld/docid/44bb9b684.html>
24. Стандартные рабочие процедуры предотвращения и реагирования на НСГП (Standard Operating Procedures for the Prevention of and Response to SGBV), 2006 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.intranet.hcrnet.ch/SUPPORT/POLICY/IOMFOM/2006/iom6206.htm>
25. Когда проводить индивидуальное определение статуса беженца (ОСБ) в деятельности и операциях УВКБ ООН по защите: некоторые руководящие соображения (When to Undertake

- Individual Refugee Status Determination (RSD) in UNHCR's Protection Activities and Operations: Some Guiding Considerations), 2006 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.intranet.hcrnet.ch/SUPPORT/POLICY/IOMFOM/2006/iom3906.htm>
26. Система подотчетности за внедрение возрастных, гендерных и иных различий (Accountability Framework for Age, Gender and Diversity Mainstreaming), 2007 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/47a707950.pdf>
27. Позиция антиретровирусного лечения для беженцев (Anti-retroviral Medication Policy for Refugees), 2007 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/publ/PUBL/45b479642.pdf>
28. Защита беженцев и смешанная миграция: Десятикомпонентный план действий (Refugee Protection and Mixed Migration: A 10-Point Plan of Action), 2007 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/4742a30b4.pdf>
29. Программа 2005–2007 годов для беженцев в Найроби: работа с агентствами-партнерами и общинами беженцев для усиления защиты беженцев, которые проживают в городах (The Nairobi Refugee Pro50gramme 2005-2007: Working with Partner Agencies and Refugee Communities to Strengthen Urban Refugee Protection), 2007 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/refworld/docid/48abd53c3.html>
30. Позиция и процедурные руководства: обращение со случаями мошенничества, связанного с переселением, совершенными беженцами (Policy and Procedural Guidelines: Addressing Resettlement Fraud Perpetrated by Refugees), 2008 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/refworld/docid/47d7d7372.html>
31. Подход на общинном уровне в деятельности УВКБ ООН (A Community-Based Approach in UNHCR Operations), 2008 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/47da54722.pdf>
32. Руководство по определению наилучших интересов ребенка (Guidelines on Determining the Best Interests of the Child), 2008 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/4566b16b2.pdf>
33. Руководство по защите женщин и девочек (Handbook for the Protection of Women and Girls), 2008 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/47cfa9fe2.pdf>
34. Инструментарий выявления возросших рисков и руководство пользователя (The Heightened Risk Identification Tool and User Guide), 2008 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?page=search&docid=46f7c0cd2>
35. Руководство УВКБ ООН по рассмотрению и комментированию национального законодательства (UNHCR Guidelines for Reviewing and Commenting on National Legislation), 2009 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://swigea56.hcrnet.ch/cgi-bin/texis.exe/refworld/intranet/rwmain?page=search&docid=49d1d1592&skip=0&query=guidelines%20for%20reviewing%20national%20legislation>
36. Руководство по использованию Стандартизированных кодексов специальных потребностей (Guidance on the Use of Standardized Specific Needs Codes), 2009 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://swigea56.hcrnet.ch/refworld/docid/4a5336e02.html>

Додаток С

Незалежні змінні використані у аналізі

- Рівень доходу ВПО:** змінна, із можливими варіантами «1 – менше ніж 600 грн», «2 – від '601 до 1200 грн», «3 – від '1201 до 2000' грн», «4 – від '2001 до 2500 грн», «5 – від '2501 до 3000' грн», «6 – від '3001 і більше грн».
- Суб'єктивні оцінки стану здоров'я:** змінна, виміряна на підставі твердження «Як Ви оцінюєте стан Вашого здоров'я?». Змінна набуває значень «1– дуже поганий», «2 – скоріше, поганий», «3 – задовільний», «4 – скоріше, добрий», «5 – дуже добрий».
- Рівень освіти:** змінна, із можливими варіантами «1 – початкова та базова середня (менше ніж 9 класів, повних 9 класів)», «2 – повна загальна середня освіта (професійно-технічна, 11 класів)», «3 – базова вища освіта (технікум, ВНЗ I, II рівнів акредитації)», «4 – повна вища освіта (ВНЗ III, IV рівнів акредитації)».
- Сімейний стан (самотність):** Фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 0 для тих, хто «не самотній» (перебуває у шлюбі офіційному, цивільному), і значення 1– для тих, хто «самотній» (розлучені, вдівці, ті, що не перебувають у шлюбі).
- Суб'єктивна оцінка відчуження від громади у поточному місці проживання:** змінна, виміряна на підставі твердження «Я відчуваю себе частиною населення області, у якій зараз

проживаю». Дихотомічна змінна яка набуває значення 1 для тих, хто відповів «Ні», а для тих, хто відповів «Так» – 0.

Наукове видання

Балакірєва Ольга Миколаївна
Близнюк Вікторія Валеріївна
Бородіна Олена Миколаївна
Супрун Наталія Анатоліївна
Бєльська Тетяна Валентинівна
Галустян Юлія Марсумівна
Дмитрук Дмитро Анатолійович
Левін Роман Якович
Князєв Святослав Ігорович
Середа Юлія Валеріївна
Тігар Іван Олександрович
Білоус Євген В'ячеславович
Локтєва Ірина Іванівна
Марущенко Сергій Володимирович

**ВИМУШЕНІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ ТА
ПРИЙМАЮЧІ ГРОМАДИ: УРОКИ
ДЛЯ ЕФЕКТИВНОЇ СУСПІЛЬНОЇ
АДАПТАЦІЇ Й ІНТЕГРАЦІЇ**

Наукова доповідь

За редакцією канд. соціол. наук *О.М. Балакірєвої*

Редактори: *І.І.Нестеренко, Т.П.Тацій*
Оригінал-макет: *С.В.Чимбай*

Підписано до друку 15.11.2016 р.
Формат 64х84/8. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 16,28. Обл.-вид. арк. 11,7.
Тираж 100 прим. Замовлення

Поліграфічна дільниця ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011